

TÜRK DIŞ POLİTİKASI

İslâm, Milliyetçilik ve Küreselleşme
Hasan Kösebalaban

Çeviren: Hüsamettin İnaç

Hasan Kösebalaban
Türk Dış Politikası: İslâm, Milliyetçilik ve Küreselleşme
Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization

Çeviren: Hüsamettin İnaç
Çeviri Editörü: Hasan Kösebalaban

BigBang Yayınları: 11
BigBang 101 Serisi: 3

1. Baskı: Nisan 2014;
ISBN 13: 978-605-4665-08-2

Copyright © 2011 Hasan Kösebalaban
Copyright © 2014 Hasan Kösebalaban (Sonuç Bölümü, Türkçe)
Copyright © 2011 Palgrave Macmillan
Copyright © 2013 BigBang Yayınları

Bu kitap ilk olarak İngilizcede, Macmillan Publishers Limited'in bir markası olan Palgrave Macmillan tarafından, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization* ismiyle basılmıştır. Türkçe çeviri ve baskısı Palgrave Macmillan'ın izniyle yapılmıştır. Bu Eser'in müellifi olarak yazarın hakları mahfuzdur.

Yayına Hazırlayan: Selçuk Durgut
Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan
Sayfa Tasarımı: BigBang Yayınları

Baskı: Tarcan Matbaası

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

Adres: Ziya Gökalp Cad. Metro İş Hanı No:24/82, Kızılay, Ankara **Telefon/Faks:** (312) 434 44 64
E-Mail: info@bigbangyayinlari.com **Web:** www.bigbangyayinlari.com **Sertifika No:** 25787

HASAN KÖSEBALABAN

Malezya Uluslararası İslâm Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünden mezun oldu (1995). Uluslararası Japonya Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler alanında yüksek lisans (1997) ve Utah Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında doktora derecelerini tamamladı (2006). 1998 yılında Almanya'da Tübingen Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler alanında lisansüstü çalışmasında bulundu. ABD'de Utah Üniversitesi (2001-2005), Mississippi State Üniversitesi (2005-2006), Michigan State Üniversitesi (2006-2008) ve Lake Forest College (2008-2011) gibi akademik kurumlarda Mukayeseli Siyaset, Uluslararası İlişkiler, Orta Doğu ve Doğu Asya siyasi sistemleri, küreselleşme ve Türkiye siyaseti üzerine lisans dersleri verdi. 2011 yılında İstanbul Şehir Üniversitesi akademik kadrosuna dâhil oldu. Halen ABD'nin Massachusetts eyaletinde bulunan Mount Holyoke College'da misafir öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yazarın *Güneydoğu Asya'da İslâm ve Siyaset* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 1997) ve elinizdeki eserin İngilizcesi olan *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization* (Palgrave Macmillan, 2011) başlıklı telif ve *Religion and Politics in Saudi Arabia* (Lynne Rienner, 2008) başlıklı edisyon kitapları yayımlandı. *Insight Turkey, World Affairs, Middle East Politics, Mediterranean Quarterly, Critical Middle Eastern Studies, International Journal of Middle East Studies, Middle East Journal ve Contemporary Islam* gibi akademik dergilerde yayınlanmış makaleleri ve kitap eleştirilerinin yanısıra *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*'de (John Esposito, ed.) yayınlanmış ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ	13
ÖNSÖZ	19
1. KAVRAMSAL VE TEORİK ARKA PLÂN	31
Dört Ana İdeolojik Perspektif	36
Milliyetçi Sekülerizm (Kemalizm)	46
Liberal Sekülerizm	48
Milliyetçi İslâmcılık	52
Liberal İslâmcılık	55
Diğer Gruplar	56
Türk Kimlik Gruplarının Güvenlik Algılarının Haritalandırılması	58
Metodolojik Sorunlar	63
2. TÜRK KİMLİK SÖYLEMLERİNİN OSMANLI KÖKENLERİ	69
Üç Osmanlı Kimlik Söylemi	71
Osmanlılık: Yurtseverlik Yoluyla İmparatorluğu Korumak	72
İslâmcılık: İslâm Sancağı Altında Birleşme	85
Türk Milliyetçiliği: Birlik için Son Ümit	97
Akçura ve Gökâlp: Türk Milliyetçiliğinin Rakip İki Yorumu	98
Milliyetçilerin Zaferi, Birinci Dünya Savaşı ve İşgâl Travması	103

3. KEMALİST MİLLİYETÇİLİK VE DIŞ POLİTİKADA İZOLASYONİZM (1923-1950) 109

Kemalist Kimlik ve Çelişkileri: İslâm ve Batı	111
Türk Milliyetçiliğinin Aslı Unsuru Olarak İslâm	112
Kemalizm ve Batı	118
Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938): Aktif İzolasyon	120
Hâricî ve Dâhilî Tehditler	122
Kürt Sorunu ve Sadabat Paktı	126
Hatay ve Musul Meseleleri	128
Siyasî Sistem İçinde Rakip İdeolojik Gruplar:	
Liberaller, Sosyalistler ve Korporatistler	132
Devletçi Kemalizm	133
Sosyalist Kemalizm: Kadro Hareketi	136
Kemalizme Liberal Tehdit:	
Liberal Muhalefet ve İş Bankası Grubu	139
İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı	142

4. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ LİBERAL YÖNELİMİ (1950-1960) 149

Türkiye'nin Demokratik ve Liberal Dönüşümü	152
Savunmacı Yalnızlaşmacılık Yerine	
İddialı Bütünleşmeci Dış Politika	155
ABD ile İlişkiler ve NATO Üyeliği	157
Orta Doğu'yla İlişkiler: Bağdat Paktı ve İsrail	161
Yunanistan ve Kıbrıs Meselesi	172

5. ASKERİ MÜDAHALELER GÖLGESİNDE DIŞ POLİTİKA (1960-1980) 179

1960 Darbesi ve Batı-Yanlıs İzolasyonizmin Yeniden İnşası	182
İnönü'nün İktidardaki Son Yılları ve Kıbrıs Krizi: 1961-1963	187

Adalet Partisi ve İddialı Dış Politikaya Dönüş (1965-1971)	196
Amerika ile İlişkilerde Normalleşme	200
Sovyetler Birliği ile Yeni Bir Başlangıç	202
Arap Dünyasıyla Aktif Diplomasi	204
1971 Askerî Darbesi: Dış Politika Hizaya Çekiliyor	206
Çalkantılı 1970'lerde Dış Politika	209
CHP ve MSP Koalisyonu ve Kıbrıs Müdahalesi	210
Batı'nın Sırtını Döndüğü Türkiye, Arap Dünyasıyla Yakınlaşıyor	219
1980 Askerî Darbesi: Dış Politika Yeniden Hizaya Çekiliyor	221

6. SOĞUK SAVAŞ SONRASI KİMLİK ARAYIŞI (1983-2002) 231

Turgut Özal ve Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü	233
Özal'ın Liberal ve Çok-Boyutlu Dış Politika Vizyonu	237
Tansu Çiller Dönemi: İç ve Dış Siyasette Sivil Denetimin Sonu	249
Dış Politikanın Militarize Olma Süreci ve	
Türk-İsrail Stratejik İttifakı	252
Çiller'in Dış Politikada Tek Özgür Alanı: Avrupa Entegrasyonu	255
Refah Partisi'nin Zaferi	259
Erbakan'ın Türkiye'ye Biçtiği Liderlik Rolü: D-8 Projesi	262
28 Şubat Süreci: Askerin "Balans Ayarı"	270
Üçlü Koalisyon Dönemi ve	
Dış Politikada "Medeniyet Köprüsü" Söylemi	275

7. KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA YÜKSELEN BİR GÜÇ 279

Küreselleşme, İdeolojik Dönüşüm ve Türk Dış Politikası	282
Ahmet Davutoğlu: AK Parti Dış Politikasının Baş Mimarı	288
AK Parti Hükümeti'nin AB Sürecine Desteği:	
Modernleşme Teorisinin İflâsı	294

Türkiye'nin Müzmin Kürt Sorunu	306
Ermenistan'la İlişkilerin Normalleştirilmesi: Geciktirilmiş Bir Süreç	310
Post-Amerikan Yüzyılında Türk-Amerikan İlişkileri	313
Bush Dönemi: Krizdeki İttifak	317
Obama Dönemi: Kısa Süren Balayı	321
Balayının Sona Erişi	324
Türk-Rus İlişkilerinin Değişim ve Dönüşümü: Düşmanlıktan Stratejik Ortaklığa	329
Orta Doğu'da Merkezî Bir Aktör Olarak Türkiye	332
İsrail: AK Parti'nin 'İslâmcı' Gündeminin Kurbanı mı?	336
İran'la Yakınlaşma ve Suriye'yle Dostluk	345

SONUÇ VE 2011 SONRASI İÇİN MÜLÂHAZALAR 355

Soğuk Savaş'ın Ardından Türkiye'nin Kimlik Arayışı	362
AK Parti Dönemi: Radikal Değişim ya da Dönüştürülmüş Süreklilik?	365

SONNOTLAR 373

KAYNAKÇA 397

DİZİN 413

ÖNSÖZ

2009 yılında Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Hillary R. Clinton Türkiye'yi Çin, Brezilya ve Hindistan'la birlikte yükselen bir küresel güç olarak deklare etti. Türkiye'nin dışındaki bu ülkeler, Türkiye'nin henüz sâhip olmadığı ve küresel güç olmak için elzem olan askerî, ekonomik ya da demografik iktidar kaynaklarına sâhipti. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ülkesinin asıl güç kaynağının, bir araya geldiklerinde kendi 'stratejik derinliğini' üreten tarihî ve coğrafi zenginliğinden kaynaklanan özgün kimliği olduğuna inanmaktadır. Onun zihninde bu gerçekliğin hayata yansıtılması, Türkiye'nin büyük bir güç olarak ortaya çıkmasında kritik bir önemi hâizdir. Eğer kimlik gücün kaynağı ve dış politika gücün yansıması ise, kimliğin farklı muhayyileleri farklı dış politik sonuçlar üretmektedir. Tahayyüllerin

farklı istikametlere doğru kayması, güvenlik algılarının ve kim olduğumuzu, dostlarımızı, düşmanlarımızı ve rakiplerimizi tespit eden kimlik algılarımızın da değişmesi ve dönüşmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, bu algılarınızda bir kayma söz konusu ise, dış politika öncelikleriniz de değişmek zorundadır.

Maddî ortam ve içerik, gerçekliğin ta kendisidir ve tahayyül ve imgelemler bu gerçekliği çok sınırlı bir biçimde eğip bükebilirler. Tarihte öyle anlar vardır ki, tahayyül ve imgelemlerin elastikiyet sınırları dışında kalan cesur adımlara şahitlik etmiştir. 2009 Davos Zirvesi'nde Türkiye Başbakanı R. Tayyip Erdoğan daha sonra çok ses getirecek bir biçimde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'le sert bir tartışma yaşadı ve paneli terk etti. Başbakan'ın bu cesur çıkışı binlerce Arap göstericiyi Orta Doğu sokaklarına döktü. Başbakan'a coşkulu bir desteği içinde barındıran bu gösteriler, Tayyip Erdoğan'ın resim, afiş ve posterleriyle süslendi. Öyle ki Arap ve uluslararası medya, her ne kadar Erdoğan Osmanlı mirasını diriltme çabalarını şiddetle inkâr etse de, onu Osmanlı sultanlarıyla mukayese etmeye devam etti.

Daha önce kendisine “sultan” unvanı yakıştırılan en son Türk başbakanı yine hayâl sınırlarını en ileri noktada zorlayan misyonu ve vizyonu ile göz kamaştırıcı lider, eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dı. Özal'dan önce benzer hayâl ve bakış açısına sâhip diğer Türk liderlere dâima 1960 Askerî Darbesi'nin akabinde idama mahkûm edilen ve ölüme gönderilen dönemin başbakanı ve dışişleri bakanı hatırlatılırdı. Öyle ki, Yassıada'da darağacındaki cansız bedeni, kendisinden sonraki bütün liderle-

rin zihnine mütemadiyen hatırlanacak ve ibret alınacak bir ders olarak hiç silinmemecesine kazanmıştır. Ne var ki, tüm bunlara rağmen, Erdoğan ve ekibi ülkenin hem içinde ve hem de dışında alarm zillerinin çalmasına yol açan iddialı ve kendinden emin diplomatik vizyonlarını sürdürme hususunda ısrarcı oldular. Türkiye'nin muhalefet partileri, emekli dış politika bürokratları, yerli ve yabancı medya Erdoğan hükûmetini geleneksel dış politika yörüngesinden sapmakla itham ettiler. Hâlbuki bu iddia şu hususu gözden kaçırmaktadır: Türkiye'nin sâbit ve önceden belirlenmiş bir dış politikası hiçbir zaman olmamıştır, fakat bu politika çok farklı yönelimlerin mücadele zeminini oluşturmuştur. Bu yönelimlere bağlı olarak, benzerlikler kadar farklılıklar da mevcuttur. Zamanla çoğu politika pozisyonu ya öksüz kalır ya da yeni ebeveynler tarafından benimsenir. Örneğin, 1960'larda liberaller, 1970'lerde Türk solcuları Filistin taraftarı dış politikaları savunurken bugün aynı gruplar Erdoğan hükûmetini sırf Filistinlilere sâhip çıktığı için yerden yere vurmakta ve hayâlperest olmakla suçlamaktadır. 1968'de sekülarist gençlik, Birleşik Devletler'in İstanbul'a demirleyen Altıncı Filosu'nu protesto etmişlerdi. Öte yandan bu göstericiler muhafazakâr milliyetçi kesimlerin saldırısına mâruz kaldılar. Geçmişlerinde Altıncı Filo'yu protesto edenlerin bir kısmı bugün Amerika yönelimine aşırı bir bağlılık göstermekte ve bu katı bağlılığı göstermediği için Erdoğan hükûmetini eleştiri bombardımanına tutmaktadırlar. Osmanlı ve Türk dış politikasını on yıllarca etkileyen Rus yayılmacılığı ve bunun yarattığı korku ve tedirginliğe rağmen, şu an

Türkiye’de hiçbir ana grup Rusya’yı ulusal güvenliğe bir tehdit olarak görmemektedir. Artık Türk işadamları ülkelerinin en büyük ticaret ortağı olan Rus pazarından nasıl daha fazla faydalanacaklarının hesabını yapmaktadırlar. Benzer bir biçimde, liberal anlayışı benimseyen İslâmcılar, çok yakın zamanlara kadar tam tersi bir politika izlemekteyken, şu an Avrupa Birliği (AB) üyelik ve müzakere süreçlerini emperyalistlerin bir komplosu ve entrikası olarak gören milliyetçi Kemalistlere karşı bu süreci samimiyetle ve ısrarla desteklemektedirler. Hâlbuki on sene geriye gittiğimizde İslâmcılar AB’yi bir Hıristiyan Kulübü olarak algılamaktayken, Kemalistler Birlik’e katılımı 200 yıllık Batılılaşmanın en son ve kaçınılmaz halkası olarak değerlendirmekteydiler. Bu örnekler ideolojik grupların bile sâbit bir tahayyüle ve değişmez bir dış politika perspektifine sâhip olmadıklarını göstermektedir. Ne var ki, tüm bu gruplar rakiplerine karşı özgün perspektiflerini koruma ve kendi anlayışlarını hâkim kılma mücadelelerini sürdürmektedirler.

Türk dış politikası, iç ve dış politika düzeyinde şiddetli tartışmalara mâruz kalmaktadır. AK Parti hükümetinin etkili ve iddialı dış politikası, daha statükocu ve sâbit bir dış politika yaklaşımını benimseyen ana muhalefet partisi CHP ve hükümeti “hiç kimsenin haritada dahi gösteremeyeceği” bir ülke olan Brezilya ile uğraşmakla suçlayan muhalefet partisi MHP tarafından şiddetle eleştirilmektedir. Türk milliyetçileri AB’ye ve küresel sisteme uyum sağlamak için yapılan yapısal ve kurumsal reformlara karşı çıkmaktadırlar. Buna mukabil Kürt milliyetçileri bu reformları desteklemekte, ama

Arap-İsrail ihtilâfında sessiz kalmayı tercih etmektedir. Erdoğan hükümeti, İslâmla ilgili meselelerde verdiği sözleri tutması hususunda, görece küçük ama iyi organize olmuş bir partinin baskısını üstünde hissetmektedir. İnkâr edilemeyecek bir biçimde, milliyetçilik ve İslâm, Türk dış politikasına dâir karar alma süreçlerinin üzerinde inşa edildiği iç ideolojik tablonun iki önemli unsurudur.

Tüm bunların yanı sıra, Türk dış politikası hususunda var olan ihtilâf ve çekişme uluslararası platformda da sürdürülmektedir. Erdoğan’ı cezalandırmaya teşne olanlarla, bütünleşmeci ve küreselci bakış açısından dolayı kendisine kredi verilmesini savunanlar arasındaki fikri ayrılık, ABD’de bile hissedilmektedir. İlk yaklaşımın önde gelen damarlarından birisi olan *Wall Street Journal* dış politika açısından gördüğü manzarayı ve olup biteni “Türkiye’nin düşüşü” olarak nitelendirmekte, ABD Dışişleri Bakanı Clinton’ın uluslararası medyaya verdiği bir demeçte kullandığı “Türkiye’nin önlenemeyen yükselişi” tespitini yalanlamaktadır. Peki ABD’de, bu görece küçük ve uzak ülke hakkında niçin radikal bir biçimde birbiriyle çelişen ve çatışan görüşler mevcuttur? Zira Türk dış politikası, sâdece Türkiye’nin iç siyasî aktörleri açısından değil, aynı zamanda uluslararası aktörlerin de birbirleriyle çatışan yorumları üzerinden yürüttükleri mücadelenin bir savaş alanıdır. Burada bir şey çok açıktır: Küreselleşme çağının bir yansıması olarak Türk dış politikasına dâir plânlamalar, hayâller, tartışmalar ve oluşumlar nihâyet ayrıcalıklı bir seçkin kesimin elinden geri alınmıştır ve bu süreci tersine çevirmek mümkün gözükmemektedir.

Küreselleşme Türkiye'nin sosyo-politik görünümünü kökten değiştirmiştir. Bunun en temel sebebi, Türk toplumunun, çevresinde yer alan insanların dünyayla bağlantı kurması sayesinde sosyal hareketlilik içine girerek merkezde yer almayı başarabilmesidir. Çevreyi kuşatan bu yeni toplum kesimi, küreselleşme rüzgârını yelkenine doldurarak daha da güçlenmekte ve zenginleşmektedir. Günümüzde okullarıyla, hastaneleriyle, şirketleriyle ve yardım teşkilâtlarıyla Türk sivil toplum kuruluşları pek çok ülkede Türk Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatik temsil gücünden daha fazla varlık göstermektedir. Başka bir ifadeyle, resmî Türk dış politikası anlam ve önemini yitirmiş, bilakis özelleşmiştir. Bu sivil toplum örgütlerinin en önemlilerinden biri, Gazze'de İsrail ablukasını kırma mücadelesi veren ve bu esnada diğer küresel eylemcilerle işbirliği ve koordinasyon içerisinde çalışarak inisiyatif alan İnsani Yardım Vakfı İHH'dır. Bu eyleme en sert ve radikal tepkiyi, Gülen grubunun lideri Fethullah Gülen vermiştir. Her iki durumda da dış politika, ancak küreselleşmeyle mümkün olabilecek biçimde, devlet-dışı aktörlerin eline geçmiştir.

Tabii ki tüm bunlar dış politikanın yurtiçi sosyo-politik bağlamdan bağımsız hâle geldiği anlamını taşımaz. Aksine, küreselleşmenin desteğini arkasına almak suretiyle muhafazakâr Anadolu toplumunun, milliyetçi Kürtlerin ve diğer etnik ve mezhepsel grupların güç kazanması, Türkiye'nin iç yapısını değişim ve dönüşüme mâruz bırakmaktadır. Bu transformasyonun neticesi olarak eski ve yeni ideolojik yönelimler arasında, değişim ile statüko arasında ve demokrasi ile bürokratik

hegemonya arasında şiddeti gittikçe artan bir rekabet doğmuştur. Erdoğan'ın büyük bir küresel güç olma vizyonu hem içerde ve hem de dışarıda geniş halk kitleleri tarafından paylaşılmamış, sâdece dikkate değer sayıda Türk seçmenin oylarıyla Adalet ve Kalkınma Partisi'ni 2002 sonunda iktidara taşımasıyla akis bulmuş ve kısmî bir heyecana yol açmıştır. Bu bakımdan, haddi zatında, Türk siyasal sisteminin demokratik karakteri kendini göstermiş, alternatif dış politika tercihleri önceki güç odaklarına rağmen sıcak gündemin üst sıralarına oturabilmiştir. Süreçte kamuoyunun ana belirleyici olmasıyla birlikte Türk demokrasisi, dış politikasını üzerine inşa ettiği temel iddiasının meşruiyet kaynağını da kendiliğinden oluşturmuştur. Hâlbuki demokratik olmayan rejimler kendi halklarının desteğine dayanmaz, bilakis kendilerine, önemli politik imtiyazlar mukabilinde, dış destekçiler edinirler. Hiçbir tesadüfe sığmayacak bir biçimde, Türk siyasasında askerî darbeler sistematik ve bilinçli olarak, suskun, dışlanmış, itaatkâr dış politika ürünleri ortaya koydular. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Türkiye'nin siyasî istikrarı, ekonomik kalkınması ve neticede dış politikaya dönük güven ve iddiası; 1960, 1971, 1980 ve nihâyetinde 1997'de periyodik olarak gerçekleşen ve varlığını dâima hissettiren askerî darbelerin tâciz ve tecavüzüne uğramıştır. Her ne kadar bu kabîl darbe ve müdahaleler ülkenin ideolojik iç çatışmalarından kaynaklanan nedenlerle gerçekleşmişlerse de, sözü geçen askerî darbeler, dış politikaya son derece yıkıcı ve tâmiri imkânsız hasarlar vermişlerdir. Günün sonunda, askerî unsurların etkisini kaybettiği görülmekte, Türk

dış politikasını hizaya sokma ve disipline etme kapasitesinin gün geçtikçe azaldığı hissedilmektedir.

Bu kitap ulusal ve uluslararası kimlik politikaları bağlamında Türk dış politikasının bu geniş yelpazedeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Maddî değişkenlere ek olarak, düşünsel değişkenler perspektifinden bir dış politika resmi çekmek de eserin amaçları arasında yer almaktadır. Uluslararası sistemde diğer devlet aktörlerine karşı devlet aktörünün cevabî yaklaşımı olarak tanımlanan devletçi kurgulara âit dış politika anlayışına mukabil, elinizdeki eser ülke içinde yer alan farklı kimlik grupları arasındaki düşünsel mücadeleden kaynaklanan kararlar manzumesi olarak özgün bir dış politika yaklaşımını savunmaktadır. Bu yaklaşımımıza göre, yakın Türk tarihinde dış politikanın oluşturucusu olan ana aktörler olarak; milliyetçi sekülarizm (Kemalizm), liberal sekülarizm, milliyetçi İslâmcılık ve liberal İslâmcılık şeklinde dört kimlik grubundan söz edebiliriz. Bu kimlik gruplarının adlandırmasına dikkat edildiğinde, Türk siyasasında yer bulan iki klâsik fay hattının ürünü olan bir kategorizasyonla karşı karşıya olduğumuzu görürüz: İslâmcılığa karşı sekülarizm ve liberalizm/küreselleşmeye karşı milliyetçilik... Bu yönelimlerin her biri; kim olduğumuz, kimin bizim dostumuz, kimin düşmanımız ve kimin rakibimiz oldukları hususunda birbirinden farklı algı ve tahayyüllere sâhiptir. Bu grupların tamamı tek bir “gerçekliğin” bulunduğu ama gerçeklik algı ve tahayyüllerinin birbirlerinden farklı olduğunun farkındadırlar. Bu kimlik gruplarının bazıları algılarını değiştirme konusunda esneklik taşıyabilirken bazıları buldukları

noktada değişime karşı mukavemet ve inat göstermektedirler. İşte Türk dış politikası bu kimliklerinin mücadelesiyle şekillenmekte ve daha da ötesinde bu kimlikler dış politikayı kendi kurgu ve hayâllerini pratiğe yansıtma birer araç olarak görmektedirler. Bundan dolayı Türk dış politikası anlayışı, değişen uluslararası yapının yanı sıra iç politikanın da çok dikkatli bir biçimde gözlemlenmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

BÖLÜMLERİN DÜZENLENMESİ

İlk bölüm; sosyal kimlik gruplarının dış politika perspektiflerini keşfetmek için, iç politika bağlamına yapısalcılığın kavramsal araçlarını getirerek, çalışmanın teorik bir taslağını sunmaktadır. 2. Bölüm Osmanlı liberalizmi, İslâmcılık ve Türk milliyetçiliği olarak kategorize edilebilecek olan üç çözüm formülünü üreten Osmanlı çöküş döneminin entelektüel ve siyasî iklimini özetleyerek Türk kimlik gruplarının tarihî kaynaklarını keşfetmeye çalışmaktadır. Bu formüllerin hiçbiri imparatorluğun çöküşünü önleyememekle beraber, etkilerini Cumhuriyet dönemine taşımayı başarmışlardır. 3. Bölüm iç ve dış politikanın birbirine nasıl karışıp dış politika kararlarını şekillendirdiği tartışmasından hareketle, tek-parti döneminde genç Cumhuriyet’in yüzleştiği dış politika sorunlarına eğilmektedir. Türk dış politikasının Soğuk Savaş dönemi ise iki ana başlıkta ele alınmıştır. İlk başlık (Bölüm 4), Türkiye’nin bölgedeki etki alanını genişletmek için Batı ittifakını kullanmayı hedefleyen dinamik ve iddialı bir stratejiye dayanan bir şablon ortaya koyan ve Türkiye’nin ilk seçilmiş hükûmeti ve mu-

hafazakâr liberal iktidarı olan Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes'in dönemini analiz eder. Demokrat Parti o kadar güçlü ve seçmen üzerinde o kadar etkiliydi ki, bu iktidarı ortadan kaldırmak için seküler yargıçlar ve akademisyenlerin oluşturduğu kurulu düzen tarafından desteklenen seküler kimlik taşıyan sivil ve askerî bürokrasinin darbe yapması gerekmektedir. Türk Soğuk Savaş tarihinin ikinci dönemi 1960 Askerî Darbesi'yle başlar ve 1980 Askerî Müdahalesi'yle sonlanır. 1960 ve 1970'ler Türk siyasasının en önemli ve en hareketli dönemleriydi. Kıbrıs Sorunu merkeze alınarak Batı güvenlik sisteminde Türkiye'nin konumu üzerinde provoke edilen ve ısıtılan tartışmalar bu döneme tesadüf eder. 1960 ve 1980 arasında Türkiye, dış politikasını geleneksel mecrasına geri döndüren ve Amerika çizgisinde yalnızlaştırıcı bir istikamete götüren üç askerî müdahale ve darbeye tanıklık etti. Bu inişli çıkışlı yıllar boyunca uygulanan dış politika 5. Bölüm'de ele alınacaktır.

Bir sonraki bölümde, daha çok, yaklaşmakta olan Soğuk Savaş sonrası uluslararası sisteme var olan devletçi ve otoriter dış politika algısıyla ayak uyduramayacağımıza inanan Turgut Özal'ın mührünü taşıyan 1980 sonrası dış politika irdelenecektir. Özal'ın liberalleşme ve demokratikleşme reformları ülkeyi küreselleşme çağına hazırlamaktaydı ve devlet-toplum arasındaki ilişkilerin dengesi hızla toplum lehine değişmekteydi. Böylelikle otoriter bürokrasinin kökü alttan alta kazanılmaktaydı. Ne yazık ki, 1993 yılında Turgut Özal'ın âni ölümü, 1970'leri hatırlatan ciddi bir siyasî istikrarsızlığı tetikledi ve büyük bir siyasî boşluğun doğmasına yol açtı.

Milliyetçi İslâmcı çizgideki Refah Partisi'nin ortaya çıkışı ve önce yerel seçimlerde ve bilahare genel seçimlerde kaydettiği başarı bu siyasî boşluktan beslendi. Bundan dolayı aynı bölümde 1995 ile 2002 yıllarında cereyan eden milliyetçi İslâmcılık ile milliyetçi sekülerizm kimlik kategorilerinin iç ve dış politikaları arasındaki çekişme ve ihtilâflar işlenecek ve öncelikle dış politikanın nasıl iç politika tercihlerinden etkilendiği ve ülke içindeki kimlik çatışmalarında dış politikanın bir araç olarak ne ölçüde kullanıldığı sorgulanacaktır. Son bölüm ise, tamamen yakın dönem dış politikasına, ideolojik çizgisi liberal İslâmcılık olarak görülebilecek Adalet ve Kalkınma Partisi hükûmetinin ilk dokuz yılındaki performansına odaklanacaktır. Bir yandan Batı, Orta Doğu ve Rusya'yla ilişkilerin farklı boyutları tartışılırken, aynı zamanda bu dönemde ortaya çıkan iç kimlik tartışmaları ve küreselleşme bağlamında Türk dış politikası irdelenecektir.

1

KAVRAMSAL VE TEORİK ARKA PLÂN

Türkiye'nin kimlik politikası köklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde ve bu çöken imparatorluğun küllerinden doğan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-inşa süreçlerinde bulur. İmparatorluğun parçalanma sürecine tepki olarak, Osmanlı entelektüelleri üç ideolojik perspektif bağlamında çözüm arayışına girdiler: Ortak bir Osmanlı vatandaşlığına dayanan liberalizm, Müslüman dayanışmasına dayanan İslâmcılık ve Türk milliyetçiliği... Bu çözüm arayışlarının imparatorluğu parçalanmaktan kurtaramadığı görülünce, Türk entelektüel-siyasî eliti ve özellikle çöküşü iliklerinde hissedeni askerî bürokrasisi, millî egemenliği sürdürmenin tek yolu olarak yeni ulus-inşa sürecini gördüler. Bu sürecin sonucunda Müslüman ortak kimliğine sâhip ama aynı zamanda seküler temellere dayalı bir Türk milleti

şekillendirilebilecekti. Bununla birlikte bir devlet ideolojisine dönüşecek olan bu formül, radikal sekülarist politikalarına şiddetle muhalefet eden muhafazakâr sosyal aktörlerle sekülarist elit arasında kimlik çatışmasına neden oldu. Öte yandan söz konusu Cumhuriyet ideolojisi, milliyetçi devletle buna mukavemet gösteren etnik ve dinî gruplar, özellikle Kürtler ve Alevîlerle yönetici elit/bürokrasi arasında da çok sert bir kutuplaşmanın oluşmasına yol açtı. Bundan dolayı sekülarist Cumhuriyetçi elitlerin yüzleşmek zorunda kaldıkları iki âcil iç tehdit söz konusuydu: Muhafazakâr İslâm ve Kürt etnik milliyetçiliği... 1920 ve 1930'larda patlak veren Kürt isyanları şiddetle bastırılırken, muhafazakâr Müslüman halk küskünlük ve öfkesini seçim sandığı yoluyla ifade etme yolunu seçti. Seçim sandığı sayesinde muhafazakâr liberal partiler iktidara gelecek ve 1950'de olduğu gibi Kemalist tek-parti rejimini sona erdirmeye teşebbüsünde bulunacaktı. Bu teşebbüs, Kemalist olmayan sivil siyasetçilerden oluşan, demokratik yollardan seçilmiş dört muhafazakâr hükûmeti devirmiş olan Kemalist ordu arasında hiç bitmeyen bir mücadeleye dönüştü.

Kimlik grupları arasındaki rekabet ve ihtilâf, Türkiye'nin dış politik yönelimlerinin de birebir çekişme alanını oluşturmakta, özellikle ABD, Avrupa ve Orta Doğu ile yürütülen ilişkiler var olan çatışma ortamına bağlı olarak yeniden şekillendirilmekteydi. 1950 sonrası dönemde Kemalizm seçmen ve halk desteğini önemli ölçüde yitirdi ve askerî müdahalelerin yarattığı istisnâî durumlar hâriç, her girdiği seçimde muhafazakâr liberal partiler tarafından üst üste büyük hezimetlere

mâruz bırakıldı. Bu noktada en dikkate değer gelişme, Türkiye'nin seçimle işbaşına gelmiş ilk başbakanını ve dışişleri bakanı da dâhil olmak üzere kabinenin iki üyesini darağacına götüren 1960 Askerî Darbesi'di. Artık anlaşılıyordu ki, Kemalist siyasî çizginin devam etmesi, sâdece yargı ve ordu müdahaleleriyle mümkün olabilecekti ve bu müdahaleler Soğuk Savaş döneminde dışarıdan gelebilecek tepkileri asgariye indirmek açısından gerekliydi. Aynı zamanda, seküler bir Türk milleti tahayyülünden kaynaklanan ve 1930'lu yıllarda asimilasyon politikalarının pratiğe yansıtılmasıyla gündeme oturan Kürt Meselesi, Orta Doğu'yla doğrudan ilişkili pek çok Türk dış politika kararını radikal bir biçimde etkiledi. Bu bakımdan, dış politika iç politikanın bir parçası olarak kalmayı dâima başardı. Başka bir ifadeyle, Türk iç politikasının mücadele alanı, dış politika kararlarını şekillendiren ana referans çerçevesi hâline geldi.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde tecrübe ettiği kimlik çatışmaları, Türkler kadar Kürtler, Boşnaklar, Arnavutlar ve Çeçenler gibi diğer etnik grupların da kendilerinin tarihi, kültürel ve dinî ortaklıklarını Cumhuriyet sınırları dışında tanımlamaya başlayınca görünür hâle geldi. Orta Asya'daki Türkçe konuşan milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları, Yugoslavya'nın dağılışı, Irak Kürtlerinin kaderi, Türk insanına, tarihi, kültürel, dinî ve etnik miraslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını aştığını hatırlattı ve bu mirası reddeden homojen bir millet yaratma projesinin başarısızlığını ortaya çıkardı. Soğuk Savaş sonrası yeni oluşmakta olan bağlam dikkate alındığında ve bir de Samuel Hunting-

ton'un ifade ettiği “medeniyetler çatışması” söylemine ilham kaynağı olan dinî ve kültürel siyasetlerin küresel uyanışı denkleme dâhil edildiğinde, Türk halkı, gittikçe artan bir oranda kimlik sorunlarıyla ve politikalarıyla ilgilenmeye başladı.

Türk millî kimliğinin yeniden tanımlanması ihtiyacı, Soğuk Savaş'ın son yıllarına tekabül eden Turgut Özal döneminde (1983-1993) güçlü bir şekilde vurgulandı. Özal'ın 1993'teki beklenmedik ölümü, iç ve dış politikayı özellikle de Kürt Sorunu'nu askerinin iradesine teslim eden müesses nizam tarafından doldurulamayan bir siyasî boşluk yarattı. Özal'ın halefi olarak, Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olduğu dönemde iktidar, ne Özal'ın vizyonu ile örtüşen, ne de Demirel'in tecrübesine sâhip olan genç ve zayıf liderlerin eline geçti. Merkez-sağ platform diyebileceğimiz bu beceriksiz ve yeteneksiz hükûmetler ortaya çıkan siyasî lider boşluğunu dolduramayınca, İslâmî hareketler yeniden yükselişe geçti. 1990'ların sonlarına doğru seçmen siyasetinde denge, 1994'te Ankara ve İstanbul belediyelerini ele geçiren ve içinde Recep Tayyip Erdoğan'ın da olduğu genç ve muhafazakâr İslâmcı liderlerin sembolize ettiği İslâmcı politikacılar lehine değişim gösterdi.

1995 seçimleri Refah Partisi'ni parlamentodaki en güçlü parti ve 1996'da kurulan koalisyonun büyük ortağı yaparak döneme damgasını vurdu. Bununla birlikte, askeriye arkasına alan siyasî müesses nizam, bu meydan okumayı, 1997'de “28 Şubat Post-Modern Darbesi” adıyla meşhur olan dolaylı bir müdahaleyle püskürttü. Bu müdahaleyi, etkisi günümüze kadar süren, üniversite-

telerdeki başörtüsü yasağı gibi, yoğun bir İslâmlaşmayı geri döndürme sürecinin yaşandığı beş yıllık geçici bir dönem tâkip etmiştir. Bunun ötesinde, bu müdahale, aralarındaki ideolojik ve kişisel çatışmalar yüzünden normal şartlarda bir araya gelemeyecek partileri koalisyon kurmaya zorlayarak siyasî bir istikrarsızlığa sebep oldu.

Bu siyasî istikrarsızlık bağlamında, Refah Partisi'nin dışında yeni bir siyasî oluşum meydana geldi: Adalet ve Kalkınma Partisi... Bu parti, geleneksel siyasî İslâmcılığı temsil eden Refah Partisi'nden farklı olarak, kendini muhafazakâr-liberal geleneğin devamı olarak tanımlamaktaydı. Yeni partinin tanımladığı ideolojisi ise, demokratik muhafazakârlık idi. 2002 seçimlerinde %34,2 oy oranı ve parlamentoda %66 çoğunluğunu alan ve ezici bir gâlibiyet elde eden bu parti, Özal döneminden itibaren ilk defa, bir çoğunluk hükûmeti ya da başka bir ifadeyle tek-parti iktidarı tesis etmeyi başardı. AK Parti tüm gücüyle Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine asılarak, çok kapsamlı liberalleşme reformları dizisini uygulamaya koyarak ve 2004 Aralık ayında müzakere sürecini resmen başlatarak önceki hükûmetlerle mukayese edilemeyecek bir dış politika hamlesi gerçekleştirdi. Ne var ki, AK Parti'nin bu hamleleri, reformları bloke ederek süreci baltalamak isteyen devletçi ve milliyetçi partilerin hışmına uğradı. Bundan dolayı Türkiye'nin AB üyelik süreci rakip kimliklerin birbiriyle mücadeleye giriştikleri bir platforma dönüştü. Bununla birlikte bu süreç, sâdece Türkiye'nin iç kimlik siyasetiyle alakalı değildi, daha çok bir Avrupa meselesiydi. Türkiye'nin üyeliğine

yönelik gittikçe artan kültürel ve siyasî direnç ve Kıbrıs konusunda yaşanan Türk-Yunan çatışması, AK Parti hükûmetinin şevkini kıran ve onu Avrupalı-olmayan komşularına yönelten bir ikilem ve kilitleme sürecine neden oldu. Ama hepsinin ötesinde AK Parti'yi dış politika hedeflerini çeşitlendirmeye iten en önemli neden, küreselleşme ve dünyanın geri kalan kısmıyla hızla artan ve yayılan ticarî ilişkiler idi. AK Parti'nin iktidarı döneminde dünya çapında ekonomik bir gerileme yaşanmasına rağmen Türkiye'nin ihracâtı beş kat arttı. AK Parti hükûmeti Türk dış politikasının geleneksel ilgi alanları olan Orta Doğu ve Balkanlar'da ve geleneksel alanın dışında kalan Afrika ve Lâtin Amerika gibi bölgelerde çok aktif ve iddialı politikalar izledi. AK Parti bölgesel ortaklarıyla ilişkilerini genişletirken ekonomik ilişkileri dış politikanın bir aracı olarak kullanan liberal ilkeye bağlı kalarak, sıfır sorun esasına dayalı bir dış politika tâkip etti. Aynı zamanda, AK Parti liderliğinin İslâmî kimliğinin izlerine, 1990'lardaki militerleşme sürecinin etkisiyle İsrail'le kurulan stratejik ilişkileri zedeler mahiyetteki bilhassa Filistin Sorunu'na yönelik kuvvetli söylemler ve Hamas'ın savunulması gibi konularda rastlanılabilir.

DÖRT ANA İDEOLOJİK PERSPEKTİF

Türk dış politikasının maddî olmayan bağlamı, ana ideolojik perspektifler arasındaki çatışmayla nitelenir. Bu perspektifler Türk tarihindeki iki ana sorunun ürünü olarak şekillenmişlerdir: 1) İslâm ve laiklik meselesi 2) Milliyetçilik ve liberal küreselcilik. Bu sorunlar Türk siyasasında çok büyük tartışmalara yol açmış ve kendi

aralarındaki etkileşim sonucunda da dört ana kimlik grubu üretmiştir: liberal İslâmcılık, liberal sekülarizm, milliyetçi İslâmcılık ve milliyetçi sekülarizm ya da Kemalizm...

Türk siyasî tarihine dâir geleneksel bakış, yukarıdaki grupların ilk üçünü siyasî yelpazenin sağında, Kemalizmi ise solunda kabûl edegelmiştir. Bu grupların kendilerini nasıl tanımladığına bakılmaksızın bu kategorileştirme sosyolojik ve ideolojik anlamda hayli problemlidir. Bunun temel nedeni, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) elitist ve militarist duruşuyla beraber kitlelerin sosyo-politik mobilizasyonu ve temel özgürlüklerine karşı muhalefet etmesidir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden önce CHP'nin Avrupa'daki faşist ideolojiye güçlü sempatisi, ırkçılıkla flörtü, İslâm dışı toplumlara karşı yürüttüğü sistematik yabancı düşmanlığı ve tüm bunlara ilâveten savaş sonrası dönemde sosyalizm karşıtı duruşu oldukça karmaşık unsurlar içermektedir. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı ideolojik olarak hasara uğrayan CHP'nin çağdışı kaldığını ortaya çıkartmış ve meşruiyet iddiasını sürdürebilmesi için ideolojisini yeniden formüle etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Tüm bu halk karşıtı imajına ilâveten, 1960 Darbesi'ni destekleyen CHP'nin sicili lekelenmiştir. Bundan dolayı, Türk tarihinin sol hareketlerinden ziyâde küresel sol güçlerle dirsek temasında olan Bülent Ecevit tarafından yönlendirilen genç Kemalistlerin yeni kuşağının etkisi altında parti ideolojisi militarizmden demokratik halkçı solculuğa doğru kaydı. Bununla birlikte, CHP'nin otoriter, milliyetçi ve devletçi eğilimleri varlığını büyük oranda sürdürdü.

Daha da önemlisi, halkçı ve demokratik söylemlere mukabil, CHP, merkez-çevre çatışmasında sivil toplumun güçlenmesine karşı, ordu-bürokrat nizamının yanında kalmayı tercih etti. Şerif Mardin, sivil toplumun sıradan üyelerinin Kemalist algısını şöyle tanımlar: "... [CHP] köylü toplumla ilişki kuramıyordu... Köylüler 'çağdışı/geri kalmış' ve ancak toprak kanununun reforme edilmesiyle değiştirilebilirler"di.¹ Köylülerin "çağdışı" görülmesi ve yukarıdan aşağıya modernleşme sürecine muhtaç oldukları fikri, entelektüel olarak modernleşme teorisinden beslenen bir düşüncedir. Türk siyasetinin klâsik tanımlamasında sekülerist devlet, muhafazakâr halkın otoriterleşmeye mukavemetiyle baş edebilen bir yukarıdan aşağıya modernleşme modeli uygulamıştır. Batı'daki birçok akademisyen, modernleşmenin, rasyonelleşme ve sekülerleşmeyi gerektirmesinden dolayı, bir kişinin sekülerleşmeye yaklaştıkça veya dinî geleneklerden uzaklaştıkça modernleşeceği varsayımıyla çalışır. Türkiye'nin ötesinde geleneksel Müslüman toplumların modernlik çizgisinden saptığına karar verilmiştir ve kategorik olarak ölü sayılırlar. Daniel Lerner'ın ünlü ifadesiyle Müslüman ülkelerin "geleneksel toplumu aşabilmeleri" için "ya mekanikleşmeyi ya da Mekke'yi" seçmeleri gerekiyordu.² Modernleşme paradigması, Müslüman toplumları özel bir yere koyar ve bu toplumların Batı'nın temsil ettiği ilerlemeci değerlere ve modernliğe yaklaşmalarını sağlamak için izlenmesi gereken tek yolun, otoriterleşme olduğunu iddia eder. Bu yaklaşımın doğrudan bir yansıması olarak, Kemalistlerin Avrupalılaşmayı hedefleyen ilerlemeci safta yer aldıkları, sosyal

unsurların bu sürece karşı çıkan gerici çizgide yer aldıkları ve ülkeyi tarihin karanlıklarına geri döndürmeyi hedefledikleri varsayılr. Örneğin, Huntington, Türkiye'yle ilgili olarak şu düşüncelerini kayda geçiriyordu: "Türkiye'de İslâmın yeniden doğuşu halk arasında Batı karşıtı duyguları harekete geçirdi. Türk seçkinlerinin sekülerist, Batı yanlısı yönelimleri dinamitlenmeye başladı. Türkiye'nin tam anlamıyla Avrupalı olmasına yönelik engeller, Türkiye'nin eski Sovyet Türk Cumhuriyetleri üzerinde etkili rol oynama yeteneğinin kısıtlı olması ve Atatürk'ün mirasını eriten İslâmî yönelimlerin güçlenmesi... İşte bütün bu faktörler Türkiye'nin parçalanmış bir ülke (*torn country*) olarak kalacağını garantilemektedir."³

Milliyetçi sekülerizmi ilerici ve Batı yanlısı, geleneksel toplumu ise gerici ve Batı karşıtı gören bu zihniyet modernleşme söyleminin yerel temsilcileri tarafından da içtenlikle benimsendi. Ancak anlaşılması ve anlatılması zor olan gerçek şuydu ki; geleneksel muhafazakâr parti ve liderler Türkiye'nin Batı'yla bütünleşmesi için canhıraş bir biçimde çalışır ve bu konuda adımlar atarken, Batı yanlısı Kemalistler katı bir milliyetçi çizgi üzerinden Batı'ya mukavemet ediyordu. Nitekim Türk sekülerizminin otorite konumundaki kaynaklarından birisi olan Niyazi Berkes, Kemalizmi Batı yanlısı basit bir ideoloji, "gerici" (muhafazakâr) hareketleri ise mutlaka Batı'ya muhalefet etmesi gereken aktörler olarak görenin bir yanılısına olduğunu ifade eder. Berkes'e göre Kemalist Batılılaşma dayandığı şu üç sütunla diğer Batıcı hareketlerden ayrışır: (1) Ulusal egemenlik (2) Hal-

kın gelişmesini sağlamak için devlet gücünü kullanma (3) Bu hedeflere ulaşmak için devrimci adımlar atma... Buna mukabil Tanzimat, II. Abdülhamid ve Menderes dönemlerinde uygulanan “gerici” Batılılaşma, devrimci unsurlardan mahrum idi.⁴

Klâsik sağ-sol ayrışma ve kategorileştirmesine en güçlü cevap, 1969'da *Düzenin Yabancılaşması* adlı kitabıyla, sosyalist bir iktisat tarihçisi olan İdris Küçükömer'den geldi. Küçükömer, Türkiye'de solcu olarak bilinenlerin aslında sağ kanatta yer alan ve ilerleme karşıtı güçler olduğunu, sağcı olarak tanımlananların ise aslında solcu ve ilerleme yanlısı olduklarını iddia ediyordu. Ona göre, sağ kanat güçlerini tarihten günümüze İttihat ve Terakkî, Cumhuriyet Halk Fırkası, Millî Birlik Komitesi (1960 cuntası) ve nihâyet Bülent Ecevit'in “Orta'nın Solu” CHP'si oluşturmaktadır. İşte tüm bu parti ve güçler Batıcı-sekülerist bürokratik unsurları savunduklarından dolayı bu şekilde tanımlandılar.

Öte yandan, Küçükömer'e göre Osmanlı döneminde Ahrar Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Cumhuriyet döneminde Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) tarihsel olarak sol kanadı oluşturuyorlardı. *Düzenin Yabancılaşması*'nın yayınlandığı tarihten sonra kurulan Anavatan Partisi (ANAP), Refah Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) de aynı kategorizasyon izlendiğinde sol partiler olarak kabûl edilebilir. Küçükömer, liberal partilerin üzerine inşa edildikleri İslâmcı halk kitlelerini “ilerici” olarak tanımlamakta, bunun gerekçesi olarak da onların değişim, ilerleme ve dönüşüm içeren

Tablo 1.1 İdris Küçükömer'in Tanımladığı Türk İdeolojik Spektrumu (1969)

SOL-KANAT	SAĞ-KANAT
(Doğu'yu ve İslâmi halk kitlelerini temsil eder)	(Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eder)
Genç Türklerin ve Jön Türklerin Prens Sabahaddin kanadı	İttihat Terakkî
Hürriyet ve İtilaf Fırkası	Cumhuriyet Halk Fırkası
Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası	(CHP) – İ. İnönü
Serbest Cumhuriyet Fırkası	CHP- 1960 Cuntası
Demokrat Parti	CHP-Ecevit
Adalet Partisi	...
...	1969'dan sonraki partiler
1969'dan sonraki partiler	SHP- E. İnönü
Anavatan Partisi-Özal	DSP-Ecevit
Refah Partisi-Erbakan	CHP-Baykal ve Kılıçdaroğlu
AK Parti-Erdoğan	

Kaynak: İdris Küçükömer (1969) s. 82

sosyo-ekonomik taleplerini göstermektedir. Onların talepleri yekpare ve tekeli bir iktidar yapısını ortadan kaldıracak olan üretim güçlerinin yayılması ve toplumun farklı kesimlerine dağılması yönündedir.⁵

Tablo 1.1'de de görüleceği üzere, Küçükömer'in sağ ve sol kanat gruplarını tanımlayış tarzı gayet devrimci bir nitelik taşır. Zira Küçükömer o dönemde Kemaliz-

2

TÜRK KİMLİK SÖYLEMLERİNİN OSMANLI KÖKENLERİ

Millî kimlik tarihsel bağlamda oluşur ve şekillenir. Türkiye’de modern kimliğin kökenlerine yönelik tartışmaları, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılındaki yörüngeler ve dönüm noktaları belirlemiştir. Bu yıllar Osmanlı iktidarının çöküş ve yok oluş dönemini işaret etmekteydi. 18. Yüzyıl’dan başlamak üzere, imparatorluğun daha fazla parçalanmasını önlemek amacıyla, imparatorluğun etnik çeşitlilik taşıyan nüfusu arasında ortak bağlar bulmaya yönelik, birbirine alternatif oluşturan ve birbiriyle yarışan pek çok proje ve fikir akımı neşvünemâ buldu. Bu farklı grupların sâhip oldukları perspektiflerin etkisi modern Türkiye siyasetinde de yankı bulmaktadır. Bu nedenle kimlik gruplarının ortaya çıkışının ve birbirleriyle etkileşimi-

nin incelenmesi Türkiye'deki güncel kimlik söylemlerini tespit etmede ipuçları sunabilir. Zamanın hızla geçmesine rağmen, Türkiye günümüzde sâhip olduğu tüm bu kültürel ve kimliksel çeşitliliği kucaklayabilecek bir formülasyonu ve tüm tarafların üzerinde birleşebileceği bir millî kimliği henüz bulabilmiş gibi görünmemektedir. Bu sorunun kökenleri, yıkılmış bir imparatorluktan yeni bir ulus-devlete geçişin tarihinde bulunabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nihâyete erişinde, iki güvenlik meselesi Osmanlı bürokrat ve entelektüellerini çözüm arayışına itti: Rus yayılcılığı ve etnik parçalanma. Rus tehdidi Osmanlı devlet adamlarının yönünü, askerî ve bürokratik modernleşmeyi sağlamak adına İngiltere ve Fransa'ya çevirdi. Osmanlı entelektüelleri imparatorluğun geniş ve çeşitlilik arz eden nüfusunu temsil edebilecek ortak bir zemin oluşturmasına yönelik tehditlerle baş edebilecek üç alternatif cevap ya da kimlik söylemi geliştirdiler: Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük. Bu söylemlerin her biri, bir diğerinden etkilenerken ve bir diğerine cevap olarak ortaya çıktı. Osmanlılık, ya da başka bir ifadeyle Osmanlı vatandaşlığı fikri daha ziyâde İslâmî bir terminolojiyle ifade ediliyordu. En seküler söylemiyle bile Türkçülük hiçbir zaman İslâma muhalif olarak formüle edilmedi. Pozitivist ve Batılılaşmaya karşı savunmacı bir pozisyon üstlenen Türk milliyetçileri, Batı istilâsı altında ezilen Müslüman dünya tahayyülüne sâdık kaldılar.¹⁵ Öte yandan, Osmanlı İslâmcılığı, İslâmın evrenselliği ideolojisinden daha çok güç devşirmek amacını güden bir modernleşme projesiydi. Zira bu anlayış, temelde Osmanlı sultanının elinde tuttuğu hâlifelik iddiasından da destek

olarak güçlü bir Osmanlı merkezîliğine dayanmaktaydı. Bu düşünceler, söz konusu ideolojilerin çağdaş muadillerine de aynen taşındı.

ÜÇ OSMANLI KİMLİK SÖYLEMİ

Osmanlı Türk milliyetçi entelektüeli Yusuf Akçura 1904'te yayımlanan ünlü makalesinde, üç tarz-ı siyaset olarak adlandırdığı, Osmanlı'nın çöküşüne cevap niteliğinde olan farklı siyasaları şöyle özetlemektedir: Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük. Bu ideolojik mevki ve pozisyonlar, uluslararası ve yurtiçi yapılarıdaki değişimlerin etkisi altında gerçekleşen önemli dönüşümlerle, günümüz Türk ideolojik panoramasının teşkiline hizmet ettiler.

Osmanlılık ya da *ittihad-ı anasır* (unsurların/etnik yapıların birliği) ifadesini Genç Osmanlıların eserlerinde bulmaktadır. Bu fikir akımı imparatorluğun tüm unsurlarının kuşatıcı bir Osmanlı vatandaşlığı konsepti içerisinde tutulmasının mümkün olacağını vurgular. Tanzimat Reformasyonu (1839-1876) bu amacı somutlaştırarak, imparatorluğun tüm tebaa ve unsurlarına eşit yurttaşlık verme fikrini ortaya koydu. Buna mukabil, *İttihad-ı İslâmî* savunan İslâmcılar, Müslüman-olmayan Osmanlı unsurlarını imparatorluğa sâdık kalmaya ikna edemeyen bu ideolojiye reaksiyon olarak ön plâna çıktı. Osmanlılık çözüm işe yaramayınca, bazı Osmanlıcılar da içinde yer aldığı Müslüman entelektüeller, son tahlilde elde kalan Müslümanlar arasında ortak bir zemin bulmak için İslâmcı söylemleri seslendirmeye başladılar. Türk milliyetçiliği kısmen İslâmcılığın laik bir dönüşü-

mü ya da kısmen İslâmî birlik idealinin başarısızlığına bir tepki olarak gelişti. Türk milliyetçiliğinin iki ana akımı mevcuttu: Akçura tarafından savunulan etnik temelli milliyetçilik ve buna karşı Ziya Gökalp tarafından formüle edilen kültür temelli milliyetçilik. Ortak bir dine indirgenen ortak kültür fikrine dayanan Türk milliyetçiliği nihâî olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi hâline dönüştü.

Osmanlılık: Yurtseverlik Yoluyla İmparatorluğu Korumak

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında yapılan reformlar “savunmacı modernleşme” ya da Gelvin'in ifadesiyle “savunmacı kalkınmacılık” olarak adlandırılır.¹⁶ Rus tehdidi ve etnik parçalanma o kadar dramatik hâle gelmişti ki, Rusya'nın Balkanlar'ı provoke etmesinin neticesinde Osmanlı devleti ordusunu ve eğitim sistemini modernize etmeye mecbur kaldı.¹⁷ Hanioglu'nun da ifade ettiği gibi, “Batılılaşmanın yegâne amacı Batı teknolojisini benimseyerek Batı üzerinde üstünlük elde etmek idi.”¹⁸ Bu niyet ve arzunun en güzel ifadesi Ziya Gökalp'in şu şiirimsi metninde görülebilir:

“Yenildik, sebebi geride kalmak,
İntikam: düşmanın ilmini almak
İşini öğrenmek, fennini çalmak.”¹⁹

Bununla birlikte, bu motivasyonla yapılan reformlarla özellikle Avrupa'da ve imparatorluk sınırları içerisinde yeni açılan Batılı okullarda eğitim alan yeni elit neslin ortaya çıkışıyla, millî kimlik tedricen değişmeye

başladı. Reformcu seçkinlerin düşüncesine göre Batı, modernleşmenin biricik ve yegâne örneği idi; bundan dolayı, Batı'nın çizdiği yörüngede ciddî askerî ve idarî reformlar başlatılmadıkça, imparatorluğun çöküşünü engellemek mümkün olmayacaktı. Bunun ötesinde, imparatorluğun bekâsı, iç reform denemelerinden ziyade Batı'nın, İmparatorluğun çöküşüyle baş etme isteksizliğine bağlıydı.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu III. Selim (1789-1807)²¹ ve II. Mahmut (1808-1839)²² dönemlerinde idarî ve askerî sistemlerinde modernleşme yollarını samimî bir biçimde aradı. Bu iki modernleşmeci pâdişah 17. Yüzyıl'a kadar Osmanlı ordusunun en güvenilir kısmı olan Yeniçeri Ocağı'nın uygunsuz, sıkıntı yaratan ve güven vermeyen tavırlarından rahatsızdılar. III. Selim başarısızca da II. Mahmut tarafından modern bir ordunun kurulmasıyla Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması mümkün hâle geldi.

Reform motivasyonu, imparatorluğun mütemadiyen savaş kaybettiği ve sınırlarının hızla küçüldüğü bir zamanın şartlarında değerlendirilmelidir. 1768-1774 yılları arasında yapılan savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya karşısında uğradığı mâğlubiyet, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelendi.²³ Kırım Hanlığı'nın (1783'te tamamen ilhak edilinceye kadar) Rusya'nın himâyesinde sözde bağımsızlığını kazanması ve böylece Rusya'nın Karadeniz'in kontrolünü ele geçirmesi Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönüm noktasını teşkil etti. Bunun ötesinde, Eflak ve Moldova başta olmak üzere tüm Balkanlar'da nüfuz alanını artıran Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hıristiyan cemaati üzerinde

3

KEMALİST MİLLİYETÇİLİK VE DIŞ POLİTİKADA İZOLASYONİZM (1923-1950)

Birinci Dünya Savaşı'nı müteakiben Osmanlı'nın çöküşü ve Türkiye'nin işgâl edilmesi, 1919 Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde kararlaştırılan ve 1920 son Osmanlı Meclisinde onaylanan Misâk-ı Millîyle tanımlanan toprakları kurtarmak için kitlesel bir millî mücadeleye yol açtı. Bu deklarasyon İstanbul'un İngiliz ve İtalyan birlikleri tarafından işgâl edilmesine ve Ankara'da yeni bir meclisin kurulmasına yol açtı. Mustafa Kemal önderliğindeki Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Türkiye Cumhuriyeti 1923'te bağımsız bir devlet olarak ilân edilse de Misak-ı Millî, Musul gibi kurtarılmış sınırın dışında yer alan topraklar göz önüne alındığında başarısı eksik kalmış bir metin olarak değerlendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin liderleri, Osmanlı çöküşünün yarattığı entelektüel ve siyasî atmosferin ürünleriydiler. Bunların çoğu, Osmanlı ordusunda görev almış, imparatorluğun çöküşünün ve sonrasındaki Kurtuluş Savaşı'nın hâtırası akıllarında tâze olan eski askerî personeldi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında neredeyse hiç dile getirmedikleri laik ideolojik eğilimlerine rağmen, kurdukları ülke Müslüman bir ülkeydi. Müslümanlar etnik kimliklerine bakılmaksızın ülkenin temel kimliğini taşıyan tek unsuruydular. Gayri Müslimler ise tüm vatandaşlık haklarından faydalanmakla birlikte azınlık olarak kabûl edildiler.

Kemalist ulus-inşa projesi ancak Türk-Yunan nüfus mübadelesinin sonucunda Anadolu'daki gayri Müslim nüfusunun azaltılmasıyla ve daha sonraki dönemde geride kalan gayri Müslimlerin Varlık Vergisi'yle ve diğer baskı politikalarıyla tedhiş edilerek gönderilmeleriyle başarılı olabildi. Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen yeni Müslüman göçmen nüfusuyla Anadolu nüfusunun Müslüman oranı kahir ekseriyete ulaştı. Bu gelişme etkileri günümüzde de tüm sıcaklığıyla yaşanan iki etnik-mezhpsel meselenin doğmasına yol açtı: Kürt ve Alevî meseleleri... Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında etkin olan kültür bağımlı milliyetçilik yerini tedricen daha etnik temelli bir milliyetçilik anlayışına bıraktı.

Türk ulus-inşa sürecinin başarıları ve başarısızlıkları, Türk dış politikasının iç ideolojik bağlamını oluşturdu. Bu bölümde, Atatürk ve İnönü'nün pek çok dış politika olayı tartışılacaktır. Atatürk Dönemi'nde Sadabad ve Balkan Paktları, Musul Meselesi ve Hatay'ın ilhakı, İnönü Dönemi'nde ise İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca

korunan ve sürdürülen tarafsızlık politikası, ele alacağımız belli başlı dış politika olaylarıdır.

KEMALİST KİMLİK VE ÇELİŞKİLERİ: İSLÂM VE BATI

Kemalist zihniyette var olan iki önemli çelişki, politika belirleyici parametrelerden oldukları için çokça bahsedilmeyi hak etmektedir: Bir yandan bütüncül ve kapsamlı bir sekülerizasyon projesi olarak, Kemalizm İslâmı kamusal alandan tamamen çıkartmaya çalışırken, Müslümanlık Türk milliyetçilik felsefesinde temel ve tanımlayıcı unsur olarak görev yapıyordu. Bu bakımdan, Kemalist kimlik, iş İslâmın baskın sosyo-politik pozisyonunu bitirmeye geldiğinde radikal sekülerist bir çizgidedir ama sıra Kendi ve Öteki tasavvuruna geldiğinde, çok daha derin bir düzlemde seküler değildi. Kemalizm iç politikada İslâmî sosyal unsurlarla mücadelesinde dinî kontrol etmeye ve yeniden tanımlamaya çalışmış olsa da kendisini dinden tamamen bağımsızlaştırmadı ve dinî bir içgüdüyle hareket etti. Bu tezat Kemalizmin ikinci sorununa da uzanıyor: Kemalist algılamada Batı'nın yeri.

Kemalizm ülkeyi Batılılaştırmaya çalışmıştı ancak aynı zamanda Sevr sendromunu üzerinden atamamış birçok Kemalist Batı'yı varlığına bir tedhit olarak görmeye devam etti. Osmanlı Türk milliyetçiliği ve pozitivizmin doğrudan mirasçısı olarak Kemalist Batılılaşma bir savunmacı modernizasyon projesiydi; Batı'yı kendi kimliğinin özünden uzak tutarken Batılılaşma reformlarıyla güç kazanma amacını güdüyordu. Başka bir ifadeyle, Batılılaşma Batı'ya karşı zorunlu bir güç kazanma süreci olarak ortaya çıktı.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ASLİ UNSURU OLARAK İSLÂM

Kurtuluş Savaşı'nı müteakiben, Türkiye laik bir Cumhuriyet ve ulus-devlet olarak ilân edildi. Yeni kurulan bu devlet, çoğu kadın, kız, çocuk, ihtiyar ve kahir ekseriyeti Müslüman 12 milyona yakın bir nüfusa sâhipti. Osmanlı döneminin son asrı boyunca savaşız geçen bir yıl olmamıştı ve bu savaşlarda Osmanlı ordusu Anadolu Müslüman nüfusundan toplanan askerlerden oluşuyordu. Ülkenin birbiri ardına işgâllere mâruz kalmasına yol açan Birinci Dünya Savaşı ve akabinde gerçekleşen Kurtuluş Savaşı ülkenin sosyo-ekonomik yapısını giderek daha da kötüleştirdi. Zürcher'in verdiği bilgiye göre, bu savaşlarda toplam olarak, 2,5 milyon Anadolu Müslüman, 600.000 Ermeni ve 300.000 Rum hayatını kaybetti. Savaş kayıpları Anadolu nüfusunu %20 oranında azaltmıştı. Anadolu'nun doğusunda, nüfusun yarısı yitirildi ve Batı vilayetlerinde ise kadınların %30'u dul kaldı.⁹⁷

Ardı arkası gelmeyen savaşlar ve nüfus mübadelesini müteakiben, Anadolu'nun coğrafi yapısı dramatik bir biçimde, kökten değişti. Osmanlı'nın Balkanlar ve Kafkasya'daki toprak kayıpları yüzünden bu coğrafyalarda milyonlarca Müslüman hayatını kaybetti, yüzbinlercesi Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.⁹⁸ Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinin gereği olarak, Yunan Müslümanları (400.000 civarında) Türkiye'ye kabûl edildi ve Türkçe konuşan Hıristiyanlar dâhil olmak üzere Ortodoks Hıristiyanlar (900.000 civarında) Yunanistan'a gönderildi. Bu mübadeleler ve diğer göç hareketleri ilâve %10 nüfus kaybına neden oldu.⁹⁹ Bu demografik değişimler önemli bir sonuç doğurmuştu: Anadolu'nun

şimdi ezici bir çoğunluğu Müslüman halktan müteşekkil hâle gelmişti. İronik olan şuydu ki, yeni rejim bir taraftan ülkeyi laikleştiriyor, öte yandan da Anadolu'yu Müslümanlaştırıyordu.

Bu projenin uygulanışı esnasında, yeni rejim, Türkiye'nin yeni sınırları içerisinde yaşayan dinî açıdan homojen ama etnik açıdan heterojen bir milletle karşı karşıya geldi. 1920'li yıllar boyunca, Türk milliyetçiliği Ziya Gökalp'in Türkler, Kürtler, Arnavutlar, Boşnaklar, Araplar ve diğerleri gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Müslüman tebaasını içine kattığı ortak bir kültüre (hars) dayanan millet kavramını tâkip etti. Aslında, yukarıda da bahsedildiği üzere Mîsak-ı Millî; 1920 başlarında, Anadolu'da kurtuluş mücadelesinin aktörleri tarafından plânlanan ve 1918'de işgâle uğrayan "Osmanlı Müslümanlarının çoğunluğuna" atıfta bulunuyordu.¹⁰⁰ 1920'de Büyük Millet Meclisi'ne yaptığı meşhur hitabında Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in içerisinde yer alan etnik açıdan Türk-olmayan unsurların da eşit kurucular ve katılımcılar olduğunu teminat altına almaktaydı:

Yüce Meclisinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep İslâm unsurlarıdır, samimî bir mecmuadır... Tahlisine azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil hepsinden memzuç bir unsuru İslâmdır.¹⁰¹

Bundan dolayı, Cumhuriyet'in en başında üzerine bina edildiği Türk milliyetçiliği etnik olmayan ama kültür-temelli bir milliyetçiliktir. Tachau'nun da vurguladığı

4

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ LİBERAL YÖNELİMİ (1950-1960)

Haziran 1945'te, CHP'nin içerisinde yer alan liberal kanadın önde gelen dört mensubu olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan, parti içerisinde ve hükümet işlerinde demokratik süreçlerin ve prosedürlerin hemen uygulamaya konulması talebiyle CHP'ye ulti matom verdiler. Menderes ve Köprülü, liberal kanada yakınlığıyla bilinen ve günlük yayınlanan *Vatan* gazetesinde hükümete çok sert eleştiriler yönelten ortak bir makale kaleme aldılar. Bunun üzerine Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç edilmelerinin akabinde Bayar da partiden istifa etti ve bu isimler Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurdular. CHP liderlerinin asker kökenli olmalarına mukabil yeni kurulan partinin liderleri sivil siyasetçilerden

oluşuyordu. Her ne kadar Bayar İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) kökenli olsa da, daha sonra CHP'nin liberal kanadının liderliğini yürütmüştü. Menderes ise, Aydın'da meşhur bir toprak ve mülk sâhibi idi. Hem Bayar ve hem de Menderes Kurtuluş Savaşı'nda Kuva-yi Milliye içerisinde mücadele ettiler. Mehmed Fuad Köprülü ünlü bir tarih profesörüydü, Fatin Rüştü Zorlu ise kariyer sâhibi bir diplomat. Kurucu liderlerin dışında, yeni partinin destekçileri içerisinde toprak sâhipleri, esnaf, tüccar ve köylülerden müteşekkil bir koalisyon vardı ve bunları birleştiren ortak özellik, CHP'nin askerî-bürokratik seçkin ve aydınlarına muhalif olmalarıydı.¹⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefiklerin gâlibiyetiyle sona ermesi ve bununla birlikte girilen Soğuk Savaş dönemi bağlamında, artık Türkiye'nin tek-partili sistem içerisinde kalma imkân ve ihtimâli yoktu. Sovyetler Birliği'nden gelen yeni yeni tehditlerle yüzleşen Türkiye, ABD ve İngiltere'ye şimdiye kadar hiç olmadığı bir biçimde yakınlaştı. Ne var ki bu ülkeler ancak liberal ve demokratik bir Türkiye ile işbirliği içerisinde olmayı tercih etmekteydiler. Dış baskıların artık baş edilemez bir raddeye ulaştığı 1946 yılıyla birlikte, CHP "açık oy, gizli sayım" esasına dayalı bir çok-partili seçime razı olmak zorunda kaldı. 1946 seçimleri her ne kadar CHP'nin gâlibiyetiyle sonuçlanmış olsa da, anti-demokratik ve hileli bir seçim sistemi uygulandığı için sonuçları çokça tartışıldı. Daha sonra demokratik prensiplere uygun olarak 1950'de yapılan seçimlerde DP açık ara seçimleri kazanınca, bir önceki seçimlerin ne kadar sorunlu olduğu açıkça ortaya çıktı. Ama tuhaf olan şuy-

du ki, CHP hükûmeti, en yüksek oyu alan partiye nisbî sisteme nazaran daha fazla temsil hakkı tanıyan yeni bir kurallar dizisi geliştirmiş ve bu kurallar neticesinde DP %52,7 oy oranıyla 408, CHP %39,4 oy oranıyla 69 sandalye kazanmıştı. DP, rekabet hâlinde olunan 41 kentin 33'ünde büyük bir zafer kazanmıştı.¹⁶⁵ Bu netice, parti politikalarında CHP hegemonyasının sonu anlamına gelmekteydi. 1950'den beri, CHP hiçbir zaman bir çoğunluk hükûmeti kuramadı ve günümüze kadar tek başına iktidar olamadı. Ne var ki, bu gerçeklik acı bir yüzünü göstermişti: DP'nin başarılı olduğu neredeyse her seçimi, bir askerî darbe tâkip etti. Seçimlerden sonra İnönü Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa etti. Yeni teşkil edilen Parlamento, Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına getirdi ve Bayar da başbakan olarak Menderes'i tâyin etti.

Bu seçimlerde, Türk seçmen kitlesi, CHP'nin yukarıdan empoze edilen otoriter devletçiliğine ve radikal laikçiliğine son verme kararı vermişti. Bu nedenle, 1950 seçim sonuçları, kansız bir demokratik darbe ve DP sempatanları tarafından da "Beyaz İhtilâl" olarak algılandı.¹⁶⁶ 1954 genel seçimlerinde, DP'nin siyasî hegemonyası daha da takviye edildi. Öyle ki oy yüzdesi 57,5'e, sandalye sayısı toplam milletvekili sayısının %93'üne ulaştı. Bu seçimlerde, CHP sâdece üç ilde oy çoğunluğu sağlayabildi. 1957 seçimlerinde ise, oyları düşen DP %47,91 oy oranına sâhip olmakla birlikte, bugün ancak AK Parti'nin ortak olduğu bir rekora imza atarak, üçüncü defa çoğunluk hükûmeti kurmaya muvaffak oldu.

TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİK VE LIBERAL DÖNÜŞÜMÜ

İç politikada, Menderes hükûmeti muhafazakâr halk tabanını teskin etmek için dizayn edilen sembolik jestlerle işe başladı. Menderes çok oy almasının ana nedeninin, halkın aşırı laikçi otoriter uygulamalardan bıkip usanması olduğunu çok iyi biliyordu. Nitekim DP'nin en önemli icraatlarından birisi, ezanı Arapça aslına çevirmesiydi. Zira ezanın Türkçe okunmasının amacı, İslâmı sosyal, siyasal ve kamusal alanın dışına atma çabasıydı. Maalesef devletin empoze ettiği ve Türk camilerinde zorla uygulanan bu karar 1932-1950 arasında 18 yıl devam etti. DP'nin aldığı karar ile Türkiye'nin tüm camilerinde ezan, Arapça aslına bir günde dönüvermişti.¹⁶⁷ 1951'de DP, muhafazakâr halkı eğitmek için taşra kasabalarında kurulmuş Halkevleri'ni ve köylerdeki Halkodaları'nı kapattı. Bunlar, Kemalistler'in, kendi ideolojilerini yaymak için camiye alternatif olarak oluşturdukları sosyal toplanma ve forum alanlarıydı.¹⁶⁸

Aynı yıl, DP hükûmeti ilkokullarda dinî eğitimi mecburi hâle getirdi. 1954'te toplumu birbirine düşüren bir diğer kurum olan ve köylerde Kemalist öğretmenler üretmeye çalışan Köy Enstitüleri de kapatıldı. Gerçekten de, DP iktidarı, devletin müesses nizamı ile halk arasında var olan derin ayrılıkları gün yüzüne çıkararak, Türk iç siyasetinde önemli bir dönüm noktası ve kırılma yarattı. Türk tarihinin pek çok değerli bilim adamına göre, 1950'de gerçekleşen hükûmet değişimi, Türk siyasî tarihinde devrim niteliğinde değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirdi. Örneğin, alanında otorite sayılan Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (*Turkey: A Modern History*) adlı eseri, 1908- 1950 dönemini "Jön Türk"

dönemi olarak süreklilik arz eden bir dönem olarak görür. Ona göre 1950 yılı Türk siyasal tarihi açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. Zira 1950 seçimleri tamamen yeni, daha önce dışlanmış sosyal güçleri merkezî iktidara taşıyan devrimci bir başlangıçtır.¹⁶⁹

Ne var ki, gerçek değişim, eski CHP politbürosunun bir parçası olan yönetici elitin kimliğinde olmadı. DP Hükûmeti taşradan merkeze Anadolu coğrafyasının şahlanmasına ve sosyo-politik seferberliğe sebebiyet verecek ekonomik kalkınma ve modernleşme hamlesini başlattı. Radikal laikleştirme yoluyla zorla modernleştirmeyi amaçlayan ideolojik Kemalist projenin aksine DP, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını Kemalist sistem tarafından daha sonra yapılacak müdahaleler tarafından ters çevrilemeyecek şekilde dönüştürerek modernleştirmeyi başardı. *Time* dergisi bir makalesinde Türkiye'nin 1950 öncesi ve DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan 1950 sonrası ekonomik şartlarını şöyle mukayese ediyordu: "1950 Türkiyesi hâlâ sömürge ekonomisine yakın bir profil sergilemektedir. Kömür, demir ve su kaynaklarına rağmen, hâlâ endüstriyel bir cüce konumunda olan Türkiye, tütün, hububat, incir, fındık, kuru üzüm ve krom madenî ihrâcât etmektedir. Türkiye'nin 20 milyon vatantaşının yaklaşık %65'i okuma yazma bilmemektedir. Ülkedeki toplam köy sayısı 36.000'dir ve her beş köyden dördü içme suyundan mahrumdur. Türkiye'nin yarıdan fazlasını oluşturan 27.000 millik karayolu, resmî olarak, 'sâdece kuru mevsimlerde at arabası ile ulaşılabilir' niteliktedir. Türkiye'nin %80'ini oluşturan köylülerin, ülkenin siyasî hayatına hiçbir katkısı yoktur."¹⁷⁰

5

ASKERÎ MÜDAHALELER GÖLGESİNDE DIŞ POLİTİKA (1960-1980)

1 960 Darbesi'nden 1980 Darbesi'ne kadar geçen yirmi yıl, modern Türk siyasî tarihinde ideolojik açıdan en hareketli ve politik açıdan en istikrarsız dönemi işaret etmektedir. Bunun tek istisnası, Adalet Partisi'nin (AP) çoğunluk hükûmeti olarak iktidarda bulunduğu Ekim 1965 ile Mart 1971 arası tek-parti iktidar dönemdir. Askerî müdahaleler geleneğini başlatan 1960 Darbesi, bu istikrarsızlığın en büyük nedenidir. CHP'nin tek-parti rejimi (1923-1950) ve DP'nin tek-partili çoğunluk hükûmetlerine (1950-1960) güçlü iktidarlar ve zayıf muhalefetler damga vurdu. Bu yıllar boyunca, kamuoyunun dış politikanın şekillenmesinde hiçbir katkısı bulunmuyordu. Bununla birlikte, 1950'lerde gerçekleşen sosyo-ekonomik sahada ve

eğitim alanında değişim ve dönüşüm sosyal aktörleri güçlendirdi ve 1961 Anayasası siyaset alanına farklı ideolojik yönelimlerin girmesine zemin hazırladı. 1960 Darbesi çelişkili bir şekilde siyasî sistemde daha çoğulcu bir temsiliyet imkânı getirdi. 1960 sonrası seçimler, hiçbir seçim barajının olmadığı mükemmel yakın nisbî temsil ilkesine bağlı olarak yapıldı. Bu seçimler çok küçük, radikal ve marjinal ideolojik partilerin parlamentoya girmelerine ve seslerini duyurmasına fırsat verdi. Küçük ideolojik partilerin parlamentoda temsili, siyasî sistemi daha fazla parçalıyor, büyük oy oranlarıyla gelseler de istikrarlı çoğunluk hükûmetlerinin kurulması imkânsızlaşıyor ve karar alma süreçleri işletilemez hâle geliyordu. Örneğin, Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, kendi tarihinin en büyük oy oranı olan %41'i yakalamış olmasına rağmen parlamentodan güvenoyu alamadı. Buna mukabil, 1987'de Turgut Özal'ın Anavatan Partisi ve 2002 sonunda Tayyip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi sırasıyla %36 ve 34 oy alarak güçlü ve istikrarlı çoğunluk hükûmetleri kurmayı başarabildiler.

1960 Darbesi, çoğunluk hükûmeti kurmaya yetecek yüksek oy oranını yakalama şansına sâhip olan muhafazakâr liberal platformun altyapı ve liderliğini tahrip etti. Darbe yönetimi, Demokrat Parti'yi kapatmak ve liderlerinin kimisini idama kimisini de uzun hapis cezalarına mahkûm etmek suretiyle 1961 seçimlerinde CHP'yi iktidara taşıdı. Darbecilerin yardımına rağmen CHP, dört yılda, bağımsızları ve muhalefet partilerini de içine alan üç zayıf hükûmet kurabildi. 1965 seçim-

lerinde AP tarafından temsil edilen liberal platform, %52 gibi yüksek bir oy oranıyla çoğunluk hükûmetini kurdu. Ne var ki bu istikrarlı hükûmet beş yıldan biraz fazla sürdü. Bu hükûmeti sona erdiren, 1980'lere kadar kaos üretmeye devam edecek olan 1971 Darbesi olmuştu. 1971 ve 1980 arasında Türkiye on farklı koalisyon ve azınlık hükûmeti gördü. 1980 Darbesi, Türk siyasetinin geleceğini kökten değiştiren, siyasî parçalanmayı had safhaya taşıyan ve istikrarsızlık yaratan bu döneme bir tepki olarak yapıldı.

Hiç kuşkusuz bu dönemin en önemli tek dış politika gündemini oluşturan husus, Türkiye'nin ABD, Avrupa ve Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini etkileyen Kıbrıs Krizi'di. Öyle ki, 1950'lerde ABD ile neredeyse sorunsuz süren ilişkiler, 1964'te İnönü'ye gönderilen "Johnson mektubu" ile Kıbrıs Krizi hususunda koptu ve özellikle gittikçe güçlenen solcu-milliyetçi söylemde Amerika'nın Türk çıkarlarına destekten çok bir tehdit olduğu algısını yaratan yeni bir döneme girildi. Bunun ötesinde, Türk-ABD ilişkilerini derinden etkileyen ikinci bir mesele ise, Türkiye'nin afyon üretimini önce sınırlandırma sonra da sona erdirme konusunda gittikçe artan Amerikan baskısıydı. Vietnam Savaşı ve Arap-İsrail ihtilâfının tetiklediği bölgesel ve uluslararası ideolojik akımların arka plânında Türkiye'ye yönelik ABD politikaları ülkede milliyetçi ve Batı karşıtı bir kitlenin güçlenmesine yol açtı. Bu ortam milliyetçi dış politikayı savunma hususunda Kemalistlerle İslâmcıları birleştirdi. Buna mukabil, ABD Türk dış politikasını eski çizgiye çekmek için orduya yaptığı yardımı kullanmaya başladı.

1960 DARBESİ VE BATI-YANLISI İZOLASYONİZMİN YENİDEN İNŞASI

Osmanlı'nın son döneminde örnekleri olmakla birlikte, 27 Mayıs 1960 Darbesi yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk darbesi ve askerî müdahalesiydi. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Mâliye Bakanı Hasan Polatkan cuntacı mahkeme tarafından idama mahkûm edildiler ve idamlar hızlı bir şekilde infaz edildi. Laikçi entelektüel müesses nizam varılan kardan mutluluk duyuyor, infazların gerçekleşmesinden duyduğu memnuniyeti gizlemiyordu.²¹⁹ Öyle ki solcu/Kemalist kesim darbeyi ve sonrasındaki gelişmeleri büyük oranda savundu ve günümüze kadar biraz sessiz de olsa desteklemeye devam etti. Bu desteğin en önemli nedeni, Menderes hükûmetinin son dönemlerindeki otoriter uygulamalarıydı ve enteresan bir biçimde darbe, modern standartlarda olduğu iddia edilebilecek Türkiye'nin en demokratik anayasasının teşkiline yol açtı. Nitekim Feroz Ahmad'a göre, "1961 Anayasası'yla, Türkiye daha önce hiç olmadığı kadar özgürlüğe sâhip oldu. Halk daha fazla medenî vatandaşlık hakkına sâhip oldu, üniversiteler daha büyük bir özerklik kazandı ve öğrenciler kendi örgütlenme ve derneklerini kurma haklarına kavuştular."²²⁰ Buna karşı çıkan fikirler, 1961 Anayasası'nın yasama üzerinde ordu ve yargı vesayeti oluşturan yeni kurumlar ihdas ederek, seçilmiş politikacıları atanmış bürokratların baskısına mâruz bırakan yasaklayıcı ve özgürlükleri kısıtlayıcı bir nitelikte olduğunu söyleyenlerden gelmişti.²²¹

Darbenin deklare edilen hedefi, " tarafları içine düşü-

rıldıkları uzlaşmasız durumdan çıkarmaktı" ve cunta (Millî Birlik Komitesi) "partiler üstü yönetimin hakemliği ve idaresi altında mümkün olan en kısa sürede âdil ve özgür seçimlerin yapılacağı" vaadinde bulundu.²²² Her ne kadar Demokrat Parti'ye destek veren geniş halk kitleleri büyük hayâl kırıklığına uğramış olsalar da, kitlesel protestolar gerçekleşmedi. Bunda muhtemelen askerî rejimin Demokrat Parti hükûmetinin gerçekleştirdiği reformların devam ettirilmesi, meselâ darbeden sonra ezanın gerçek şeklinin tekrar Türkçeye çevrilmemesi de etkili oldu.

Haddi zatında 1960 Darbesi'nin Türk demokrasisini tahrip eden en yıkıcı mirası, askerî müdahale geleneğini tesis etmesiydi. Darbe militarist bir siyasî kültür geleneğini yerleştirerek Türk siyasî tarihine uzun askerî dönemleri hediye etti. Her ne kadar parlamenter demokrasi işliyormuş gibi görünse de, askerî darbenin gölgesi tüm dönemlerde varlığını bütün gücüyle hissettirdi. Öyle ki sivil siyasetçiler üç mâsum siyasetçinin darağacında sallanan cesetlerini bir türlü hâfızalarından silemediler. Daha da vahimi, Ocak 1961'de yürürlüğe giren Türk ordusunun İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi ile darbeler "meşrulaştırılmakta" ve suç olmaktan çıkarılmaktaydı.

1960 Darbesi'nin bir diğer önemli vechesi, zamanlamasıydı. Darbe, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin tam da kötüleştiği bir dönemde meydana gelmişti. NATO üyeliği ve Kore'ye asker gönderme başta olmak üzere, Menderes'in izlediği Batı-yanlısı dış politikaya rağmen bir askerî darbe sonucu trajik bir şekilde devrilmesi ne

6

SOĞUK SAVAŞ SONRASI KİMLİK ARAYIŞI (1983-2002)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Türk politika yapıcılarının kırk yıldır alışık oldukları maddî ve düşünsel bağlamı kökünden değiştirdi. Soğuk Savaş şartları altında, Türkiye güvenlikle ilgili konularda büyük oranda Amerika'ya bağımlıyken, ekonomik ve ticarî alanda en önemli partneri Batı Avrupa olmuştu . Batı, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ni çevreleyen kritik bir tampon bölge olarak görüyor ve bu nedenle Türkiye'yi korumayı kendine âit önemli bir vazife olarak kabûl ediyordu. Batı ittifak sistemi içinde konumunu muhafaza etmek şartıyla Türkiye bazı dönemlerde Orta Doğu'ya yönelik aktif diplomasi de geliştirebiliyordu. Ankara'nın Batılı müttefiklerini karşısına alabildiği yegâne dış politika konusu Kıbrıs olarak kaldı.

Soğuk Savaş yılları boyunca, Türk siyasî sistemi periyodik askerî darbeler arasına serpiştirilmiş serbest seçimlere dayalı demokrasi şeklinde seyretti. Buna rağmen ülkenin demokratik sicilindeki eksiklikler hoş karşılanıyor ve hatta müttelikler tarafından da destek görüyordu. Kısacası, Türk dış politika bürokratları geleneksel ulusal çıkar alanları dışında politika üretmek ve düşünmek mecburiyetinde değildiler. Böyle bir ilgi için gerekli stratejik plânlamaya ve eğitim plânlamasına da girişmediler.

Bununla birlikte, 1990'lı yıllara gelindiğinde, uluslararası sistemin kapsamlı bir değişime ve dönüşüme mâruz kalmakta olduğu ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin tek yönelimli dış politikasının bu dönüşüme hazır olmadığı ortadaydı. Bir yanda, Türkiye Soğuk Savaş sonrasında Batı'yla Sovyetler Birliği arasındaki tampon bölge statüsünü ve bu statüden kaynaklanan jeo-stratejik önemini yitirmişti. Artık Türkiye'nin yeni bir jeo-politik yoruma ihtiyacı vardı. Bunun için de sâdece aktif bir diplomasi yürütmek yetmeyecek, bundan daha da önemlisi Türkiye'nin millî kimliğinin yeniden tanımlanması gerekecekti. Diğer yanda, yeni oluşmakta olan Soğuk Savaş sonrası maddî ve düşünsel bağlam Türk siyasetçilerini Balkanlar'da, Orta Doğu'da, Kafkasya'da ve Orta Asya'da tarihî ve kültürel sorumluluklarıyla hesaplaşmaya zorluyordu. Bu nedenle artık otoriter ve izolasyonist milliyetçiliği sürdürmek artık imkân dâhilinde değildi.

Türk siyasî eliti, kimliğini Soğuk Savaş sonrasında maddî yapısal değişimlerine uyumlu bir biçimde yeniden tanımlamak için çaba gösterdi. Bu bölüm Türkiye'nin farklı ekollerden gelen siyasetçilerinin Soğuk Savaş

sonrası uluslararası sistemik dönüşüme cevaben geliştirdikleri dört farklı stratejik yönelime odaklanacak: 1) Adriyatik'ten Çin Seddi'ne yeni ortaya çıkan jeo-politik etki alanında Batı'yla uyumlu bir liderlik rolü edinmeyi amaçlayan Turgut Özal'ın liberal Osmanlıcılığı; 2) Tansu Çiller'in başbakanlığı döneminde başlayıp, 28 Şubat sürecinde zirve noktasına ulaşan, ordunun ısrarcı olduğu İsrail'le yakın işbirliğine dayalı bölgesel güvenlik rolü; 3) Türkiye'yi İslâm dünyasının lideri olarak takdim eden Necmettin Erbakan'ın girişimleri; ve son olarak, 4) İsmail Cem'in Avrupa-yanlısı diplomasisi ve Türkiye'ye Avrupa ve İslâm dünyası arasında bir köprü olma rolünü kazandırma çabası. Bazı ortak noktalar taşımakla beraber bu dört farklı tepki birbiriyle çatışma hâlindeydi ve ancak siyasî iktidar imkânı nisbetince uygulama alanı bulabildiler. Ne var ki, 2002'nin sonunda AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesi bu dönemi sona erdirdi. Bir sonraki bölümde, Soğuk-Savaş sonrası döneme tepki olarak ortaya çıkmış bu dört dış politika perspektifi, AK Parti döneminde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından Türk dış politikasının yeni bir perspektifi olarak geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuş olan "stratejik derinlik" doktriniyle karşılaştırılacak.

TURGUT ÖZAL VE TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİK DÖNÜŞÜMÜ

1983'te demokrasiye geçiş, ülkenin en güçlü lideri olarak Turgut Özal'ın yükselişine imkân veren yeni bir çağ açtı. Daha önce tartışıldığı gibi, Özal, başbakanlık görevine gelmeden önce de iktisadî projelerin belirlenmesinde ak-

tif bir rol üstlenmişti. Özal, tıpkı Demirel ve Erbakan gibi 1940'lı yılların sonunda İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezun olan muhafazakâr mühendis-siyasetçi jenerasyonunun bir mensubuydu. 1967 yılı gibi erken bir dönemde Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) başında ekonomi politikalarının belirlenmesinde aktif rol oynamıştı. 1971 ve 1973 yılları arasında Dünya Bankası'na (WB) danışmanlık yaptığı yıllarda kazandığı deneyim onu liberal düşünceye yakınlaştırdı. Özal, Demirel'in son hükümetinde Başbakan Müsteşarlığı vazifesini deruhte ederek ekonomi politikalarına damgasını vurdu ve bu anahtar rolünü Devlet Bakanı ve Başbakan Vekili olarak askerî cunta döneminde de sürdürdü. Askerin Demirel, Ecevit ve Erbakan'ı siyaseten yasaklı hâle getirdiği siyasî ortamdan istifade eden Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) 1983 seçimlerinde çok büyük bir oy oranıyla birinci parti oldu. Bu oran, 1971 muhtırasından sonra kurulan ilk çoğunluk hükümetinin teşkiline imkân verdi.

Tüm Türkiye haritasına yayılmış bal arısı ve petek logosunu kullanan ANAP, iktisadî kalkınma hamlesine yoğunlaşmak adına temel farklı siyasî görüşleri birleştirme hedefiyle hareket etti. Özal bu hedefte gayet önemli ve başarılı adımlar atarak yurt içi ve uluslararası liberal eğilimli ve yönelimli bir hükümet kurmaya muvaffak oldu. Öyle ki iktisadî alanda ülke tarihinin belki de en önemli siyasal liberalleştirme reformlarına o imza attı. Bu reformlar bir yanda bürokratik otoriter denetimin altını oyuyor, diğer yanda da ülkeyi küreselleşmenin biçimlendirdiği Soğuk Savaş sonrası döneme hazırlıyordu. Özallı yıllar boyunca (1983-1991) Türk ekonomisi yılda ortalama 5,2 oranında

büyüdü ve 1983'te 205 milyar dolar olan gayri sâfi milli hasıla 1991'de 308 milyar dolara çıktı.²⁹⁶

Soğuk Savaş'ın bitimini ve sonrasında şekillenecek sosyo-politik ve ekonomik iklimi öngörebilen nâdir liderlerden biri olan Özal, ülkeyi yeni uluslararası sisteme hazırlamayı kendine en büyük misyon edinmişti. Bu misyon, Türkiye'nin liberalleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi sayesinde, yine ülkeye Soğuk Savaş sonrası uluslararası sisteme uyumlu yeni bir liberal kimlik kazandırmak suretiyle yerine getirebildi. Özal'ın tasavvurundaki Türkiye'nin yeni kimliğinin özünde üç temel özgürlük yatıyordu: ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğü.²⁹⁷ Özal'ın sâhip olduğu bakış açısına göre, bu özgürlüklerin tatbiki, Türk siyasî müesses nizamının İslâmî muhafazakârlık ve Kürt ihtilâfi etrafında mütema diyen varlığını sürdüren ve müzmin hâle gelmiş meselelerini çözmesinin yegâne yoluydu. Bunun yanı sıra bu özgürlükler, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası sistemde yeni ve dinamik bir güç olarak yerini alması için gereken zemini hazırlayacaktı.

Özal askerî rejimin gölgesi altında ve rakiplerinin darbe tarafından siyasetten men edilmelerinden istifade etmek suretiyle iktidara gelmişti. Fakat onun iktidar dönemi boyunca en önemli gündem maddesi, askerın siyasetteki rolünü azaltmak oldu. Özal'ın generallerle ilk yüzleşmesi 1987'de Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un emekliliğine iki ay kala istifa ederek yerini Ordu Komutanı Necdet Öztörün'a bırakmak istediği zaman yaşandı. Normal prosedür işleyip de iki general aynı anda emekli olsalardı Öztörün'un Üruğ'un yerine geçmesi mümkün

7

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA YÜKSELEN BİR GÜÇ

2002 yılının Kasım ayında düzenlenen genel seçimler 28 Şubat Darbesi'nin ürettiği zayıf ve âciz koalisyonlar dönemini bitirdi. 2001'de kuruluşunu tamamlayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Turgut Özal'ın son yılı olan 1991'den itibaren ilk defa çoğunluk hükümeti teşkil etmeye yetecek kadar yüksek bir oy oranını yakaladı. Seçim sonuçları iktidardaki partiler açısından büyük bir şok etkisi yarattı. Koalisyonda bulunan hiçbir parti %10 barajını aşamadı ve parlamentoda temsil hakkı kazanamadı. Seçimlere girilirken parlamentonun en güçlü partisi olan Başbakan Ecevit'in DSP'si, beşinci sırada kalarak tarihte eşine az rastlanır bir hezimete uğradı. AK Parti ve CHP Meclis'e girebilen iki parti oldu. Tarihinde ilk defa genel seçim tecrübesi

yaşayan AK Parti oyların %34,28'ini alarak tek başına hükümeti kurma hakkı kazandı. Sekülerist CHP ana muhalefet partisi konumunu elde etti. Turgut Özal'ın siyaset sahnesinden ayrılmasından itibaren geçen sürede kurulan ilk tek-parti hükümeti, güçsüz ve istikrarsız koalisyonların beslediği militarizasyon sürecinin de sona erişini gösteriyordu. Bir şekilde, "Türk siyasetini Kemalist çizgide yeniden şekle sokma"³⁵⁵ operasyonu olan 28 Şubat süreci ters tepmiş, AK Parti'nin tartışmasız bir biçimde Türk siyasetinin merkezine oturmasının yolunu açmıştı.

28 Şubat süreci, kıdemli Refah Partisi liderlerini siyasetten men ederek, genç muhafazakâr Müslüman politikacıların önünü açmıştı. 2007 ve 2011'de düzenlenen genel seçimlerde de aynı başarısını yineleyen AK Parti, Türk siyasetine ve dış politikasına hiç silinmeyecek bir şekilde damgasını vurdu. 2011 yazında yapılacak seçimlerde de bu başarıyı elde edeceğinden kuşku duyulmayan AK Parti'nin, DP'nin üç dönem üst üste çoğunluk hükümeti kurma rekorunu kıracağı beklenmektedir.* Böylelikle Türk siyasal hayatında, bir yanda Batı-karşıtı siyasal İslâmın, diğer yanda milliyetçi sekülerizmin iflâsını da gösteren yeni bir dönem açılmış oldu.

AK Parti'nin muhafazakârlıkla liberal ve küreselci bakış açılarını bütünleştirmesi, özellikle ilk hükümet döneminde, AB üyelik sürecine güçlü bir desteği de beraberinde getirdi. Bir hayat felsefesi olarak İslâmî mu-

hafazakârlık, ekonomik politika istikameti olarak liberalizm ve dış politika perspektifi olarak küreselleşme sentezi halkın desteğini kazandı ve yeni bir siyasî uzlaşma olarak görülerek Türk siyaset hayatında hegemonyasını tesis etti. Bir yandan da, Türk dış politikasının ana hattı hızla Orta Doğu'ya doğru kaymaya başladı. "Eksen kayması" olarak da adlandırılan bu paradigmatik değişimin nedeni, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı müphem ve samimiysiz bir tutum geliştirmesi ve bölgede Arap Baharı çerçevesinde başlayan yapısal değişim ve dönüşümlerdi.

AK Parti hükümetinin tâkip ettiği dış politika küreselleşme ve gittikçe çok-kutuplaşan uluslararası sistem tarafından etkilenen uluslararası sistemdeki değişikliklere cevap niteliğindedir. İslâmî muhafazakârlığın liberalizmle kurduğu bu sentez, içeride rekabet edebilecek ideolojik grupların uluslararası sistemdeki değişime ayak uydurmadaki yetersizliğiyle de birleşince, egemen bir statüye kavuşmuş oldu. Muhafazakâr değerlerle küresel bakış açısını paylaşan yeni liderlik sınıfının ortaya çıkışı, Türkiye'nin 1990'ların başından itibaren tecrübe ettiği sosyo-ekonomik dönüşümün bir sonucuydu.

Bu bölümde öncelikle muhafazakâr İslâmî siyasî çizginin fikrî ve sosyo-ekonomik dönüşümünü açıklamaya çalışılacaktır. AK Parti dış politikasının mimarı ve kurucu ideoloğu olan, Türk dış politikasını önce Başbakan Başdanışmanı, 2009 yılının Mayıs ayından itibaren de Dışişleri Bakanı sıfatıyla yönlendiren Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'na özel bir yer tahsis edeceğiz. Türk dış politikasının belli başlı alanlarını tahlil ederek, Davutoğlu'nun geliştirdiği "Komşularla Sıfır Sorun" politikasının

* Yazar tarafından Türkçe baskı için yeniden yazılan sonuç bölümünde 2011 sonrası gelişmeler ele alınıp değerlendirilmiştir.(yay. n.)

başarı ve başarısız noktalarını irdeleyeceğiz. AB üyeliği müzakere süreci, Ermeni ve Kürt Sorunları, ABD ile stratejik ortaklık, Rusya'yla artan ekonomik bağlar ve son olarak İsrail, İran ve Arap dünyasıyla ilişkiler ışığında Orta Doğu'da iddialı dış politika bu bölümde ele alacağımız en önemli başlıklar olacak.

KÜRESELLEŞME, İDEOLOJİK DÖNÜŞÜM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Turgut Özal'ın 1980'lerde başlattığı liberalleşme ve demokratikleşme reformları, ülkenin küresel ekonomik sistemle giderek bütünleşmesine, bunun sonucunda da Türkiye'deki milliyetçi ve yalnızlaşmacı söylemlerin marjinalleşmesine sebep oldu. Kuşkusuz, Türk siyasî müesses nizamı bu dalgayı militarizasyon yoluyla tersine çevirmek için elinden gelen gayreti sarf etmiş olsa da küreselleşme rüzgârının önünde duramadı. Yukarıda bahsettiğimiz reformların ve Türk işadamlarının ticarî çıkarlarının uluslararasılaşmasının güçlendirdiği bir değişim sürecinin neticesinde, bürokratik siyasî düzen Anadolu toplumunun sosyo-ekonomik dönüşümü ve mobilizasyonu karşı karşıya kaldı. Konya, Kayseri ve Gaziantep gibi şehirlerde ihrâcât odaklı Anadolu iş gruplarının ortaya çıkışı ve yükselişi, dışa dönük ve iddialı bir İslâmî sosyal ve siyasî söylemin oluşmasına da imkân sağladı.³⁵⁶

Bu değişimler, İslâmî siyasal kimliği, savunmacı ve geleneksel çizgiden sıyrıp küreselci, bütünleşmeçi ve iş odaklı pragmatik bir perspektif kazanan farklı bir niteliğe kavuştu. Bu bağlamda 28 Şubat süreci muhafazakâr Müslümanları, kendilerini baskıcı devlet

politikalarından kurtaran ve para kazanma özgürlüğü kazandıran bir araç olarak gördükleri küreselleşmeyle bütünleşmeye zorladı. Halbuki bundan on yıl öncesine kadar, Anadolu'nun geleneksel kentlerinde Rus marketleri için moda kadın kıyafetleri üreten, Akdeniz sâhillerinin yeni inşa edilmiş beş yıldızlı muhafazakâr otellerinde tâtil yapan ve çocuklarına Amerika'nın ve Avrupa'nın en iyi ve pahalı üniversitelerinde tahsil imkânı sağlayan muhafazakâr Türk iş adamlarına rastlamamız neredeyse imkânsızdı. 1970'lerde popüler olan devletçi ve korumacı ekonomik gelişme modellerinden gittikçe uzaklaşan bu yeni işadamı kesimi, genç İslâmcı liderleri geçmişini sorgulayarak küresel dili benimsemeye ikna etti. Bu liderler AB uyum ve müzakere sürecini güçlerini arttıracak demokrasinin kurumsal bir teminatı olarak görmeye başladılar. Nitekim Ayoob bu tabloyu şöyle tasvir ediyor: "Türkiye'deki İslâmcı partinin geleneksel destekçileri, özellikle Avrupa'nın sanayileşmiş demokrasileri başta olmak üzere dış dünyayla ekonomik etkileşim ve faaliyetlerini artırdılar. Böylelikle siyasî demokrasinin değerlerini daha da içselleştirmiş oldular."³⁵⁷

İzolasyonist İslâmcılığı reddeden yeni kuşak Müslüman liderler, Menderes ve Özal'ın liberal mirasının yegâne vârisi olarak gördükleri AK Parti'de güçlerini birleştirdiler. Uluslararası câmiada Avrupalı muhafazakâr partilerin Türk muadili olarak görülen parti, dinî referanslara atfın çok büyük suç olduğu Türkiye'de "muhafazakâr demokrasi" gibi pragmatik bir tanımlama geliştirdi.³⁵⁸ Bu yeni kimlik; siyasî iktidarın sınırlı ve tanımlanmış bir şekli olarak halkın egemenliği, hukukun

SONUÇ VE 2011 SONRASI İÇİN MÜLÂHAZALAR*

Bu çalışmadaki temel teorik iddia, dış politika kararlarının uluslararası sistemin ve iç politik-ideolojik yapının karakteristiğinin yarattığı fırsatlar ve sınırlamalara cevap olarak şekillendiği argümanıdır. Nitekim Türk dış politikasının geniş tarihî yelpazesi ve dönüm noktalarında aldığı kararlar bu iddiayı doğrulamaktadır. Tarihi boyunca iç politik ve uluslararası değişkenlerin etkileşimi Türk dış politikası kararlarını etkilemiştir. Liberal sekülerizm, milliyetçi sekülerizm, milliyetçi İslâmcılık ve liberal İslâmcılık olarak nitelendirdiğimiz dört ana ideolojik grup Türk dış politikası tarihine mührünü vurmuştur. Ancak bu akımlar, çevresel

* Bu bölüm Türkçe baskı için yazar tarafından yeniden yazılmıştır.

uluslararası bağlamın zorladığı kısıtlamalar içinde bu etkinliği başarabilmişlerdir. Başka bir açıdan bakıldığında, ülke içindeki kimlik gruplarını şekillendiren ve dönüştüren bu kısıtlılıklar aynı zamanda Türk dış politikasını da etkilemiştir. Değişime direnen gruplar, zamanla konjonktüre uygunluklarını yitirdiklerinden dolayı, dış politikada da nüfuz kapasitelerini yitirmişlerdir.

Türk millî kimliğinin inşasına âit kökler, Türkiye'nin Batı'yla yüzleşmek durumunda kaldığı savunmacı modernleşme sürecine kadar geri götürülebilir. Rekabet hâlindeki millî kimlik, Batılı bir kimlik yaratma girişiminde bulunan ama buna mukabil tam da Batı'nın onayını aldığından dolayı meşruiyetini yitiren modernleşme sürecinin bir sonucudur. 19. Yüzyıl'da başlayan Batı tehdidiyle baş edemeyen Osmanlı ve Türkiye, uygarlık kimliğini değiştirmek istedi. Batı'ya direnme, ancak Batılılaşma olarak algılanan savunmacı modernleşme süreciyle mümkün olabilirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Osmanlı'nın çöküşü ve Sevr (Sèvres) Antlaşması, Türk milliyetçi psikolojisinde, etkisi günümüze kadar devam eden bir hasar bıraktı. Malûm olduğu üzere, Sevr Antlaşması Osmanlı topraklarının Birinci Dünya Savaşı sonrasında geriye kalan kısmını daha da küçük toprak parçalarına ayırarak bölmüş ve Türklere de Orta Anadolu'da küçük bir kısım bırakılmıştı. Hatta bu anlaşmaya göre, Güneydoğu'da bağımsız bir Ermenistan'la birlikte bağımsız Kürdistan olacaktı. Genç sivil ve askerî Osmanlı bürokratları bu taleplere ve işgâllere şiddetle tepki göstermekle kaldılar; Mustafa Kemal Paşa önderliğinde halkı silâhlı bir

millî mücadele için örgütlediler. İşte bu millî mücadele ve Kurtuluş Savaşı, 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına ve 1923'te Cumhuriyet'in ilânına imkân verdi. Lozan (Lausanne) Antlaşması Türkiye'nin bağımsızlığını tanımakla beraber, özgürleştirilecek sınırları tanımlayan *Mîsak-ı Millî*'yi tam anlamıyla kabûl etmedi. Yeni rejim bir taraftan elindeki toprakları savunurken, diğer yandan sınır dışında bırakılan toprakları ülkeye katmak için diplomatik mücadele vermek zorunda kaldı.

Bağımsız Türkiye askerî bürokratların öncülüğündeki bir silâhlı mücadelenin ardından kurulmuş olduğu için, ordu kendisini rejimin bekçisi olarak algıladı ve bu algısını bir kısım sivil elit üzerine de empoze etti. Ordu, Osmanlı son döneminin entelektüel ikliminden yeşeren pozitivist bir kısım düşüncüyü yansıtan radikal sekülerizasyon reformlarını uygulamaya soktu. Jakoben Kemalist gelenekte askerî bürokrasi, halk adına en iyisine karar veren ve halka en doğruyu gösteren bir öncü olarak görüldü. Bununla birlikte, Batılılaştırma vasıtasıyla ülkeyi "modernize" etme çabasına rağmen, Sevr sendromunun tesiriyle, Kemalistler iç ve dış tehditlerin gece gündüz demeden ülkeyi parçalama ve bir din devleti hâline getirme zehabından kaynaklanan bir bölünme ve irtica refleksi geliştirdiler. Kemalistlere göre, imparatorluğun çökmesinin nedeni, dinî ve etnik çoğulculuğa dayanan yapısıydı. Bu nedenle ülkenin etnik ve kültürel çoğulculuğu tehdit olarak görüldü ve Türk milliyetçiliği etnik homojen bir ulus kavramı üzerinden tanımlandı. Ancak ilginç bir şekilde bu milliyetçiliğin kapsam alanı, Anadolu'da yaşayan tüm Müslümanlardı. Kemalist mil-

liyetçilik başlangıçta, kültürel benzerliğe dayanan Ziya Gökalp milliyetçiliğini benimsemişti. Bununla birlikte, 1930'larda kısmen Avrupa'da ortaya çıkan ırkçı ideolojilerin etkisiyle ve kısmen de Anadolu'da çıkan Kürt isyanları nedeniyle, Kemalist rejim milli kimliği oluştururken daha fazla etnik-milliyetçi bir yaklaşımı esas aldı. Tercih edilen bu tutum, kimlik problemlerini içinden çıkılmaz, karmaşık ve kronik hâle getirmekle kalmadı, günümüze kadar tüm dış ve iç politikayı derinden sarsan negatif etkiler bıraktı.

1938 yılında Atatürk'ün vefatıyla birlikte, Türk dış politikasının köşe taşları geleneksel olarak izolasyonizmi esas aldı. Ancak bizzatıhi Atatürk'ün dış politikadaki temel gayesi, Balkanlar ve Orta Doğu'daki ittifaklar ve özellikle Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler vasıtasıyla ulusal güvenliği teminat altına almaktı. Bunun yanı sıra Atatürk Mîsak-ı Millî içinde yer alıp da cârî sınırlar dışında kalan bölgelerden Hatay'ı ülke sınırlarına katmak için çaba gösterdi. Bundan dolayı Atatürk'ün dış politikasını, pasif bir izolasyonizm şeklinde görmek son derece yanlış olacaktır. Bu strateji İkinci Dünya Savaşı döneminde CHP'nin tek-parti iktidarında terk edilerek, yerini tarafsızlığa bırakarak devam etti. Sovyetler Birliği'nin, liberal Avrupa'nın ve Nazi Almanyası'nın ideolojik tutumlarını benimseyen yönetici Türk elitine rağmen, savaş yıllarında Türkiye'nin niçin yansızlık politikası izlediğini anlamak mümkün değildir. 1940'lara geldiğimizde, Türkiye'yi yöneten liderlerin zihinlerinde Rus tehdidi yeniden nüksetmiş, bir yaklaşıma göre de CHP elitinin Nazi Almanyası'na duyduğu hayranlık dış poli-

tika tercihlerinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin gerek kafa karışıklığı ve gerekse ihtiyatlı duruşuyla savaş dışında kalması iyi bir tercihti. Ne var ki savaştan liberal Avrupa'nın zaferle çıkması, demokrasi dışı tek-parti rejiminin temsilcisi olan CHP'nin de sonunu getirmiştir. 1950'de Türkiye seçmeni tarihinde ilk defa, demokrasiyi tecrübe etmiş oldu. İktidara gelen Demokrat Parti hükümeti Türk siyasî tarihinde ve dış politikasında yeni bir sayfa açarak, demokratik liberal dönemi başlatmıştır. DP dönemi boyunca, Türk dış politikasının ana yönelimi "aktif entegrasyonizm" kavramıyla izah edilebilir. NATO üyeliği, AET'ye üyelik başvurusu, Balkan ve Bağdat Paktları Türkiye'nin çok-terafli anlaşmaları olarak, sâdece Batı-yanlısı ana yönelimini değil, aynı zamanda yakın çevredeki bölgelerle daha büyük ekonomik ve güvenlik bütünleşme amacını belirlemiştir.

1970'lerin sonunda siyasî İslâmın ortaya çıktığı döneme kadar Soğuk Savaş dönemi incelendiğinde, Türk siyasî spektrumunun başlıca iki ideoloji tarafından şekillendirildiği görülür: ordunun ve CHP'nin temsil ettiği sekülerist milliyetçiliğe dayanan Kemalist ideoloji ve Menderes'in DP'si ve Demirel'in APsi tarafından temsil edilen liberalizm. Soğuk Savaş yıllarında bu iki ideoloji birbiriyle tam bir rekabet içerisindeydi. Dış politika stratejileri gözlemlendiğinde bu iki ideolojinin genel farklılık ve benzerlikleri hakkında şu sonuçlara ulaşılabilir: 1) Osmanlı çöküşünün ortaya çıkardığı tarihsel hâfızadan hareketle Sovyetler Birliği'ne duyulan husumet, 2) Her ne kadar Batı, faşist Almanya ve liberal İngiltere'yi birlikte ifade etse de, her iki ideolojide de görülen Batı

SONNOTLAR

1. BÖLÜM

1. Mardin (1973), 183.
2. Lerner (1958), 405.
3. Huntington (1996), 149.
4. Berkes (1975), 279.
5. Küçükömer (1969).
6. Öniş (2009).
7. Kuru (2009).
8. Azak (2010),xi.
9. Angrist (2006), 92.
10. Waltz (1979).
11. Wendt (1999).
12. Türk dış politikası hakkında yararlı bir çalışma için bkz. Bozdağlioğlu (2003).
13. Weldes (1999), 18-19.
14. Hudson (2006), 11-12.

2. BÖLÜM

15. Aydın (2007), 60.
16. Gelvin (2005), 73-87.
17. Ralston (1990), 65.
18. Hanioğlu (1995), 8.
19. Akt. Heyd (1950), 79.
20. Ralston (1990), 65.
21. III. Selim'in askeri reformları ve Nizam-ı Cedid (yeni dönem) ordusu için bkz. Shaw (1965).
22. II. Mahmud'un modernleştirme çabaları üzerine, Levy (1971).
23. Osmanlı'nın dağılması üzerine yazılan bu kısa özet kaynak olarak Zuercher (2004), Findley (2010) ve Hanioğlu'na (2010) dayanır.
24. Hanioğlu (2008), 25.
25. Shaw ve Shaw (1976), 21.
26. Mardin (1962), 14.
27. Hanioğlu (2008), 25.
28. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların ve Yahudilerin hayatları için bkz. Benjamin Braude ve Lewis (1982).
29. Balkan milliyetçiliğinin ortaya çıkışında dini kimliklerin katkısı için bkz. Arnakis (1963).
30. Hanioğlu (2008), 25.
31. Karpas (1972), 259.
32. a.g.e., 258.
33. Wood (1943), 264
34. Çetinsaya (2001b), 54.
35. Akt. a.g.e., 57.
36. Tanzimat döneminde Osmanlı eğitim sistemindeki reformlar için bkz. Kazamias (1966) ve Somel (2001).
37. bkz. Çankaya (1968).
38. Somel (2001), 52.
39. Lewis (2001), 122. Osmanlı yönetim yapısında ağırlıklı olarak Galatasaray mezunlarının oluşuyla ilgili önemli bir görüş için bkz. Kazamias (1966).
40. Karpas (1972), 259.
41. Tehranian (2003), 87.
42. Fortna'da bahsi geçer (2000), 260. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okullarının detaylı bir incelemesi için bkz. Doğan ve Sharkey (2010) makaleleri.
43. Çetinsaya (2001b), 56.
44. Mardin (2001), 51. Ayrıca bkz. Mardin (1962).
45. Karpas (1972), 262.
46. a.g.e.
47. a.g.e., 263.
48. Kemal ve Tansel (1969), 235-236.
49. "Frenklerde Bir Telaş," *İbret*, 1 Temmuz 1872; akt. Hanioğlu (1995), 14.
50. Karpas (1972), 266.
51. Mardin (1962).
52. a.g.e.
53. a.g.e.
54. Karpas (2002), 267.
55. Çetinsaya (2001a), 265.
56. Keddie (1983),. Türkiye'deki İslamcı düşüncenin antolojisi için bkz. Kara (1997),. Türk İslamcılığı üzerine kapsamlı bir kaynak için bkz. Aktay (2004).
57. Bulaç (2004), 59.
58. a.g.e.
59. Kara (2004), 41.
60. Jön Türk hareketi üzerine yazılmış iki önemli çalışma için Hanioğlu (1995) ve Hanioğlu (2001).
61. bkz. Deringil (1991).
62. Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, akt. Özcan (1997), 51.
63. Eraslan (1995),.
64. Bilici (2006), 322.
65. van Bruinessen (1995).
66. Brown (2000), 110.
67. Aydın (2007), 95.
68. II. Abdülhamid'in diplomasisi üzerine güvenilir bir çalışma için bkz. Yasamee (1996).
69. 19. yy'da Avrupalı güçlerin Lübnan'daki tutucu politikaları için bkz. Makdisi (2000).

70. McMurray (2001), 40. Bu kitap Bağdat Demiryolu Projesi'nin Almanlar tarafından nasıl finanse edildiğini ayrıntılı bir biçimde açıklar.
71. Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, akt. Arıboğan (2004), 408.
72. *Ertuğrul'un hikayesi için bkz.* Komatsu (1992).
73. Esenbel (1996).
74. Özcan (1997).
75. Bu olayların bir incelemesi için bkz. McCarthy (1995).
76. Deringil (1991), 347.
77. Karpaz, *The Politicization of Islam*, 163-164.
78. Abdülhamid'in yönetiminde 10,000 yeni sıbyan okulu açıldı ve ibtidai okulların sayısı 200'den 4,000'e, rüştiyelerin sayısı 250'den 600'e, idadilerin sayısı 5'ten 104'e ve öğretmenlerin kolejlerinin sayısı 4'ten 32'ye çıktı. Rakamlar için bkz. Yavuz (2003), 44-45.
79. Hanioglu (1995), 211.
80. Lewis (2001), 197.
81. Hanioglu (1995), 211.
82. a.g.e.
83. a.g.e.
84. Gökalp (1992), 124.
85. Akçura (1904).
86. Thomas (1992).
87. Berkes (1954), akt. Bonnett (2002), 173.
88. Akt. McDowall (1996), 189.
89. Akt. Bonnett (2002), 174.
90. Mehmet (1990), 68.
91. Mehmed Akif, "İstiklâl Marşı". İlk iki kıtası Türkiye'nin millî marşı olarak uyarlanmıştır.
92. Özdalga (2005), 21.
93. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilere ne olduğu tartışması, başladığından 90 yıl sonra bile hala çözülememiştir. Ermeniler bir katliamın mağdurları olduklarını iddia ediyorlar. Resmi Türk görüşü Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun önceki yüzyılı boyunca, Türkiye'nin doğusunda ilerlemesi çok büyük endişelere yol açmış Rusya başta olmak üzere dış güçlerin provokasyonu ile ortaya çıkmış toplumlar arası savaşlarda ve toplumlar arası vahşeti önlemek için alınan güven-

lik önlemi olan tehcir sırasında öldüklerini belirtir. Bu iddialara göre Rusların desteğini alan Ermeni milisleri Türklerin yaşadığı bölgelerde büyük ölçekli katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bkz. Lewy (2005). Karşıt bir görüş için bkz. Bloxham (2005).

94. İTF'nin formasyonu ve konsolidasyonu için bkz. Hanioglu (2001).
95. Antlaşmanın tüm metni için bkz. İttifak Güçleri ve Türkiye arasında yapılan Barış Antlaşması (1921).
96. Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Gizli Celse Zabıtları (1985).
97. Yunan ve Türk nüfuslarının değişimiyle ilgili görüşme (1924), 84-90.

3. BÖLÜM

98. Zürcher (2004), 163.
99. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde Balkanlardaki müslümanların katliamı ve sürgünü üzerine en güvenilir kaynak için bkz. McCarthy (1995).
100. Zürcher (2004), 164.
101. Mango (1968), 226.
102. Mustafa Kemal, TBMM, 1 Mayıs 1920. Kemal Atatürk, Atatürk'ün söylev ve demeçleri, Cilt 1-3, s. 74. Atatürk'ün çoğulcu söylemi Kemalist müessesenin daha sonra Kürtlerin varlığını tamamen reddetmeleriyle bir zıtlık oluşturur. Örneğin 1960'da Gürsel, "Türkiye'de Kürtler veya Kürtlük gibi bir şey yoktur. Biz kalben ve ruhen tek bir ulusuz," demiştir. (*Cumhuriyet*, Temmuz 19, 1960 ve *Times*, Temmuz 20, 1960, *Middle East Record*'dan alıntılanmıştır, Cilt 1, 1960 [Israel Oriental Society], s. 449).
103. Tachau (1963), 172.
104. 1966'da İstanbul İkinci İdare Mahkemesi gayri Müslim azınlıkları "Türkiye'nin yabancı kökenli vatandaşları" olarak değerlendirdi. 1974'te Türkiye'de Yargıtay, İstanbul'da yaşayan Yunan vatandaşları "yabancılar" olarak adlandırdı. Bkz. Baskın Oran, "Trabzon'daki papazı ben de gidip vurabilirdim," *Bir Gün*, 10 Şubat 2006.
105. Karpaz (2001), 406.
106. Akt. Berkes (1964), 463-464.
107. Akt. Altınay (2004), 22.
108. a.g.e.

109. a.g.e., 23.
110. Çağaptay (2006), 45.
111. Sulzberger (1969), 216.
112. Varlık Vergisi ve çalışma kampları için bkz. Akar (2009).
113. Aydemir, *İkinci Adam*, s. 235-236. Akt. VanderLippe (2005), 83.
114. C. L. Sulzberger, "Ankara tax raises diplomatic issues," *New York Times*, 12 Eylül 1943. Ve "The Turkish minorities," *New York Times*, Eylül 17, 1943. Varlık Vergisi üzerine bazı önemli referanslar arasında Ökte (1987) ve Aktar (2000) vardır.
115. Bu ikilik üzerine bkz. Ahiska (2003).
116. Parla ve Davison (2004), 138.
117. Akt. Criss ve Bilgin (1997), online: <http://www.gloria-center.org/meria/1997/01/criss-and-bilgin.html>
118. Kitromilides (2006), 220.
119. Strang (2003), 30.
120. Balkan Pakti'nin daha detaylı bir analizi için bkz. Türkeş (1994).
121. Jelavich (1983), 213.
122. "Turks to build navy with aid of Britain: ready to fight Italy," *Chicago Daily Tribune*, 8 Kasım 1935. Ayrıca bkz. "Dardanelles armed again: Turks occupy zone forbidden by peace pact, Treaty of Lausanne goes in scrap heap," *Chicago Daily Tribune* (Associated Press), 18 Nisan 1936. "Italy opposes Turk rearming of Dardanelles," *Chicago Daily Tribune* (Associated Press), 23 Nisan 1936.
123. Detaylı bir tartışma için bkz. Çetinsaya (1999).
124. "Friendship pact reached by four Moslem nations: great Asiatic political movement seen," *Chicago Daily Tribune*, 16 Şubat 1936.
125. Mango (1968), 239.
126. Çetinsaya (1999), 171.
127. Hatay sorununda Türk bakış açısını destekleyen bir yorum için bkz. Sönmezoğlu (2004), Suriye perspektifine yakın bir çalışma için bkz. Sanjian (1956).
128. "Power politics: Semitic friends," *Time*, 3 Temmuz 1939.
129. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1307 ve 1309. Akt. Tan (2009), 199.
130. Taha Akyol, "Musul, İnönü, Atatürk, Ecevit," *Milliyet*, 5 Ocak 2005.
131. TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 1238-1305. Tan (2009), 198.
132. Barkey (1996a), 67.
133. 1923-1935 yılları arasında partinin ismi Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) idi. 1935 yılında yapılan değişiklikle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmuştur.
134. Hanioglu (2008), 189.
135. Peker (1935).
136. Karaömerlioğlu (1998), 68.
137. Neville (2004), 70.
138. Atabaki ve Zürcher (2004), 109.
139. *Europäische Revue*, Cilt 12, no. 6, 1936. Bu makalenin çevirisi Ülkü cilt 8, no. 41, Temmuz 1936'da yayınlanmıştır.
140. Koçak (2001), 119-138.
141. Türkeş (1998).
142. Kurtuluş Savaşı'nı anlatan *Kadro* makaleleri için bkz. Şevket Süreyya, "Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri," *Kadro* 8 (Ağustos 1932) ve "Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz," *Kadro* 12 (Aralık 1932), 38-44.
143. Sadiq (1986), 331.
144. Türkeş (1998), 100. Ayrıca bkz. Hale' (1980).
145. Barlas (1998), 48.
146. Yön hareketi üzerine bkz. Altun (2010).
147. Bunun için bkz. Hale (1997), 153.
148. Köker (1993), 189-190.
149. a.g.e., 194-195.
150. Bu partinin kapsamlı bir çalışması için bkz. Erik Jan Zürcher, *Political Opposition in the Early Turkish Republic*.
151. Yalman (1947), 48.
152. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kemalist bir eleştirisi için bkz. Zürcher (1991).
153. Taha Akyol Atatürk'ün *Nutuk*'taki ifadelerinin Atatürk'ün, Karabekir grubuyla arasının soğuk ve İnönü'yle arasının sıcak olduğu 1927 yılındaki politikaların bir yansıması olarak değerlendirilmesi gerektiğine ve eğer konuşmaları ilişkisinin liberal grupla düzeldiği ve bu sefer İnönü'yle sorunlar yaşadığı 1937 yılında gözden geçirilip düzeltilseydi bu sefer farklı görüşleri olacağına inanır. Bkz. Akyol (2008).
154. Yalman (1947), 49.

155. Deringil (1989), 136.
 156. Çalış (1997), 105.
 157. Deringil (1989), 51.
 158. a.g.e.
 159. VanderLippe (2005), 64.
 160. a.g.e.
 161. Hale (2002), 63.
 162. Edwards (1946), 391.
 163. Deringil (1989).

4. BÖLÜM

164. Sayarı (2002), 70.
 165. "Halkın Büyük Nisbette İştirakiyle Demokratlar Her Yerde Kazanıyor," *Milliyet*, 15 Mayıs 1950. Ayrıca, "DP Dün Gece yarısı 41 Vilayette 370 mebusluk kazanarak ekseriyeti aldı," *Milliyet*, 16 Mayıs 1950.
 166. Kemal Karpat'a göre bu tanım örnekleri arasında Cavit Ersen, *Beyaz İhtilal* (Adana, 1953) ve Acer Tuncer, *Beyaz İhtilalin Üç Büyük Lideri, Bayar, Menderes ve Koraltan* (İzmir, 1959) bulunan özellikle taşra yayınlarında göze çarpar. Bkz. Karpat (2004), 240.
 167. Ezan konusunun ayrıntılı tartışması için bkz. Azak (2010).
 168. Davison (1998), 146.
 169. Zürcher (2004), ayrıca bkz. Zürcher, (1992). Zürcher'in dönemlere ayırma metodunun bir eleştirisi için bkz. Tachau, 1995.
 170. "The impatient builder," *Time*, 3 Şubat 1958.
 171. a.g.e.
 172. Ramachandran (1974), 9.
 173. a.g.e.
 174. Savaşın sonra bile Alman yanlısı Kemalist aydınlar Hitler'e ve Almanya'ya duydukları sempatiyi göstermekte tereddüt etmemişlerdir. Bkz. örneğin, Peyami Safa, "Alman Milletinin Büyüklüğünü Sezdirenen Küçük Hadise," *Milliyet*, 22 Ekim 1954.
 175. Kemalist *Cumhuriyet* ve DP taraftarı Zafer gazeteleri Nazım Hikmet'e hakarete varan söz ve anekdotlara yer verdiler. Bkz. şair Ahmet Muhip Dıranas'ın "Cehennem Git!," başlıklı köşe yazısı, *Zafer*, 29 Haziran 1951. En ilginç haber ise Nazım Hikmet'in fotoğrafına yer veren *Cumhuriyet*'te görüldü: "Nihayet Resmi de Geldi," *Cumhuriyet*, Temmuz 12, 1951. Gazete bu resmi okuyucularının üzerine tükürmesi için bastığını ilan etti. Hikmet'in asker kaçağı olması DP'ye onu vatandaşlıktan çıkarmaları için gerekli meşruyet imkanını verdi. 1963'te Moskova'da öldü ve AK Parti hükümeti 2009'da vatandaşlığını iade etti.
176. Bağcı (1990), 25.
 177. Tevfik Rüştü Aras, "Amerika'ya Düşen Vazife," *Milliyet*, 29 Temmuz 1950.
 178. Hale (2002), 133.
 179. Ramachandran (1974), 23.
 180. Karpat (2004), 243.
 181. "CENTO 115 milyon lira yardım yapacak," *Milliyet*, 10 Ekim 1959.
 182. Uslu (2000a), 175-176.
 183. Khalidi (2009), 33.
 184. Akt. Bağcı (1990), 46.
 185. "Amerika Bize 100 Milyon Dolarlık Yardım Yapıyor," *Milliyet*, Ekim 5, 1955.
 186. İhsanoğlu (2000), 172.
 187. Mütercimler ve Öke (2004), 182.
 188. a.g.e., 186-187.
 189. Yeşilbursa (2005), 196.
 190. "The Middle East after the Baghdad Pact," *Time*, 11 Ağustos 1958.
 191. Yeşilbursa (2005), 203.
 192. Sever (2008), 124.
 193. Bağcı (1990), 44-45.
 194. Sever (2008), 124.
 195. a.g.e., 127.
 196. Shrader (1999), 168.
 197. Bölükbaşı (1999), 23.
 198. "Dost Kazığı!," *Milliyet*, 14 Aralık 1957.
 199. Bengio (2004), 36.
 200. Çevresel ittifak stratejisi, 1974'te Sovyet destekli bir darbe ve 1979'da daha vahim bir nitelik taşıyan 1979 İran İslâm Devrimi sonucunda Hayle Selassiy'e'nin iktidardan düşürülmesiyle sekteye uğradı. Bununla birlikte Trita Parsi devrimden sonra bile İsraili

- politikacıların zihninde stratejilerinin hala aynı güçlülükte kaldığını ifade etmiştir. İsraililer Camp David Antlaşması'ndan sonra etkisiz hale getirilen Mısır'dan sonra bölgedeki tek ve en önemli stratejik tehdit olarak Irak'ı görmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Parsi (2007), 127-135.
201. Rabinovich ve Reinharz (2008), 194.
202. Shlaim (2000), 196.
203. Parsi (2007), 91.
204. Hale (2002), 129.
205. "Suriye Hâdiselerini Dikkatle İnceliyoruz," *Milliyet*, Eylül 25, 1957.
206. *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950. Akt. Mütercimler ve Öke (2004), 292.
207. Akt. a.g.e.
208. Karpaz (1975a), 186-187.
209. *Hürriyet*, 21 Nisan 1951. Akt. Mütercimler ve Öke (2004), 295.
210. Kabasakal Arat (2007), 62-63.
211. "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı," *İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955.
212. Güven (2009).
213. Erol Şadi Erdinç, "Dilek Güven'e Cevap," *Taraf*, 3 Şubat 2009.
214. "400 kadına tecavüz edildi," *Sabah*, 1 Şubat 2009.
215. "Kıbrıs Cumhuriyetini Doğuran Anlaşma İmzalandı," *Milliyet*, 20 Şubat 1959.
216. Hale (2002), 132.
217. *Recueil des traités*, Ciltler 1301-1350, Birleşmiş Milletler, 1983.
218. Hale (2002), 132-133.
- 5. BÖLÜM**
219. Genç sosyalist Kemalistler 1960 Darbesi'ni ilerici bir devrimmiş gibi coşkuyla kutladılar. *Milliyet*'ten Çetin Altan halkın halet-i ruhiyesine tercüman olduğunu düşünerek şu ifadeyi kullandı: "Bugün tüm Türk yurtseverleri bu gurur duyulacak ve coşkulu günü tutkuyla kutlamaktadırlar." Ayrıntılı bilgi için bkz. "Büyük Gün," Çetin Altan, *Milliyet*, 27 Mayıs 1960. Darbenin Kemalist bir başka savunusu için bkz. Baykam (1994).
220. Ahmad (1993), 136.
221. Özbudun ve Gençkaya (2009).
222. Darbenin radyo anonsu. Çev. Ahmad (1993), 126.
223. Nur Batur İngiliz belgelerinden faydalanarak, Menderes hükümetiyle ABD aşkının darbe arifesinde bittiğini ifade etmektedir: İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru," *Milliyet*, Şubat 13-19, 1989.
224. Mufti (2009), 35.
225. Caradon (1964), 166.
226. Mufti (2009), 35.
227. Karasapan (1989), 6.
228. Dikerdem (1977), 28.
229. Akt. Armağan, 96.
230. Tek (2003), 23.
231. "Ardahan'ı Rusya'ya Satmak İstemişler," *Milliyet*, 17 Haziran 1960.
232. Fırat (1997), 45.
233. "Eisenhower, Gürsel'e Bir Mesaj Gönderdi," *Milliyet*, Haziran 17, 1960.
234. Füze krizi üzerine klasik bir çalışma için bkz. Allison ve Zelikow (1999).
235. Divine (1988), 242.
236. Bkz. Metin Toker, "İsmet Paşa İle 4 Buhranlı Yıl," *Milliyet*, 4 Şubat 1969.
237. "Türkiye'deki Füzeler Küba'dakilere Benzemez," *Milliyet*, 29 Kasım 1962.
238. "Sancar 'Polaris füzeleri görüşmesi müsbet yolda' diyor," *Milliyet*, 24 Ocak 1963.
239. İnönü'nün hatıraları damadı Metin Toker tarafından yayınlandı. Bkz. "İsmet Paşa İle 4 Buhranlı Yıl," *Milliyet*, Şubat 4-9, 1969.
240. Mektubun tüm içeriği için, "Başkan Johnson'ın Başbakan İnönü'ye Mektubu" (1966). Ayrıca bkz. Armaoğlu (1991), 266.
241. Uslu (2000b), 98-99.
242. "Amerika çıkarma yapmamızı yine önledi," *Hürriyet*, Haziran 6, 1965.
243. "Gürsel: Açıklama Yapılmalı," *Milliyet*, 1 Ocak 1966. Mektubun siyasi yansımalarının daha detaylı tartışması için bkz. Landau (1979).
244. İnönü pek çok kaynak tarafından Cumhuriyet döneminin ikinci adamı olarak tanımlanmaktaydı. Aydemir (1966).

245. "Cyprus: a breather," *Time*, 28 Ağustos 1964. Ayrıca bkz. Necatigil, 1993.
246. Necatigil, 42.
247. Laçiner (2010), 206.
248. İbrahim Çamlı, "Kıbrıs Meselesinin Çözümü Üçüncü Dünyanın İçindedir," *Yön*, No. 108, 23 Nisan 1965. "TIP Dış Politikayı Bildiriyle Eleştirdi," *Milliyet*, 14 Ekim 1964.
249. Zürcher (2004), 253.
250. Arat (2002), 92.
251. Demirel askere kolayca boyun eğdiği iddialarına 1969'da Genelkurmay Başkanı'nı görevden almasına atıfta bulunarak yanıt verdi; bkz. Güneri Cıvaoğlu, "Ben Komutan Görevden Aldım," *Milliyet*, 10 Kasım 2009.
252. DiE (TÜİK) İstatistiki Göstergeler, 1923-1998, Akt. Oran (2001c), 673.
253. "Sunay Moskova'da Törenle Karşılandı," *Milliyet*, 13 Kasım 1969.
254. Aykan (1993), 94.
255. Fırat (1997), 41.
256. a.g.e., 240.
257. Her iki açıklama da alıntıdır. a.g.e., 240-241.
258. Moskova Radyosu, 29 Kasım 1968, akt. *Middle East Record*, 62.
259. "Orta Doğu Yine Karıştı," *Milliyet*, 22 Ağustos 1969. Mescid-i Aksa yangınının *Milliyet*'in en ön sayfasında değil ancak üçüncü sayfasında yer bulması ve bu olayı Orta Doğu'daki bir başka rahatsızlık olarak duyurması oldukça ilgi çekicidir. Ertesi gün haber ön sayfada yayınlanmıştır ama köşede küçük bir yer verilmiştir, "Mescid-i Aksa'yı Yakan Avustralyalı Yakalandı," *Milliyet*, 23 Ağustos 1969.
260. Fırat (1997), 246.
261. Abdi ipekçi, "İslâm Zirvesi ve Türkiye," *Milliyet*, 19 Eylül 1969.
262. Fırat (1997), 246.
263. "Turkey: never mind the noise," *Time*, 27 Temmuz 1970.
264. "Devrimci Kuruluşlar Tutumu Destekliyor," *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971. Nadi Nadi, "Devrimci Ordunun Sesi," *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971. Daha fazlası için bkz. Birand ve Dündar (1994), ayrıca, Tek (2003).
265. 9 Mart grubuna ve onların darbe girişimlerine içeriden bir bakış için bkz. Hasan Cemal, "Darbecilikten, cuntacılıktan demokrasi

- kahramanlığına...," *Milliyet*, 25 Mart 2008. Hikayenin otobiyografik boyutu için bkz. Cemal (1999).
266. Zürcher (2004), 260.
267. "İdam Edildiler," *Hürriyet*, 6 Mayıs 1972.
268. Hale (2002), 154.
269. "Çağlayangil 12 Mart'ı açıklıyor, 12 Mart'ta büyük ölçüde CIA vardır," İsmail Cem ile röportaj, *Politika*, 9 Mart 1976-21 Mart 1976.
270. Hale (2002), 154 ve Ahmad (1993), 154. Ayrıca bkz. "Turkish premier vows to halt illicit opium traffic," *New York Times*, Mayıs 2, 1971.
271. Karpat (1975b), 105.
272. Hale (2002), 162.
273. Karasapan (1989), 8.
274. a.g.e.
275. Emin Çölaşan, "Devletin iflasını Önlemek İçin Tarım Ürünlerine Rehin Konulması Kabul Edildi," *Milliyet*, 25 Ocak 1978.
276. *Milliyet*, 25 Ocak 1978.
277. Fırat ve Kürkçüoğlu (2001), 794-795. Bu bölüm bu kaynakta sağlanan bilgilerden kısmi olarak yararlanmaktadır.
278. *Aydın Tarihi*, Ekim 1979. (Başbakanlık Ofisi, Basın ve Bilgi Genel Müdürlüğü.)
279. Bu departmanın ve sivil kanadı olan Kontra-Gerillaların rolünün daha detaylı bir tartışması için bkz. Birand, Bilâ ve Akar (1999). Çeşitli NATO üyesi ülkelerdeki kontra-gerilla organizasyonları hakkında daha detaylı bilgi için, Ganser (2005). Ayrıca bkz. "Hat Gladio mitgeputscht?" *Der Spiegel*, 26 Kasım, 1990.
280. Yetkin (2007), 77.
281. Özbudun ve Gençkaya (2009), 22.
282. "Birand'dan Paul Henze'ye 'sesli-görüntülü yalanlama," *Zaman*, Haziran 14, 2003.
283. Gerges (2009), 73.
284. Evren daha sonra darbe döneminde din derslerinin zorunlu yapılması kararının gerekli olduğunu ama bugün bu derslerin opsiyonel olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Evren: Zorunlu Din Dersi Kaldırılmalı," *Sabah*, 20 Nisan 2006.
285. Gruen (1990), 361.
286. Daha fazla bilgi için bkz. al-Ahsan (2006).

287. Erhan ve Kürkçüoğlu (2001a), 150.
 288. *a.g.e.*, 151.
 289. Oran (2001a), 32.
 290. Yasemin Çongar, "Rogers'ı 12 Eylül Rahatlattı," *Milliyet*, 21 Aralık 1994.
 291. Güldemir (1986), 91.
 292. Yasemin Çongar, "Rogers'ı 12 Eylül Rahatlattı," *Milliyet*, 21 Aralık 1994.
 293. "Carter Yunanistan'ın Askeri Kanada Dönüşü İçin Bizi Tehdit Etti" (Kenan Evren'in Hatıraları), *Milliyet*, 21 Aralık 1990.
 294. M. Ali Birand, "Obama'nın Her Verdiği Söze İnanmayın," *Milliyet*, 6 Nisan 2009.
 295. Medya darbe ortamında beklenileceği gibi bu olayı bir iyi niyet göstergesi olarak yorumladı: "Türkiye Yunanistan'a İyi Niyet Gösterdi," *Tercüman*, 23 Ekim 1980.

6. BÖLÜM

296. Angus Maddison tarafından hazırlanan istatistikler için bkz. http://www.ggd.net/Maddison/Historical_Statistics/-file_03-2007.xls [22 Haziran 2010'da siteye erişildi].
 297. Aral (2001), 74.
 298. Ahmad (1993), 215-216.
 299. Dağı (2001), 159.
 300. Barlas (2000), 156.
 301. *a.g.e.*, 155.; İbrahim ve Gürbey (2000), 67.
 302. Barlas (2000), 121.
 303. Davutoğlu (2001), 85.
 304. Özal'ın dış politika perspektifi ve Birleşik Devletler üzerine görüşü için bkz. Ataman (2002).
 305. Sayarı (1997), 45.
 306. Aral (2001), 82.
 307. Körfez Savaşı boyunca Türkiye'nin rolünün önemli bir analizi için bkz. Gözen (2000).
 308. Barlas (2000), 121.
 309. Wolczuk (2003), 146.
 310. "Turgut Özal, 66, dies in Ankara; pugnacious president of Turkey," *New York Times*, 18 Nisan 1993.
 311. Erhan ve Kürkçüoğlu (2001b), 137.
 312. Fuller (1993), 42.
 313. "Sevr'i Hortlatma Çabası," *Milliyet*, 14 Eylül 1988.
 314. Altan Öymen, "Devrim Gibi," *Milliyet*, 10 Aralık 1991.
 315. Rouleau (1996), 72.
 316. "JİTEM victim families want justice after witness revelations," *Today's Zaman*, 29 Aralık 2009.
 317. Bülent Aras (2002), 57.
 318. Daha fazla bilgi için bkz. Fuller (1993), 41-43.
 319. Resmi web sitesi için: <http://www.gap.gov.tr>
 320. Elekdağ (1995).
 321. Hale (2002), 177.
 322. http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/turkey/index_en.htm
 323. Arıkan (2006), 84.
 324. Öniş (2003), 9.
 325. Yaman Törener, "Gümrük Birliği ne getirdi?," *Milliyet*, 6 Mayıs 2008.
 326. Oran (2001b), 30. Ayrıca bkz. Öniş (1997).
 327. Fuller (2008), 44-45.
 328. *Sabah*, 30 Kasım 1998. Akt. Oran (2001d), 224.
 329. Refahiyol koalisyonunun siyasi arka planı ile ilgili tartışmalar için bkz. Meyer (1998).
 330. Thomas Friedman, "Who lost Turkey?," *New York Times*, 21 Ağustos 1996.
 331. Akt. Lombardi (1997), 193.
 332. Robins (1997), 83.
 333. Thomas L. Friedman, "Who lost Turkey?," *New York Times*, 21 Ağustos 1996.
 334. Robins (1997), 91.
 335. "No demons please, Turkey's new leader is a moderate, not an Islamic radical," *Asiaweek*, 6 Eylül 1996.
 336. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Toplantısı, 12 Ekim 1996. Gaz anlaşmasının Birleşik Devletler eleştirisi için bkz. Thomas W. Lip-

- pman, "U.S. decries Turkey's gas deal with Tehran," *Washington Post*, 13 Ağustos 1996.
337. "Erbakan'a Gül Dikeni," *Radikal*, 22 Ocak 1998; "Abdullah Gül: Hatalarımız Oldu," *Zaman*, 30 Ağustos 1998. Bülent Arınç, Nilgün Cerrahoğlu ile röportajında, "Libya Gezisi Bir Felaketti," *Milliyet*, 22 Şubat 1998.
338. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı, Günlük Basın Toplantısı, 8 Ekim 1996.
339. "Turkey answers criticism from U.S.," *Boston Globe*, Eylül 10, 1996.
340. Robins (1997), 89.
341. Yalçın Doğan, "Don Kişot'un D'si: D-8!...", *Milliyet*, 5 Ocak 1997.
342. Yavuz (1997).
343. Çevik Bir ve Martin Sherman, "Formula for stability: Turkey plus Israel," *Middle East Quarterly*, 2002.
344. Altunışık (2000), 183. Akt. Bacık (2001), 53.
345. Kirişçi (2001), 105.
346. Robins (2003), 265.
347. Türkiye-İsrail askeri anlaşmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Piccoli (2001).
348. 1990'ların sonunda Türkiye ve İsrail arasındaki jeo-stratejik ittifakın doğasını anlatan birkaç makale vardır. Bkz. Barkey (1996).
349. Ambrosio (2002).
350. Alan Makovsky, "Turkey: Erbakan at Six Months," *PolicyWatch*, Washington Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü, no. 230, 27 Aralık 1996.
351. "28 Şubat Hareketinin Başında Demirel Vardı," *Zaman*, 28 Şubat 2005. Demirel'in cevabı için bkz. Yavuz Donat, "Demirel'in 28 Şubat'taki Rolü," ve "Tanklar Kışlaya Nasıl Döndü," *Sabah*, 1 Nisan 2005.
352. "Albright warns Turkey to guard its democracy," *New York Times*, 14 Haziran 1997.
353. 1912 tarihli "Asker Duası" adlı bu şiirin içeriği için bkz. Tansel (1989), 63.
354. Fuat Keyman, "İsmail Cem ve Türkiye'nin Dış Politika Vizyonu," *Radikal*, 2 Şubat 2007.

7. BÖLÜM

355. Cizre ve Çınar (2003), 309.
356. Bkz. Kösebalaban (2007a).
357. Ayoob (2008), 104.
358. AK Parti ve Avrupa Hıristiyan demokrat partilerinin mukayesesi için bkz. Hale (2005).
359. Akdoğan (2006), 50.
360. Fethullah Gülen'in küreselci perspektifinin bir analizi için bkz. Kuru (2005), ayrıca Kösebalaban (2003).
361. The Wall Street Journal'a verdiği bir röportajda Gülen, *Mavi Marmara* olayını onaylamadığını, İsrail'den izin alınmadan böyle bir şeyin yapılmaması gerektiğini söyler. Bkz. "Reclusive Turkish imam criticizes Gaza flotilla," 4 Haziran 2010. Bu açıklamadan sonra Gülen destekli *Zaman* gazetesi neredeyse 50.000 tiraj kaybetti.
362. Çeşitli İslamcı grupların küreselleşme hakkındaki görüşlerinin mukayesesi için bkz. Kuru (2005).
363. Dağı (2008), 28.
364. Kösebalaban (2009).
365. *Foreign Trade Statistics Yearbook 2008*. Ankara: TÜİK.
366. "Turkish economy posts strong growth," *Wall Street Journal*, 30 Haziran 2010. "Budget Deficit drops by quarter, plunges below \$40 billion in 2010," *Sunday's Zaman*, 18 Ocak 2011.
367. Duran (2006).
368. *Foreign Policy*, no. 183, Aralık 2010.; "Davutoğlu most successful Turkish Minister, says poll," *Hürriyet Daily News*, 13 Ocak 2010.
369. Bülent Aras, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy," *SETA Policy Brief*, Mayıs 2009, No. 32.
370. Kösebalaban (2001), ayrıca bkz. Walker (2007).
371. Davutoğlu (1994).
372. Davutoğlu (2001), 62.
373. "Merkezi güç" kavramı üzerine bir çalışma için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007," *Insight Turkey*, 10:1, Ocak-Mart 2008.
374. Ahmet Davutoğlu, TRT'de röportajı, 17 Temmuz 2009.
375. Davutoğlu (2001), 11.

376. Ahmet Davutoğlu, TRT'de röportajı, 17 Temmuz 2009.
377. "Dört Ülke Düşman Listesinden Çıkarılıyor," ntvmsbnc, 23 Ağustos 2010.
378. Aras (2009), 10.
379. Rageh Omar Raporu: Türkiye, <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2010/05/201051216450683494.html>, 16 Mayıs 2010 [12 Temmuz 2010'da erişildi].
380. Bkz. Oğuzlu (2008).
381. Bkz. Hermann (2003).
382. Kemalist ulusal güvenlik sendromunun bir incelemesi için bkz. Cizre (2003).
383. Hasan Pulur, "Türkiye'de Türkiye'yi Amerika'ya Şikayet," *Milliyet*, Şubat 1999.
384. Doğu Perinçek, "AB'ye Şerefli Giriş Ne Demek?" *Aydınlık*, 10 Mart 2002.
385. "AB Hıristiyan Kulübü," *Radikal*, 14 Ocak 2001.
386. "A general speaks his mind," *The Economist*, 14 Mart 2002.
387. Ali Sirmen, "Kiblesi Washington Olan İslamcılık," *Cumhuriyet*, 2 Mart 2004.
388. İsmet Berkan, "'Kızıl Elma' koalisyonu," *Radikal*, 4 Ağustos 2003.
389. Naki Özkan'ın Hasan Cemal'le röportajı, "Selçuk Faşist Bir Rejimi Savunuyor," *Milliyet*, 4 Aralık 2005. Ayrıca bkz. Cemal (2005).
390. "2004'te İki Darbe Atlatmışız," *Nokta*, 29 Mart 2007.
391. "Fatih Camii Bombalanacaktı," *Taraf*, 20 Ocak 2010.
392. Çetin Doğan'ın Harvard Üniversitesi'nde her ikisi de profesör olan kızı Pınar Doğan ve damadı Dani Rodrik bu iddialara cevaben "How Turkey manufactured a coup plot," adlı ortak bir makale kaleme almışlardı, *Foreign Policy*, 6 Nisan 2010. Washington Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nden Soner Çağaptay, Doğan araştırmasının Gülen hareketi tarafından ayarlandığını iddia etti (Soner Çağaptay, "What's really behind Turkey's coup arrests?," *Foreign Policy*, 25 Şubat 2010).
393. Avrupa Komisyonu resmi web sitesinden alınmış verilerdir: <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/turkey/> [24 Haziran 2010'da erişildi].
394. Balcı, Burns ve Tongun (2002).
395. Tayyip Erdoğan'la röportaj, *Independent*, 13 Aralık 2004.
396. "AB'yle Müzakereler Dursa da Limanları Rumlara Açmayız," *Hürriyet*, 17 Haziran 2006.
397. Bu noktalar hakkında bilgi için bkz. Kösebalaban (2007b).
398. "Turkey's warning to Europe," <http://news.bbc.co.uk/2/hi/progr/rammes/hardtalk/highlights/8395596.stm>.
399. "Gates says EU pushed Turkey away," *Wall Street Journal*, 10 Haziran 2010.
400. "Turkey's circular worries," *The Economist*, 3 Eylül 2009.
401. <http://www.ynetnews.com/artides/0,7340,L-3907722,00.html> [24 Aralık 2010'da erişildi].
402. Bu kimlik tartışmasında diğer partilerin görüşleri için bkz. "Parties see no 'Kurdish problem' in Turkey," *Today's Zaman*, 14 Temmuz 2007.
403. Bkz. Köker (2010).
404. "İşte 6 maddelik Kürt açılım paketi," *Bugün*, 20 Mayıs 2009.
405. Selahattin Demirtaş, *CNN Türk*, 10 Haziran 2010.
406. Ertuğrul Özkök, "Birlikte Yaşamak Zorunda mıyız?," *Hürriyet*, Temmuz 6, 2010.
407. Aslı Aydıntaşbaş, "PKK İsrail'in taşeronu mu," *Milliyet*, 21 Haziran 2010.
408. "'Günah benden gitti!' Sırası Erdoğan'da mı?" *Milliyet*, 23 Haziran 2010.
409. "Can soccer heal Turkey-Armenia rift?," *Time*, 8 Eylül 2008. Türk-Ermeni ilişkilerinde tarihsel anıların bıraktığı izlerin bir analizi için bkz. Ömer Taşpınar, "Turkish-Armenian traumas," *Today's Zaman*, 12 Ekim 2009.
410. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararının çevirisi için bkz. <http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf> [24 Haziran 2010'da erişildi].
411. "Ermenistan, protokolü askıya aldı," *Radikal*, Nisan 22, 2010.
412. Larrabee (2008).
413. Kardaş (2006).
414. "America's image slips, but allies share US concerns over Iran, Hamas: 15-nation Pew Global Attitudes Survey," The Pew Global Attitudes Project, Washington D.C., 13 Haziran 2006. Ayrıca bkz. Criss (2007).
415. Grigoriadis (2010).
416. Richard Morgan, "What Türks are watching? A new wave of

- anti-American pop culture," *Slate*, 13 Haziran 2006.
417. Uçar ve Turna (2004).
418. Murat Yetkin, "Bush Kuran'ı Arapça Okursa," *Radikal*, 21 Ocak 2005.
419. "US blames Turkey for Iraq chaos," *Los Angeles Times*, 22 Mart 2005.
420. Ömer Taşpınar, "Obama's Turkey policy: bringing credibility to 'Strategic Partnership'," *Insight Turkey*, Ocak-Mart 2009.
421. Princeton Üniversitesi'nde hitap, 20 Mart 2009.
422. "Confidence in Obama lifts U.S. image around the world, most Muslim publics not so easily moved," Pew Global Attitudes Project, <http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=264>, [29 Aralık 2010].
423. http://www.worldpublicopinion.org/pipa/articles/views_on_countriesregions_bt/618.php, [29 Aralık 2010].
424. "Jewish lobby sits out vote on Armenian genocide," *Forward*, 19 Mart 2010.
425. "Ermeni Tasarısı Kabul Edildi," *Sabah*, 4 Mart 2010. "Howard Berman Kim?," *Bugün*, 5 Mart 2010.
426. *Al-Quds Al-Arabi* yayın müdürü Abd al-Bari Atwan kararın onaylanmasının arkasında İsrail lobisinin olduğunu iddia etti. Bkz. "Jewish lobby behind U.S. Armenia genocide vote," *Haaretz*, 6 Mart 2010. Ayrıca bkz. Moshe Yaroni, "We now hate Turkey, so the Armenian genocide DID happen," Palestine Note (blog), 10 Haziran 2010, palestinenote.com [27 Haziran 2010'da erişildi].
427. Türkiye Başbakanı Erdoğan Birleşik Devletleri, İsrail saldırısında yakın mesafeden sıkılan beş kurşundan dördünün başına isabet etmesiyle ölen Türk asıllı Amerikan vatandaşı Furkan Doğan'ın ölümüne sessiz kalmakla suçladı. Olaydan iki ay sonra Amerikan medyası sessizliğini Roger Cohen'la bozdu: "Forgotten American," *New York Times*, 26 Temmuz 2010.
428. "Top US lawmaker: Israel 'rightfully' raided flotilla," AFP, 2 Haziran 2010.
429. Robert L. Pollock, "Erdoğan and the decline of the Turks," *Wall Street Journal*, 3 Haziran 2010; ve "When friends fall out," *New York Times*, 1 Haziran 2010. Charles Krauthammer, "Israel, disarmed," *Washington Post*, 3 Haziran 2010. Neo-muhafazakârlar arasında süren Türk karşıtı söylemlerin incelemesi için bkz. Stephen Walt, "Turkey and the neo-cons," Foreign Policy (blog), Haziran 15,2010. walt.foreignpolicy.com [16 Haziran 2010'da erişildi].
430. Bu konuda bkz. Simon Disdall, "The Iran nuclear deal and the new premier league of global powers," *The Guardian*, 19 Mayıs 2010.
431. Antlaşma metni için; <http://www.mehrnews.com/en/NewsDetail.aspx?NewsID=1084529> [5 Temmuz 2010'da erişildi].
432. A.B.D. başkanı Obama tarafından Brezilya devlet başkanı Lula de Silva'ya gönderilen mektubun taranmış bir kopyası için; <http://www.politicaexterna.com/archives/11023#axzz0sr0oyrKF> [5 Haziran 2010'da erişildi].
433. "Leaning on Lula," *Newsweek*, 19 Mart 2010.
434. Thomas L. Friedman, "As ugly as it gets," *New York Times*, 25 Mayıs 2010.
435. Mufti (2009), 164.
436. *Foreign Trade Statistics Yearbook 2008*, Ankara: TÜİK.
437. "Parliament approves Akkuyu nuclear power plant deal," *Today's Zaman*, Temmuz 16,2010.
438. "Exit, pursued by a Turk. Past and present intertwine in Serbia in unexpected ways," *The Economist*, 15 Temmuz 2010.
439. Kardaş (2010), 116.
440. Gizli özel mülakat.
441. Fuller (2008), 72.
442. "Osmanisches comeback," *Der Spiegel*, 30 Mayıs 2009. Ayrıca bkz. *Der Spiegel'in Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile röportajı*, "Wir Wollen Ordnung," *Der Speigel*, 22 Haziran 2009.
443. "Turkey's Iraq plan snubbed by Arabs," *The Times* (Londra), 23 Ocak 2003.
444. "Sakin İran'a Gitme!," *Milliyet*, 16 Eylül 2003.
445. "US welcomes Turkish parliament's decision to send troops to Iraq," A.B.D. Dışişleri Bakanlığı, Günlük Basın Toplantısı, 7 Ekim 2003, Salı.
446. "Turkish leader stresses strong ties with Israel in meeting with U.S. Jews," http://www.theturkishtimes.com/archive/03/0103/ft_ties.html [12 Şubat 2006'da erişildi].
447. DEİK, İran Ülke Bülteni, Şubat 2010.
448. "Bush: Sharon a 'man of peace'," *Washington Post*, 19 Nisan 2002.
449. Şahin Alpay, "The complexities of Turkey's relationship with

- Israel," *Today's Zaman*, 5 Ocak 2009.
450. Rice, Türkiye'nin Gazze krizini çözmedeki "oldukça faydalı" çabalarını övüyor, *Haaretz*, 6 Temmuz 2006.
451. Büyükelçi Ross Wilson'ın Kanal 7'te verdiği röportaj, http://turkey.usembassy.gov/amb_022806.html [29 Temmuz 2009'da erişildi].
452. David Bedein, " Hamas looks to offset dependency on Iran," *The Philadelphia Bulletin*, 7 Mayıs 2009.
453. "Altından O Çıktı," *Hürriyet*, 18 Şubat 2006.
454. Fikret Bila, " Hamas Ziyaretinin Perde Arkası," *Milliyet*, Şubat 18, 2006.
455. "Rain of Fire, Israel's Unlawful Use of White Phosphorus in Gaza," <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/iopt0309webwcover.pdf>
456. "Turkey confirms it barred Israel from military exercise because of Gaza war," *The Guardian*, 12 Ekim 2009. Ayrıca bkz. Şaban Kardaş, "Postponed military exercise tests Turkish-Israeli cooperation," *Eurasia Daily Monitor* (The Jamestown Foundation), Cilt 6, No. 189, Ekim 15, 2009.
457. "Turkish military launches joint exercise with Syria on shared border," AP, 27 Nisan 2009.
458. 6 Nisan 2009.
459. "No one should test Turkey's patience, PM Erdoğan warns," *Today's Zaman*, 2 Haziran 2010.
460. Örneğin Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın Gazze'ye saldırısından dolayı İsrail'i şiddetle eleştirdiği dönemde Türk Hava Kuvvetleri İsraili Aerospace Industries ve Elbit isimli İsrail firmalarıyla Türk hava kuvvetlerini uzaydan görüntü istihbaratı verecek sistemlerle donatmak için dört yıllığına 141 milyon dolarlık bir anlaşmaya imza atıyordu. "Elbit, IAI awarded \$141m deal with Turkey," *Ynet*, 26 Aralık 2008.
461. Oğuzlu (2010), 277-278.
462. Örnekler için bkz. Larrabee (2007).
463. Black ve Morris (1991), 329.
464. Hersh (2004), 357.
465. Seymour M. Hersh, "Plan B," *New Yorker*, 28 Haziran 2004.
466. Hersh (2004), 357.
467. Seymour M. Hersh, "Plan B," *New Yorker*, 28 Haziran 2004.
468. Aras ve Polat (2008), 499.
469. "Turkish president calls for stronger ties with Iran," *The Daily Star* (Lübnan), 19 Haziran 2002.
470. Kinzer (2010), 206.
471. James Brandon, "PJAK Faces Turkish-Iranian Storm," *Terrorism Monitor*, Cilt 5, No. 21, 8 Kasım 2007.
472. "World leaders react cautiously to Iranian elections," Haziran 5, 2009, Radio Free Europe/Radio Liberty.
473. Oğuzlu (2007), 93. Ayrıca bkz. Oğuzlu (2008).
474. Warren Wilczewski, "The Big Gas Troika: A Lot of Hot Air," *IAGS Journal of Energy Security*, 14 Aralık 2008, http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=170:t7he-big-gas-troika-a-lot-of-hot-air&catid=90:energysecurity-december08&Itemid=334.
475. Bu olayların detaylı bir analizi için bkz. Aykan (1999).
476. "Ankara Rifat'ı dinledi ama Beşar'a destek verdi," *Hürriyet*, 18 Haziran 2000.
477. Kari Lipschutz tarafından yapılan röportajda Fadi Hakura, "Turkey's trade with Arab neighbours," 28 Haziran 2010.
478. Fadi Hakura, a.g.e.

KAYNAKÇA

- Ahiska, Meltem. 2003. "Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern." *South Atlantic Quarterly* 102:351.
- Ahmad, Feroz. 1993. *The Making of Modern Turkey, The Making of the Middle East Series*. Londra: Routledge.
- Akar, Rıdvan. 2009. *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Akçura, Yusuf. 1904. "Üç Tarz-ı Siyaset." *Türk*, Nisan 14.
- Akdoğan, Yalçın. 2006. "The Meaning of Conservative Democratic Political Identity." içinde *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti*, der. M. H. Yavuz. Salt Lake City, UT: University of Utah Press.
- Aktar, Ayhan. 2000. *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktay, Yasin, ed. 2004. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyol, Taha. 2008. *Ama Hangi Atatürk*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- al-Ahsan, Abdullah. 2006. "Political Discourse of the Organization of the Islamic Conference." içinde *The Blackwell Companion to Contemporary Islamic Thought*, der. I. M. Abu-Rabi'. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Allison, Graham T. ve Philip Zelikow. 1999. *Essence of Decision*:

- Explaining the Cuban Missile Crisis*. New York: Longman.
- Altınay, Ayşe Gül. 2004. *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York: Macmillan.
- Altun, Fahrettin. 2010. "Discourse of Left-Kemalists in Turkey: Case of the Journal," *Yön*, 1961-1967. *Middle East Critique* 19 (2):135–156.
- Altunşik, Meliha. 2000. "The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post-Cold War Era." *Middle Eastern Studies* 36 (2): 172-189.
- Ambrosio, Thomas. 2002. "Entangling Alliances: The Turkish-Israeli Lobbying Partnership and Its Unintended Consequences." içinde *Ethnic Identity Groups and U.S. Foreign Policy*, der. T. Ambrosio. Westport, CT: Praeger Publications.
- Angrist, Michele Penner. 2006. *Party Building in the Modern Middle East*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Aral, B. 2001. "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Ozal Decade, 1983-93." *Middle Eastern Studies* 37 (1): 72-88.
- Aras, Bülent. 2002. *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position*. Londra: Frank Cass.
- Aras, Bülent. 2009. "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy." *Insight Turkey* 11 (3):127–142.
- Aras, Bülent ve Rabia Karakaya Polat. 2008. "From Conflict to Cooperation: De-Securitization of Turkey's Relations with Syria and Iran." *Security Dialogue* 39 (5):495–515.
- Arat, Yeşim. 2002. "Süleyman Demirel: National Will and Beyond." içinde *Political Leaders and Democracy in Turkey*, der. M. Heper ve S. Sayarı. Lanham, MD: Lexington Books.
- Ariboğan, Deniz Ü. 2004. "Opening the Closed Window to the East; Turkey's Relations with East Asian Countries." içinde *Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era*, der. I. Bal. Boca Raton, FL: BrownWalker Press.
- Arikan, Harun. 2006. *Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership?* Burlington, VT: Ashgate.
- Armağan, Mustafa. 2007. *Efsaneler ve Gerçekler*. İstanbul: Timaş.
- Armaoğlu, Fahir. 1991. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arnakis, George G. 1963. "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism." içinde *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*, der. C. Jelavich ve B. Jelavich. Berkeley, CA: University of California Press.
- Atabaki, Touraj ve Erik Jan Zürcher. 2004. *Men of Order: Authoritarian*
- Modernization under Atatürk and Reza Shah*. Londra: I. B. Tauris.
- Ataman, Muhittin. 2002. "Leadership Change: Ozal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy." *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* (1) :120–153.
- Aydemir, Şevket Süreyya. 1966. *İkinci Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Cemil. 2007. *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamic and Pan-Asian Thought*, *Columbia Studies in International and Global History*. New York: Columbia University Press.
- Aykan, Mahmut Bali. 1993. "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s." *International Journal of Middle East Studies* 25 (1) :91–110.
- . 1999. "The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View." *Middle East Policy* 6 (4):174-191.
- Ayoob, Mohammed. 2008. *The Many Faces of Political Islam: Religion and Politics in the Muslim World*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Azak, Umut. 2010. *Islam and Secularism in Turkey: Kemalism, Religion and the Nation State*. Londra: I. B. Tauris.
- Bacık, Gökhan. 2001. "The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations Revisited." *Arab Studies Quarterly* 23 (3) :49-63.
- Bağcı, Hüseyin. 1990. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Balcı, Tamer, Teresa J. Burns ve Lako Tongun. 2002. "Turkey and the European Union: Influence of Turkish Islamist Groups on Turkey's Candidacy to the European Union." Boston, MA'de American Political Science Association Annual Meeting'de okunan tebliğ.
- Barkey, Henri J. 1996a. "Under the Gun: Turkish Foreign Policy and the Kurdish Question." içinde *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: Its Impact on Turkey and the Middle East*, der. R. W. Olson. Lexington, KY: University Press of Kentucky.
- . 1996b. "Turkey and the New Middle East: A Geopolitical Exploration." içinde *Reluctant Neighbour: Turkey's Role in the Middle East*, der. H. J. Barkey. Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace.
- Bartlas, Dilek. 1998. *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939*. Leiden: Brill.
- Bartlas, Mehmet. 2000. *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey.
- Başkan Johnson'ın Başbakan İnönü'ye mektubu. 1966. *Middle East Journal* 20 (3):387.

- Baykam, Bedri. 1994. *27 Mayıs ilk Aşkımız*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bengio, Ofra. 2004. *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. New York: Palgrave Macmillan.
- Berkes, Niyazi. 1954. "Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism." *Middle East Journal* 8:375-390.
- . 1964. *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press.
- . 1975. *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Bilici, Mücahit. 2006. "Ummah and Empire: Global Formations after Nation." içinde *Contemporary Islamic Thought*, der. I. Abu-Rabi. Oxford: Blackwell.
- Birand, Mehmet Ali ve Can Dünder. 1994. *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- . Hikmet Bilâ ve Rıdvan Akar. 1999. *12 Eylül: Türkiye'nin Miladı*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Black, Ian ve Benny Morris. 1991. *Israel's Secret Wars: A History of Israel's Intelligence Services*. 1. Amerikan ed. New York: Grove Weidenfeld.
- Bloxham, Donald. 2005. *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*. New York: Oxford University Press.
- Bonnett, A. 2002. "Makers of the West: National Identity and Occidentalism in the Work of Fukuzawa Yukichi and Ziya Gökalp". *Scottish Geographical Journal* 118 (3) :165–182.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. 2003. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach, Studies in International Relations*. New York: Routledge.
- Bölükbaşı, Süha. 1999. "Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View." *Journal of Palestine Studies* 29 (1) :21–35.
- Braude, Benjamin ve Bernard Lewis, der. 1982. *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. 2 cilt: Holmes & Meier.
- Brown, L. Carl. 2000. *Religion and State: The Muslim Approach to Politics*. New York: Columbia University Press.
- Bulaç, Ali. 2004. "İslâm'ın Üç Siyaset Tarzı Veya İslâmcıların Üç Nesli." içinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslâmcılık*, der. Y. Aktay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağaptay, Soner. 2006. *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who Is a Turk?*, *Routledge Studies in Middle Eastern History*. Londra, New York: Routledge.
- Çalış, Şaban. 1997. "Pan-Turkism and Europeanism: A Note on Turkey's 'Pro- German Neutrality' during the Second World War." *Central Asian Survey* 16 (1): 103–114.
- Çankaya, Ali. 1968. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Cilt 8. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Caradon, Hugh Foot. 1964. *A Start in Freedom*. 1. ed. Londra: Hodder ve Stoughton.
- Cemal, Hasan. 1999. *Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- . 2005. *Cumhuriyet'i Çok Sevmiştim*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Çetinsaya, Gökhan. 1999. "Atatürk Dönemi Türk-İran ilişkileri, 1926-1938." *Avrasya Dosyası* 5 (3): 148–175.
- . 2001a. "İslam Vatansızlıktan İslam Siyasetine." içinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 6: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, der. M. O. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2001b. "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Düşüncesi." içinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, der. M. O. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cizre, Ümit. 2003. "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey." *Middle East Journal* 57 (2) :213-229.
- , ve Menderes Çınar. 2003. "Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process." *South Atlantic Quarterly* 102 (2/3): 309-332.
- Criss, Nur Bilge. 2007. "Turkish Perceptions of the United States." içinde *What They Think of Us: International Perceptions of the United States since 9/11*, der. D. Farber. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- , ve Pınar Bilgin. 1997. "Turkish Foreign Policy: Toward the Middle East." *MERIA: Middle East Review of International Affairs* 1 (1): 1–10.
- Dağı, İhsan D. 2001. *Kim Bu Özal?* İstanbul: Boyut.
- . 2008. "Turkey's AKP in Power." *Journal of Democracy* 19 (3):25-30.
- Davison, Andrew. 1998. *Secularism and Revivalism in Turkey*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Davutoğlu, Ahmet. 1994. *Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory*. Lanham, MD: University Press of America.
- . 2001. *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.

- Deringil, Selim. 1989. *Turkish Foreign Policy during the Second World War: An Active Neutrality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1991. "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II" (1876-1909). *International Journal of Middle East Studies* 23 (3):345-359.
- Dikerdem, Mahmut. 1977. *Üçüncü Dünya'dan: Bir Büyükelçinin Anıları*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Divine, Robert A. 1988. *The Cuban Missile Crisis*: Markus Wiener Publishers.
- Doğan, Mehmet Ali ve Heather J. Sharkey. 2010. *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters*. Salt Lake City, UT: University of Utah Press.
- Duran, Burhanettin. 2006. "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation." içinde *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti*, der. M. H. Yavuz. Salt Lake City, UT: University of Utah Press.
- Edwards, A. C. 1946. "The Impact of the War on Turkey." *International Affairs* 22 (3): 389-400.
- Elekdağ, Şükrü. 1995. "İki Buçuk Savaş Stratejisi." *Yeni Türkiye* (3): 516-522.
- Eraslan, Cezmi. 1995. *II. Abdülhamid ve İslâ Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâ Siyaseti, 1856-1908*. İstanbul: Ötüken.
- Erhan, Çağrı ve Ömer Kürkçüoğlu. 2001a. "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler." içinde *Türk Dış Politikası II: 1980-2001*, der. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2001b. Orta Doğu'yla ilişkiler. içinde *Türk Dışpolitikası II: 1980-2001*, der. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esenbel, Selçuk. 1996. "A 'Fin De Siècle' Japanese Romantic in Istanbul: The Life of Yamada Torajiro and His 'Toruko Gakan.'" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 59 (2): 237-252.
- Firat, Melek. 1997. *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Firat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu. 2001. "Arap Devletleriyle İlişkiler." içinde *Türk Dış Politikası I: 1919-1980*, der. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Fortna, Benjamin C. 2000. "The Kindergarten in the Ottoman Empire and the Turkish Republic." içinde *Kindergartens and Cultures: The Global Diffusion of an Idea*, der. R. L. Wollons. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fuller, Graham E. 1993. "Turkey's New Eastern Orientation." içinde *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China*, der. G. E. Fuller ve I. Lesser. Boulder, CO: Westview Press.
- . 2008. *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Ganser, Daniele. 2005. *NATO's Secret Armies : Operation Gladio and Terrorism in Western Europe, Contemporary Security Studies*. Londra, New York: Frank Cass.
- Gelvin, James L. 2007. *The Modern Middle East: A History*. 2. ed. New York: Oxford University Press.
- Gerges, Fawaz A. 2009. *The Far Enemy: Why Jihad Went Global?* 2. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gökalp, Ziya. 1992. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gözen, Ramazan. 2000. *Amerikan Kışkacında Dışpolitika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte.
- Grigoriadis, Ioannis N. 2010. "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey." *Middle East Journal* 64 (1): 51-66.
- Gruen, George E. 1990. "Turkey's Relations with Israel and Its Arab Neighbors: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances." içinde *The Middle East and North Africa: Essays in Honor of J. C. Hurewitz*, der. R. S. Simon. New York: Columbia University Press.
- Güldemir, Ufuk. 1986. *Kanat Operasyonu*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Güven, Dilek. 2009. *6-7 Eylül Olayları/Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hale, William 1980. "Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945." *British Journal of Middle Eastern Studies*, 7 (2): 100-117.
- . 1997. "The Traditional and the Modern in the Economy of Kemalist Turkey, the Experience of the 1920s." içinde *Atatürk and the Modernization of Turkey*, der. J. M. Landau. Leiden: Brill.
- . 2001. *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2002. *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*. 2. ed. Londra: Frank Cass.
- Hale, William. 2005. "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts." *Turkish Studies* 6 (2): 293-293.
- Hanioğlu, M. Şükrü. 1995. *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press.

- . 2008. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hermann, R. 2003. Political Islam in Secular Turkey. *Islam and Christian-Muslim Relations* 14: 265.
- Hersh, Seymour M. 2004. *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib*. 1. ed. New York: HarperCollins.
- Heyd, Uriel. 1950. *Foundations of Turkish Nationalism; the Life and Teachings of Ziya Gökalp*. Londra: Luzac.
- Hudson, Valerie. 2006. *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- İbrahim, Ferhad ve Gülistan Gürbey. 2000. *The Kurdish Conflict in Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy*. Münster: LIT.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. 2000. *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*. İstanbul: İslam, Sanat, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İttifak Güçleri ve Türkiye arasındaki Barış Antlaşması. 1921. *American Journal of International Law* 15 (3, Supplement: Official Documents): 179-181.
- Jelavich, Barbara. 1983. *History of the Balkans: Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1983.
- Kabasakal Arat, F. Zehra. 2007. *Human Rights in Turkey*. University of Pennsylvania Press.
- Kara, İsmail. 1997. *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi.
- . 2004. “İslâmcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri.” içinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, der. Y. Aktay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. 1998. «The People’s Houses and the Cult of the Peasant in Turkey.” *Middle Eastern Studies* 34 (4): 67-91.
- Karasapan, Ömer. 1989. “Turkey and US Strategy in the Age of Glasnost.” *Middle East Report* Eylül/Ekim (160): 4-10.
- Kardaş, Şaban. 2006. “Turkey and the Iraqi Crisis: JDP between Identity and Interest.” içinde *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti*, der. M. H. Yavuz. Salt Lake City: University of Utah Press.
- . 2010. “Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?” *Middle East Policy* 17 (1): 115–136.
- Karpat, Kemal H. 1972. “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908.” *International Journal of Middle East Studies* 3 (3): 243–281.
- . 1975a. “War on Cyprus: The Tragedy of Enosis.” içinde *Turkey’s Foreign Policy in Transition 1950-1974*, der. K. H. Karpat. Leiden: E. J. Brill.
- . 1975b. “Turkish-Soviet Relations.” içinde *Turkey’s Foreign Policy in Transition 1950-1974*, der. K. H. Karpat. Leiden: E. J. Brill.
- . 2001. *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State, Studies in Middle Eastern History*. New York: Oxford University Press.
- . 2002. *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays, Social, Economic, and Political Studies of the Middle East and Asia; V. 81*. Leiden: Brill.
- . 2004. *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill.
- Kazamias, Andreas M. 1966. *Education and the Quest for Modernity in Turkey*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Keddie, Nikki R. 1983. *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamal Ad-Din “Al-Afghani.”* Berkeley, CA: University of California Press.
- Kemal, Namık ve Fevziye Abdullah Tansel. 1969. *Namık Kemal’in Hususi Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Khalidi, Rashid. 2009. *Sowing Crisis: The Cold War and American Dominance in the Middle East*. Boston, MA: Beacon Press.
- Kinzer, Stephen. 2010. *Reset: Iran, Turkey, and America’s Future*. New York: Times Books.
- Kirişçi, Kemal. 2001. “The Future of Turkish Policy toward the Middle East.” içinde *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, der. B. M. Rubin ve K. Kirişçi. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Kitromilides, Paschalis. 2006. *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Koçak, Cemil. 2001. “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef.” içinde *Kemalizm*, der. A. İnşel. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, Levent. 1993. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2010. “A Key to the ‘Democratic Opening’: Rethinking Citizenship, Ethnicity and Turkish Nation-State.” *Insight Turkey* 12 (2): 49-69.
- Komatsu, Kaori. 1992. *Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Kösebalaban, Hasan. 2001. "Review of Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu by Ahmet Davutoğlu". *Middle East Journal* 55 (4): 693-694.
- . 2003. "The Making of Enemy and Friend: Fethullah Gülen's Foreign Policy Identity," içinde *Turkish Islam and Secular State: The Global Impact of Fethullah Gülen's Nur Movement*, der. M. H. Yavuz ve J. C. Esposito. Syracuse: Syracuse University Press.
- . 2007a. "The Rise of Anatolian Cities and the Failure of the Modernization Paradigm." *Critique: Critical Middle Eastern Studies* 16 (3):229-229.
- . 2007b. "The Permanent 'Other'? Turkey and the Question of European Identity." *Mediterranean Quarterly* 18 (4):87-111.
- . 2009. "Globalization and the Crisis of Authoritarian Modernization in Turkey." *Insight Turkey* 11 (4):77-97.
- Küçükömer, Idris. 1969. *Batılışma: Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Kuru, Ahmet T. 2005. "Globalization and Diversification of Islamic Movements: Three Turkish Cases." *Political Science Quarterly* 120 (2): 253-274.
- Kuru, Ahmet T. 2009. *State Policies toward Religion: The United States, France and Turkey, Cambridge Studies in Social Theory, Religion, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laçiner, Sedat. 2010. "Sedat Laçiner, Turkish Foreign Policy between 1960-1971: Neo-Kemalism vs. Neo-Democrats?" içinde *Usak Yearbook of International Politics and Law 2010*, der. S. Laçiner, M. Özcan ve İ. Bal. Ankara: USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu).
- Landau, Jacob M. 1979. *Johnson's 1964 Letter to İnönü and Greek Lobbying at the White House*. Kudüs: The Hebrew University Press.
- Larrabee, F. Stephen. 2007. "Turkey Rediscovered the Middle East." *Foreign Affairs* 86 (4): 103-114.
- . 2008. *Turkey as a US Security Partner*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Lerner, Daniel. 1958. *The Passing of Traditional Society. Modernizing the Middle East*. Glencoe, IL: Free Press.
- Levy, Avigdor. 1971. "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-39." *International Journal of Middle East Studies* (1): 21-39.
- Lewis, Bernard. 2001. *The Emergence of Modern Turkey*. 3. ed. New York: Oxford University Press.
- Lewy, Guenter. 2005. *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*. Salt Lake City, UT: University of Utah Press.
- Lombardi, Ben. 1997. "Turkey—The Return of the Reluctant Generals?" *Political Science Quarterly* 112 (2): 191-215.
- Makdisi, Ussama Samir. 2000. *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mango, Andrew. 1968. "Turkey in the Middle East." *Journal of Contemporary History* (3):225-236.
- Mardin, Serif. 1962. *The Genesis of Young Ottoman Thought: a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- . 1973. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" *Daedalus* 102 (1): 169-190.
- . 2001. "Yeni Osmanlı Düşüncesi." içinde *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, der. M. O. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McCarthy, Justin. 1995. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*. Princeton, NJ: Darwin Press.
- McDowall, David. 1996. *A Modern History of the Kurds*. Londra: I. B. Tauris.
- McMurray, Jonathan S. 2001. *Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway*. Westport, CT: Praeger.
- Mehmet, Özyay. 1990. *Islamic Identity and Development: Studies of the Islamic Periphery*. Londra: Routledge.
- Meyer, James. 1998. "Politics as Usual: Çiller, Refah, and Susurluk: Turkey's Troubled Democracy." *East European Quarterly* 32 (4) :489-502.
- Mufti, Malik. 2009. *Daring and Caution in Turkish Strategic Culture: Republic at Sea*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mütercimler, Erol ve Mim Kemal Öke. 2004. *Düşler ve Enrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dışpolitikası*. İstanbul: Alfa.
- Necatigil, Zaim M. 1993. *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, 2. ed. Oxford: Oxford University Press.
- Neville, Peter. 2004. *Mussolini*. Londra: Routledge.
- Oğuzlu, Tarık. 2007. "Soft Power in Turkish Foreign Policy." *Australian Journal of International Affairs* 61 (1): 81-97.
- . 2008. "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?" *Turkish Studies* 9 (1): 3-20.

- . 2010. "The Changing Dynamics of Turkey-Israel Relations: A Structural Realist Account." *Mediterranean Politics* 15 (2): 273-288.
- Ökte, Faik. 1987. *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*. Londra: Croom Helm.
- Öniş, Ziya. 1997. "Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective." *Third World Quarterly* 18 (4): 743-767.
- . 2003. "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era." içinde *Turkey and the European Union*, der. A. Çarkoğlu ve B. M. Rubin. Londra: Routledge.
- . 2009. "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey." *Mediterranean Quarterly* 14 (1): 21-40.
- Oran, Baskın. 2001a. "Dönemin Bilançosu." içinde *Türk Dış Politikası II: 1980-2001*, der. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2001b. "Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey." *Southeast European and Black Sea Studies* 1 (3): 20-50.
- , ed. 2001c. *Türk Dış Politikası I: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- , ed. 2000d. *Türk Dış Politikası II: 1980-2001*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, Ergun ve Ömer Faruk Gençkaya. 2009. *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*. Budapest, New York: Central European University Press.
- Özcan, Azmi. 1997. *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain, 1924*. Leiden: Brill.
- Özdalga, Elisabeth. 2005. *Late Ottoman Society*. Londra: Routledge.
- Parla, Taha ve Andrew Davison. 2004. *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey, Progress or Order?* Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Parsi, Trita. 2007. *Treacherous Alliance : The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Peker, Recep. 1935. *İnkılab Tarihi Ders Notları*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Piccoli, Wolfango. 2001. "Turkish-Israeli Military Agreements and Regional Security in the Gulf." içinde *Oil and Water: Cooperative Security in the Persian Gulf*, der. B. Moller. Londra: I. B. Tauris.
- Rabinovich, Itamar ve Jehuda Reinharz. 2008. *Israel in the Middle East: Documents and Readings on Society, Politics, and Foreign Relations, Pre-1948 to the Present*. 2. ed. Waltham, MA: Brandeis University Press.
- Ralston, David B. 1990. *Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World, 1600-1914*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Ramachandran, Nadaraja. 1974. *Agricultural and Industrial Development Policies in Turkey: A Review*. Paris: Organisation for Economic Co-Operation and Development.
- Robins, Philip. 1997. "Turkish Foreign Policy under Erbakan." *Survival* 39 (2): 82-100.
- . 2003. *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Rouleau, Eric. 1996. "Turkey: Beyond Atatürk." *Foreign Policy* Yaz (103): 70-87.
- Sadiq, Mohammad. 1986. "The Kadro Movement in Turkey." *International Studies* 23 (4):319-338.
- Sanjian, Avedis K. 1956. "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish- Syrian Relations (1939-1956)." *Middle East Journal* 10 (4):379-394.
- Sayarı, Sabri. 1997. "Turkey and the Middle East in the 1990s." *Journal of Palestine Studies* 26 (3):44-55.
- . 2002. "Political Leaders and Democracy in Turkey." içinde *Political Leaders and Democracy in Turkey*, der. M. Heper ve S. Sayarı. Lanham, MD: Lexington Books.
- Sever, Ayşegül. 2008. "A Reluctant Partner of the US over Suez? Turkey and the Suez Crisis." içinde *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and Its Aftermath*, der. S. C. Smith. Burlington, VT: Ashgate.
- Shaw, Stanford J. 1965. "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III." *The Journal of Modern History* 37 (3):291-306.
- , ve Ezel Kural Shaw. 1976. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shlaim, Avi. 2000. *The Iron Wall: Israel and the Arab World*. New York: W.W. Norton.
- Shrader, Charles R. 1999. *The First Helicopter War: Logistics and Mobility in Algeria, 1954-1962*. Westport, CT: Praeger.
- Somel, Selçuk Akşin. 2001. *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline*. Leiden: Brill.
- Sönmezoğlu, Faruk. 2004. *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der

- Yayınları.
- Strang, G. Bruce 2003. *On the Fiery March: Mussolini Prepares for War*. Westport, CT: Praeger Publishers.
- Sulzberger, C. L. 1969. *A Long Row of Candles: Memoirs & Diaries, 1934-1954*. New York: Macmillan.
- Tachau, Frank. 1963. "The Search for National Identity among the Turk." *Die Welt des Islams* 8 (3):165-176.
- . 1995. "Review of Turkey: A Modern History by Eric Zürcher." *International Journal of Middle East Studies*, 27 (3):253-255.
- Tan, Altan. 2009. *Kürt Sorunu*. İstanbul: Timaş.
- Tansel, Fevziye Ahmet. 1989. *Ziya Gökalp Külliyyatı—I*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Tehrani, Majid. 2003. "Disenchanted Worlds: Secularization and Democratization in the Middle East." içinde *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*, der. A. Saikal ve A. Schnabel. Tokyo: United Nations University Press.
- Tek, Hayati. 2003. *Darbeler ve Türk Basını*. İstanbul: Atılım.
- Thomas, David S. 1992. "Yusuf Akçura's Üç Tarz-ı Siyaset." içinde *Central Asian Monuments*, der. H. B. Paksoy. İstanbul: Isis Press.
- Türkeş, Mustafa. 1994. "The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34." *Middle Eastern Studies* 30 (1): 123-144.
- . 1998. "The Ideology of the Kadro Movement: A Patriotic Leftist Movement in Turkey." *Middle Eastern Studies* 34 (4): 92-119.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Gizli Celse Zabıtları*. 1985. Cilt 3. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uçar, Orkun ve Burak Turna. 2004. *Metal Fırtına*. İstanbul: Timaş.
- Uslu, Nasuh. 2000a. *Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: 21. Yüzyıl.
- . 2000b. *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*. Ankara: 21. Yüzyıl.
- van Bruinessen, Martin. 1995. "Muslims of the Dutch East Indies and the Caliphate Question." *Studia Islamika* 2 (3): 115-140.
- VanderLippe, John M. 2005. *The Politics of Turkish Democracy: Ismet Inonu and the Formation of the Multi-Party System, 1938-1950*. Albany, NY: SUNY Press.
- Walker, Joshua W. 2007. "Learning Strategic Depth: Implications of Turkey's New Foreign Policy Doctrine." *Insight Turkey* 9 (3): 32-47.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages.
- Weldes, Jutta. 1999. *Cultures of Insecurity States, Communities, and the Production of Danger*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Wolczuk, Roman. 2003. *Ukraine's Foreign and Security Policy, 1991-2000*. Londra: Routledge.
- Wood, Hugh McKinnon. 1943. "The Treaty of Paris and Turkey's Status in International Law." *American Journal of International Law* 37 (2): 262-274.
- Yalman, Ahmet Emin. 1947. "The Struggle for Multi-Party Government in Turkey." *Middle East Journal* 1 (1): 46-58.
- Yasamee, F. A. K. 1996. *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers, 1888*. İstanbul: Isis.
- Yavuz, M. Hakan. 1997. "Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate." *Journal of Palestine Studies* 27 (1): 22-38.
- . 2003. *Islamic Political Identity in Turkey*. Oxford: Oxford University Press.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. 2005. *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*. Londra: Routledge.
- Yetkin, Barış. 2007. *Kırılma Noktası: 1 Mayıs 1977 Olayı*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan. 1991. *Political Opposition in the Early Turkish Republic: The Progressive Republican Party, 1924-1925*. Leiden: E. J. Brill.
- Yunan ve Türk nüfuslarının mübadelesiyle ilgili antlaşma. 1924. *American Journal of International Law* 18 (2, Supplement: Official Documents) :84-90.
- . 1992. *The Ottoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization*, *Die Welt des Islams* 32(2): 237-253.
- . 2004. *Turkey: A Modern History*. 3. ed. Londra: I. B. Tauris.

DİZİN

#

- 1 Mart Tezkeresi (2003) 335
11 Eylül Olayları (2001) 314, 315,
326, 332
24 Ocak Kararları 228
28 Şubat süreci 53, 64, 233, 267,
270, 273, 275, 280, 282,
336
31 Mart Olayı (1909) 103, 104

A

- Abdullah Cevdet 97, 98
Abdülaziz 95, 96
II. Abdülhamid (1876-1909) 40,
52, 88-97, 103-105
Abdülmecid (1830-1861) 76, 96
AB üyeliği 42, 45, 64, 259, 282,
285, 287, 294, 299, 302,

366

- Acheson, Dean 194
Ackerman, Gary 326
Adalet Partisi (AP) 40, 43, 45, 50,
179, 181, 187, 188, 196-
199, 206, 207, 215, 216,
221, 361
Adalet ve Kalkınma Partisi
(AK Parti) 22, 25, 29, 35,
36, 40, 44, 54-57, 151, 180,
233, 248, 249, 276, 279-
289, 293-304, 309, 310,
315-317, 320, 321, 329-
339, 343-352, 365-371
Adivar, Adnan 140
Âdil Düzen 53
Afganistan 126, 127, 221, 223, 316,
336, 348
Afrika 36, 92, 124, 170, 196, 264-
267, 287, 315

- Afşin-Elbistan Termik Santrali 199
afyon üretimi 181, 201, 209, 213, 361
Ağaoğlu, Ahmet 98, 102
Ağrı (Ararat) Dağı İsyanı (1926-30) 126
Ahmad, Feroz 182
Ahmedinejad, Mahmud 348
Akbulut, Yıldırım 247, 248
Akçura, Yusuf 71, 72, 98-102
Akritis Plânı 191
Aktuna, Yıldırım 273
Albright, Madeleine 274
Alevî 32, 110, 126, 222, 251, 309
Alman birliği (1871) 104
Almanya 49, 50, 65, 91-93, 104, 105, 118, 124, 128, 129, 133, 135, 142-145, 155, 157, 210, 258, 303, 319, 322, 347, 359
Batı Almanya 158
Nazi Almanyası 117, 358
altyapı 92, 93, 105, 154, 180, 290
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 23, 32, 44, 50, 51, 54, 66, 128, 142, 145, 146, 150, 154, 157-172, 177, 181-203, 209, 211, 213, 216-219, 224-228, 238, 240, 264-269, 274, 282, 285, 287, 294, 304, 305, 311-330, 333-342, 347-349, 352, 360-362, 367, 370
Amerika Müslümanları Konseyi 267
Anadolu 24, 47-49, 55, 95-99, 106, 110-118, 153, 154, 199, 259, 260, 282-284, 295, 299, 318, 356-358
anarşi 58, 62, 223, 297
Anavatan Partisi (ANAP) 40, 43, 180, 234, 247-249, 261, 275
anayasalar
1960 Kıbrıs Anayasası 191
1961 Anayasası 180, 182, 208
1982 Anayasası 223
Kanun-i Esasi 88
Anayasa Mahkemesi 274
Angrist, Michele Penner 49
Ankara 34, 81, 106, 109, 123-128, 140, 146, 160, 166, 169-173, 192, 193, 196, 201, 212, 220, 221, 224-228, 231, 242-246, 254, 255, 261, 264, 269, 285, 302-306, 312, 314, 316, 319, 326, 327, 333-342, 345
Anter, Musa 251
Arap âlemi/dünyası 57, 61, 62, 157, 163, 168, 172, 196, 199, 201, 204, 205, 209, 219, 220, 253, 282, 333, 352, 360, 361, 367, 368
Arap Baharı 15, 281, 346-349, 353, 366-369
Arap-İsrail ihtilâfı/çatışması 23, 163, 165, 181, 204, 205
Arap-İsrail Savaşları
1967 Savaşı 200, 205, 344
1973 Savaşı 219
Arap Ligi 220, 337, 340
Aras, Tevfik Rüştü 159
Arınç, Bülent 342
Arnavutlar 33, 113, 124
Arnavutluk 123-125, 203, 247
ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) 226
asimilasyon 33, 101, 116, 117, 146, 147
Associated Press 186
Asvan Barajı 168
Asya 93, 94, 124, 161, 165, 196, 199, 264-267, 287, 315
Doğu Asya 162
Orta Asya 33, 91, 232, 237, 241, 243, 291, 310, 334, 362, 363
Atacanlı, Sermet 266
Atatürkçülük 243
Atatürk, Mustafa Kemal 39, 47, 50, 106, 109, 110, 113, 115, 117, 120-123, 126-147, 159, 174, 194, 202, 211, 228, 243, 260, 356, 358, 368
Atlantik Paktı 167
Atomstroyexport 331
Avcıoğlu, Doğan 208
Avrasya 145
Avrupa Birliği (AB) 14, 15, 22, 35, 56, 57, 64, 211, 240, 244, 246, 256-259, 263, 264, 277, 280, 283-285, 293-305, 310, 366, 368, 370
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 64, 65, 156, 196, 214, 227, 258, 359, 362
Avrupa Komisyonu 241
Avrupa Konseyi 258, 302
"Avrupa Uyum" sistemi 79
Avusturya 74, 79, 124, 303
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 89
Aybar, Mehmet Ali 193
Aydemir, Şevket Süreyya 136-138
Ayдын, Cemil 92
Ayoob, Muhammed 283
Azadi Grubu 131
Azak, Umut 45
Azerbaycan 243, 244, 310, 312
- ## B
- Baas hareketi 208, 219, 350
Bab-ı Âli Baskını (1913) 104
Bağdat Paktı (CENTO) 51, 65, 156-172, 185, 186, 196, 204, 359, 368
Bağımsız Devletler Topluluğu 244
Bağış, Egemen 304
Bahreyn 92
Balci, Tamer 300
Balkanlar 36, 51, 52, 72-74, 86, 89, 97, 110, 112, 122-125, 142, 143, 147, 232, 237, 239, 243, 259, 291, 331, 358, 362
Balkan Paktı 65, 122, 125, 127, 359
Balkan Savaşları (1912-13) 103, 104
Balyoz Harekât Plânı 298
Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) 307
Barzani, Mesut 344
Barzani, Mustafa 344
Batılılaşma 14, 22, 39, 40, 47, 67, 70, 72, 81, 101, 111, 256, 294, 356
Batur, Nur 184
Bayar, Celal 50, 134, 136, 142, 149-151, 164, 166, 247
Bayülken, Haluk 204
Begin, Menahim 344
Beğler, Yıldırım 252
Bekaa Vâdisi 245

- Bele, Refet 140
 Belge, Burhan 136
 Belgrad 74
 Ben-Gurion, David 170, 171
 Berkes, Niyazi 39, 100
 Berlin-Bağdat Demiryolu 93
 Berlin Kongresi (1878) 89
 Berman, Howard 325
 "Beyaz İhtilâl" (1950) 151
 Beyrut 168
 Bila, Fikret 339
 Bir, Çevik 252, 267
 Birleşik Arap Cumhuriyeti 169, 205
 Birleşmiş Milletler (BM) 159, 169, 170, 195, 204, 206, 336, 340, 366
BM Genel Kurulu 205, 226
BM Güvenlik Konseyi 226, 326-328, 342
 Bitlis, Eşref 251
 Boğaziçi Üniversitesi 289
 Boğazlar 74, 106, 125, 126, 143, 147
 Boran, Behice 159
 Bosna-Hersek 74, 89, 247
 Bosna Savaşı (1992-1995) 244-247, 259, 362
 Boşnaklar 33, 113
 Bowker, James 184
 Bozer, Ali 242
 Brezilya 19, 22, 326-328
 Britanya 74, 79, 91
 Brown, Carl 91
 Brown, Harold 217
 Brüksel 295
 Bucak, Sedat 252
 Budapeşte Beyanı (1995) 243
 Bulaç, Ali 87
 Bulgaristan 89, 123, 125, 243
 Bulgar İsyanı (1876) 89
 Burns, Nicholas 265, 266
 Burns, Teresa J. 300
 Bush, George W. (43. Başkan) 315-317, 320, 324, 337, 346
 Bush, George W. H. (41. Başkan) 315
 Bülend Ulusu 248
 bütünleşmecilik 23, 45, 61, 155, 260, 282, 369
 Büyük Britanya/İngiltere 47, 50, 70, 74, 75, 86, 92-94, 104, 105, 125-132, 142-147, 150, 160, 162, 164, 167-169, 172, 175, 212, 240, 313, 359
 Büyük Buhran (1929) 133, 141

C-Ç

- Callaghan, James 217
 Camp David Antlaşması (1978) 221
 Carter, Jimmy 214-217, 224, 227, 228
 Cebesoy, Ali Fuat 140
 Cemaleddin Afganî 87
 Cemal, Hasan 297, 309
 Cem, İsmail 233, 264, 276, 277, 363, 365
 Cemiyet-i Akvam / Milletler Cemiyeti 106, 122, 124, 130, 131
 Cenevre Akdi (2009) 327
 Cenevre Konferansı (1975) 213

- Cenevre Üniversitesi 115
 Ceyhan 254
 Cezayir 65, 92, 169, 195
 Cezayir Bağımsızlık Savaşı (1954-1962) 168
 Cezayir Ulusal Özgürlük Ordusu (ALN) 169
 Chatterjee, Partha 119
 CHP-MSP koalisyonu 188, 214
 CIA (Central Intelligence Agency, Merkezi İstihbarat Teşkilâtı) 185, 209, 224, 344
 Clinton, Hillary 292
 Corrie, Rachel 54
Corriere della Sera gazetesi 370
Cumhuriyet gazetesi 320
 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 22, 37-40, 47-50, 57, 116, 117, 121, 132-135, 138-146, 149-160, 163, 172, 177-180, 186-188, 193, 197, 199, 202, 206-210, 214-216, 248, 261, 275, 276, 279, 280, 297, 309, 312, 320, 338, 358, 359
 Cumhuriyet Mitingleri (2007) 285
 Çağlayangil, Sabri 203-206, 209
 Çakmak, Fevzi 144
 Çalış, Şaban 144
 Çatlı, Abdullah 252
 Çeçenistan Savaşı (1994-1996) 259
 Çeçenler 33
 Çekoslovakya 164, 169
 Çiller, Tansu 233, 248-256, 261-266, 273, 275, 296, 364
 Çin 19, 51, 233, 286, 292, 319, 334

D

- D-8 (Gelişmekte Olan 8'ler) 53, 64, 262, 267, 334, 364, 368
 Dağlık Karabağ 310-312
 Danimarka 323, 366
 darbeler
28 Şubat (1997) (postmodern) Darbesi 34, 53, 64, 233, 248, 264, 267-275, 279-282, 336, 364
1950 Seçimleri "Beyaz İhtilâl" 151
1960 Darbesi 20, 28, 33, 37, 50, 138, 151, 179-184, 187, 202, 207-209, 226, 247, 270, 360
1971 Darbesi 198, 206, 209
1971 Darbesi (muhtıra) 50, 181, 207, 209, 219, 226, 234, 270, 361
1980 Darbesi 28, 51, 179, 181, 216, 219-227, 236, 259, 262, 270, 271, 286, 361
Bab-ı Âli Baskını 104
Bab-ı Ali Baskını (1913) 49
darbe girişimi (2004) 297
Jön Türk Darbesi 88
Yeniçeri Darbesi 75
 darbeler (diğer)
1952 Mısır 164
1954 Suriye 164
1958 Irak 167, 169
1967 Yunanistan 199
1974 Yunanistan 212
 Davison, Andrew 120
 Davos Zirvesi (2009) 20
 Davutoğlu, Ahmet 19, 233, 239, 281, 288-293, 310, 323, 326, 333, 342, 351, 366

- Demirel, Süleyman 34, 43, 50, 188, 197-209, 214-222, 227, 228, 234, 248-250, 260, 271, 273, 275, 359, 362, 363, 367, 368
- Demirtaş, Selahattin 307
- Demokrat Parti (DP) 28, 40, 43, 50, 149-158, 168, 172, 179, 180, 183, 187, 188, 207, 270, 280, 359
- Deringil, Selim 95, 143
- Derviş, Kemal 276, 365
- d'Estaing, Valéry Giscard 217
- Deutsche Bank 93
- devletçilik 137-139, 151
- Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) 208
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 234
- Devlet Su İşleri (DSİ) 197
- dış ötekiler 61
- Dikerdem, Mahmut 185
- Dink, Hrant 311, 319
- Diyarbakır 205, 252, 274
- doğalgaz 53, 241, 264, 286, 330, 331, 346, 349
- doğalgaz boru hattı 330
- Doğan, Çetin 298
- Doğan, Furkan 325
- Doğru Yol Partisi (DYP) 248, 249, 261, 271, 273
- Doğu Avrupa 203, 244, 258
- Dulles, John Foster 164, 166
- Dursun, Turan 251
- Dünya Bankası 234, 276, 365
- Dünya Savaşı
Birinci Dünya Savaşı 47, 79, 93, 94, 103-105, 109, 112, 119, 164, 356
İkinci Dünya Savaşı 37, 110, 117, 127, 136, 142-147, 150, 155, 157, 358
- Dünya TV 307
- Düzenin Yabancılaşması* (Küçükömer) 40

E

- Ebedi Şef 136
- Ecevit, Bülent 37, 40, 180, 188, 197, 199, 208-222, 234, 248, 272, 275, 276, 279, 364, 368
- Edelman, Eric 316, 334
- Eflak 73
- Ege Denizi 123, 124, 228
- eğitim sistemi 72, 80, 96, 268
- Eisenhower, Dwight 160, 166-171, 184, 187
- Eisenhower Vakfı 197
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) 196, 242, 244, 363, 368
- El-Cezire 293
- Elekdağ, Şükrü 255
- Elektrik İşleri Etüt İdaresi 197
- el-Kaide 347
- Elrom, Efraim 209
- el-Said, Nuri 164
- Emin Bey (Doktor) 130
- Endonezya 264, 267, 364
- entelektüeller 31, 46, 70, 71, 80-83, 97, 296
- Enver Paşa 49, 105
- EOKA 174, 191, 195, 212
- Erbakan, Necmettin 40, 51-55, 210-212, 215, 233, 234, 248, 249, 260-275, 289,

- 296, 334, 363, 364, 368
- Erdogan, Recep Tayyip 20-25, 34, 40, 54, 180, 248, 255, 261, 271, 274, 275, 286, 301, 302, 307, 309, 317, 320, 331, 334-343, 346, 351, 369
- Erez, Yalim 273
- Ergenekon Davası 297
- Erim, Nihat 188, 207-209
- Ermeniler 47, 77, 311
- Ermeni Soykırımı 269, 324, 325
- Ermenistan 243-245, 306, 310-313, 318, 356, 367
- Ermeni Tehciri (1915) 103
- Ersoy, Mehmed Akif 86, 102
- Ertuğrul gemisi 94
- Esad, Beşar 350
- Esad, Hafız 254, 346, 350
- Etiyopya 170
- etnik ayrımcılık 97
- etnik kimlikler 77, 110, 307
- etnik milliyetçilik 32, 56, 57, 77, 102
- Evren, Kenan 217, 223-228

F

- Fas 93, 206
- faşizm 120
- Faysal, Suudi Arabistan Kralı 205
- Fırat 245, 254, 350
- Filistin 21, 36, 57, 106, 204, 205, 211, 220, 221, 225, 226, 316, 336, 339, 340, 368, 369
- Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 209, 220, 221, 368
- Foot, Hugh; Sir 184
- Foreign Policy* dergisi 4, 5, 288
- Fransa 44, 47, 50, 70, 74, 75, 79, 92, 93, 104, 105, 125, 129, 142-144, 147, 162, 167-169, 303, 305, 311, 327
- Fransız-Rus İttifakı (1894) 104
- Friedman, Thomas 328
- Fuad Paşa 80
- Fuller, Graham 259, 333

G

- Garanti Antlaşması (1960) 176, 192
- Gaspıralı İsmail 98
- Gates, Robert 304, 315
- gayri Müslimler 79, 81, 84, 86, 91, 94, 107, 110, 114-118
- Gazze 24, 309, 325, 326, 339, 340, 341, 342, 352
- Genç Osmanlılar 71, 82-88, 95
- Gerede, Hüsrev 144
- Gerges, Fawaz 224
- Gezmiş, Deniz 208, 209
- Girit 75
- Girne 192
- Gladyo 222
- Golan Tepeleri 226
- Gökalp, Ziya 72, 98-102, 113, 274, 358
- Gökçek, Melih 261
- Gökçen, Sabiha 126
- Gölcük Deniz Üssü 298
- Grigoriadis, Ioannis N. 318
- Grivas, Georgio 174, 195, 212
- Gromiko, Andrey 203
- Gül, Abdullah 54, 248, 271, 285, 288, 311, 319, 322, 334,

338, 351
 Güldemir, Ufuk 227
 Gülen hareketi 24, 284
 Gümrük Birliği 196, 256-258
 Güney Akım Projesi 330
 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)
 199, 245, 254
 Güneydoğu Asya Antlaşması
 Teşkilâtı (SEATO) 161, 165
 Güney Kore 156, 162, 286
 Güney Osetya 310
 Gürcistan 243, 310, 330
 Gürler, Faruk 207, 209
 Gürsel, Cemal 186-188
 güvenlik algıları 20, 58, 61

H

Hablemitoğlu, Necip 251
 Halep 205, 351
 Haliç Konferansı (1924) 130
 hâlifelik 52, 70, 90, 91
 Halkevleri 134, 152
 Halkın Sesi Partisi (HAS Parti) 54
 Halkodaları 152
 Hamas 36, 316, 323, 338, 339,
 342
 Hanioglu, Şükrü 72, 97
 Harbiye 49, 80, 81
 hars 100, 101, 113
 Hatay 110, 122, 128, 129, 132, 147,
 308, 350, 358
 Hatay Cumhuriyeti 129
 Hazar Denizi 241, 244, 291, 330,
 349
 Helsinki Zirvesi (1999) 259, 277
 Henze, Paul 224

Hersh, Seymour M. 344, 345
 Hırvatistan 247
 hilâfetin kaldırılması 147
 Hindistan 19, 86, 91, 94, 165, 292
 'Hitler'i Durdurun' Bloku 129
 Hizbullah 252
 Hobbesçu kültür 58
 Hollanda 91, 286, 305
 Holokost 328
 Hoyer, Steny 326
 Hudson, Valerie 60
 Huntington, Samuel 33, 39
 Hünkâr İskeleyi Antlaşması (1833)
 75

Hürriyet gazetesi 173, 174
 Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) 40,
 48, 49, 103
 Hüseyin, Ürdün Kralı 205
 Hüseyinzâde Ali Bey 98

I-i

IMF (Uluslararası Para Fonu) 217,
 218, 276, 365
 Irak 106, 126, 127, 132, 163-172,
 196, 219, 220, 226, 237,
 242, 245, 246, 251, 253,
 264, 269, 292, 305, 306,
 316-321, 329, 333-337,
 343-348
 Irak Kürtleri 33, 239, 337, 343-345
 Irak Savaşı 306, 314, 317, 318, 321,
 332, 337, 347, 351, 367
 ırkçılık 117
 Irmak, Sadi 188, 214
 İslahat Fermanı (1856) 78, 86
 İbrahim Paşa 75
 İbrahim Şinasi 83

İbrahim Temo 97, 98
 ideolojik perspektif 31, 36, 47
 ideolojik spektrum (Küçükömer)
 40
 İhsanoğlu, Ekmeleddin 335
 İhvan-ı Müslimin (Müslüman
 Kardeşler) 265
 İkinci Meşrutiyet 47, 48, 96, 103
 İkinci Millî Cephe 215, 218
 İltan, Nihat 192
 İnan, Afet 115
 İncirlik 168, 213, 219
 İngiliz-Mısır ihtilâfı (1951) 168
 İngiliz-Rus İttifakı (1907) 104
 İnönü, Erdal 249
 İnönü, İsmet 40, 110, 118, 123,
 129, 133-138, 141-145, 151,
 159, 164, 181, 185-197,
 202, 206, 208, 210, 242,
 243, 249, 360
 İran 53, 126-128, 145, 162-164,
 170, 171, 185, 216, 224,
 253, 255, 264-269, 272,
 282, 292, 296, 316, 317,
 323-328, 333-339, 344-
 349, 352, 363, 367, 369
 İran-İrak Savaşı (1980-1988) 245,
 253
 İran İslâm Devrimi (1979) 167, 216,
 221-224, 269
 İran Nükleer Krizi 324, 326
 İshak Süküti 97
 İskenderun 106, 129, 173, 203,
 309
 İslâmcı/İslâmî liberalizm 56, 61,
 64
 İslâmcılar 14, 22, 52, 71, 87, 88,
 96, 102, 181, 221, 256, 267,
 285, 296, 300, 318, 320

İslâmcılık 26, 27, 31, 35, 43, 52, 53,
 63, 70, 71, 82, 85-88, 97-
 100, 240, 267, 272, 292
izolasyonist 283
muhafazakâr 32, 34
söylem 71, 102, 301
söylemi 42, 52
 İslâmî kimlik 36, 294, 300
 İslâmî liberalizm 42, 55
 İslâmî milliyetçilik 61, 64
 İslâmî modernizm 101
 İslâm İşbirliği Teşkilâtı (İİT) 64, 335
 İslâmizasyon/İslâmlaşma 35, 47,
 100, 224, 225
 İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) 51,
 335, 361, 368
 İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
 225, 244, 277
 İsmail Kemal 97, 98
 İspanya 250, 258, 366
 İsrail 20, 24, 36, 53, 54, 57, 161-
 172, 204, 205, 209, 219,
 221, 225, 226, 233, 252-
 255, 262-264, 267-270,
 282, 287, 309, 313-316,
 324-326, 333, 336-345,
 350, 352, 363, 364, 367-
 369
Türk-İsrail ittifakı 252
 İsrail-Filistin Sorunu 347, 361
 İstanbul 21, 34, 54, 74, 83, 94,
 103, 105, 109, 174, 209,
 243, 253, 255, 261, 266,
 271, 274, 277, 285, 298,
 299, 319
 İstanbul Erkek Lisesi 289
 İstanbul Teknik Üniversitesi 197,
 234
 İstanbul Zirvesi Deklarasyonu

- (1992) 243
İstiklâl Mahkemeleri 140
 Şark İstiklâl Mahkemeleri 131
İŐ Bankası 135, 138, 139
İŞçi Partisi 295
İtalya 105, 106, 122-125, 128, 135, 143, 222, 341
İtalyan yayılcılığı 122, 124
İtilaf Güçleri (Entente Cordiale) (1904) 104
ittihad-ı İslâm 71, 85, 86, 90
ittihad-ı Osmanî 86
İttihat ve Terakkî Cemiyeti/Fırkası (İTC/İTF) 40, 42, 47-49, 57, 96-98, 103, 104, 117, 133, 150
İzmir İktisat Kongresi (1923) 139
izolasyonculuk/izolasyonizm 51, 121, 232
- J**
Jandarma İstihbarat Teşkilâtı (JİTEM) 251, 252
Japonya 91-94, 105, 124, 156, 158, 162, 330
Johnson, Lyndon 181, 193-196, 200, 360
Johnson mektubu 181, 193-196, 200
Jön Türkler 40, 80, 88, 90, 97, 98, 152
Jüpiter füzeleri 159, 188, 190
- K**
Kaddafi, Muammer 220, 266, 341
Kadro dergisi/hareketi 135-139
Kafkasya 48, 97, 110, 112, 232, 241, 291, 310, 315, 362
Kahire 99, 204
Kahire Deklarasyonu (1964) 195
Kâmil Paşa 104
Kanlı Noel 191
Kantçı kültür 58
Kanun-i Esasî 88
Karabekir, Kâzım 130, 140
Karadağ 89
Karadayı, İsmail Hakkı 268
Karadeniz 48, 73, 74, 94, 241, 243, 291, 330, 331, 363
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC) 241
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (KEİT) 243, 244
Karakaya Barajı 198
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 101, 136, 137
Kardak Krizi (1996) 254
Kardaş, Şaban 332
Kars Antlaşması (1921) 311
Kazakistan 244
Keban Barajı 198
Kemalizm 26, 32, 37-48, 63, 102, 103, 111, 118-121, 133, 136-139, 142, 156, 202, 240, 276, 277, 290, 294
Kennedy, John F. 188, 190
Kerkük 132, 220
Keyder, Çağlar 141
Kıbrıs
 Annan Plânı 303, 304
 Cumhuriyetçi Türk Partisi 304
 Enosis 173-176, 194
 Kıbrıs Barış Harekâtı (1974) 210
 Kıbrıs Barış Harekâtı / Müdahale-si (1974) 53, 64, 210, 213, 214, 220
 Kıbrıs Cumhuriyeti 258
 Kıbrıs Krizi (1961-65) 65, 181, 187
 Kıbrıs Sorunu 195
 Kıbrıs Sorunu / Meselesi 28, 172, 173, 191, 195, 199, 204, 212, 302, 303, 313, 360
 Ulusal Birlik Partisi 304
Kıbrıs Rumları 170, 191, 194, 195, 255, 258, 303, 304
Kıbrıs Türküt Cemiyeti (KCT) 174
Kılıçdaroğlu, Kemal 40, 309
Kılınç, Tuncer 296
Kırgızistan 244
Kırım 73, 74, 78, 97
Kırım Hanlığı 73
Kırım Savaşı (1854-1856) 78
KıŐlalı, Ahmet Taner 251
kimlik grupları 26, 27, 32, 37, 43, 57, 62, 63, 66-69, 356
 dört ana kimlik grubu 37
 kimlik aktörleri 63
kimlik söylemi 70
Ki-Mun, Ban 340
Kinzer, Stephen 347
Kissenger, Henry 344
KoçaŐ, Sadi 196
Kohl, Helmut 217
Kombassan 260
komünizm 159, 171, 202, 262
Kontra-Gerilla 222, 272
Koraltan, Refik 149
Kore Savaşı (1950-1953) 65, 158, 159
korporatizm 120, 132-134, 138, 139, 155
Kosigin, Aleksey 202, 203
Köprülü, Mehmed Fuad 149, 150, 167, 173, 174
Körfez Savaşı (Birinci) (1991) 237, 242, 246, 253, 306, 362
Köy Enstitüleri 152
KruŐev, Nikita 161
Kudüs 226, 305
Kur'an 87, 305
Kurtlar Vadisi: Irak filmi 318
Kurtulmuş, Numan 53, 54
Kurtuluş Savaşı 106, 109-112, 118, 120, 140, 146, 150, 158, 357
Kuru, Ahmet 44
Kuva-yi Milliye 150
Kuveyt 92, 242
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) 64, 65, 156-161, 168-171, 183-186, 193, 194, 200, 203, 205, 211, 213, 222, 227, 228, 267, 293, 322, 323, 341, 359-362, 366, 368
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) 212, 213, 303
Küba Füzec Krizi (1962) 159, 188
Küçük, Fazıl 191, 192
Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) 73
Küçükömer, İdris 40-42
kültürel milliyetçilik 102, 147
Kürdistan 318, 344, 356
Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) 344
Kürtler 24, 32, 33, 106, 113, 116, 147, 170, 237, 246, 251, 253, 306, 308, 344, 345
 Kürtçe 307
 Kürt etnik milliyetçiliği 32, 56, 57

- Kürt isyanları* 32, 120, 122, 126, 127, 146, 147, 358
Kürt Sorunu 33, 34, 57, 126-131, 146, 147, 237, 249, 250, 262, 295, 306-310, 329, 346, 351, 364
mülteciler 245, 246, 306, 362
realitesi 250
ve Marksizm 210, 222
Zazalar 126, 309
- L**
- Lâtin Amerika 36, 287, 315
Lefkoşa Antlaşması (1960) 176
Lerner, Daniel 38
Levy, David 268
Lewis, Bernard 81
liberal İslâmcılık 26, 29, 37, 43-45, 55, 355
liberal küreselcilik 36, 43, 45
liberal sekülerizm 26, 37, 43, 45, 48, 64, 355
Libya 123, 220, 265, 266
Lieberman, Avigdor 341
List, Friedrich 133
Lockeçu kültür 58
Londra Antlaşması (1959) 175, 184
Londra Konferansı (1955) 157
Lozan (Lausanne) Antlaşması (1923) 106, 107, 116, 124, 125, 128, 129, 147, 357
Lübnan 93, 165, 166, 169, 221, 226, 245, 333, 347, 352
- Mahmud Şevket Paşa 104
II. Mahmut 73-76, 80
III. Makarios 174, 191-195, 212
Makedonya 247
Malezya 91, 225, 264, 267, 335
Mardin, Şerif 38, 85
Marksizm 120, 138
Marmara Depremi (1999) 277
Maskat 92
Mavi Marmara gemisi 284, 325, 326, 342, 367
Meclis-i Meb'usan 106
medeniyet / uygarlık 56, 62, 64, 82, 84, 100-102, 114, 115, 264, 277, 289, 292, 301, 302, 356, 363-366
asimilasyoncu görüş 101
"medeniyet köprüsü" söylemi 275
"medeniyetler çatışması" söylemi 34
Med-TV 307
Mehmet Ali Paşa (Kavalalı) 75
Mehmet Reşid 97
Mekke 38
Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) 81
Melen, Ferit 188
Menderes, Adnan 28, 40, 43, 50, 149-177, 182-187, 197, 198, 202, 204, 237, 270, 283, 359, 367, 368
Menemencioğlu, Numan 136, 144
Merkel, Angela 302, 304, 305
Mescid-i Aksa 205
meşveret 83, 85
Metal Fırtına (Uçar ve Turna) 318
Mısır 75, 86, 90, 92, 164-172, 196,

- 205, 219, 221, 265-267, 324, 334
millet sistemi 77, 78, 114
Millî Birlik Komitesi (MBK) 40, 183
Millî Görüş 52, 53, 210, 211, 265, 266, 271
Millî Güvenlik Kurulu (MGK) 195, 208, 223, 268, 272, 276, 296
Millî Güvenlik ve Savunma Belgesi (MGSB) 292
millî kimlik 47, 58-63, 66, 69-72, 77, 100, 102, 232, 240, 356, 358
Millî Mücadele 106, 140, 146
Millî Nizam Partisi (MNP) 211
Millî Selâmet Partisi (MSP) 188, 210, 211, 214, 215, 236
Millî Şef 136, 188, 194
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 56, 275
milliyetçi İslâmcılık 26, 29, 37, 42-45, 52, 56, 355
milliyetçi sekülerizm 26, 29, 37, 39, 42-46, 56, 63, 280, 355
Milliyet gazetesi 339
Mısak-ı Millî 106, 109, 113, 122, 128, 132, 173, 357, 358
Mistaravim 345
Mithat Paşa 89
Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Zürcher) 152
modernleşme 14, 38, 39, 49, 52, 70-76, 79-82, 88, 92, 96, 98, 107, 119, 127, 139, 153, 154, 294, 308, 356
Moldova 73, 243
Montrö (Montreux) Sözleşmesi 125, 146
Moskova 137, 146, 158, 160, 161, 194, 197, 202, 203, 217, 219, 224, 243, 329
Moskova Deklarasyonu (1996) 243
Mossad 170
Mufti, Malik 184
muhafazakârlık 35, 55, 56, 235, 280
muhafazakâr liberalizm 27, 32, 49, 55, 61, 177, 180, 329, 360, 363, 367
Muhammed Abduh 83, 87
Mumcu, Uğur 251
Mussolini, Benito 124, 135
Mustafa Durak Bey 130
Musul 106, 109, 110, 122, 128-132, 147
Mübarek, Hüsnü 266
Mülkiye 80, 81
Müslümanlık 103, 111
- N**
- Nabucco Projesi 330, 331
Nakşibendi tarikatı 131, 236
Namık Kemal 83, 84, 87
Nasır, Cemal Abdül 165, 168, 204
Nasturî 131
Nazım Hikmet (Ran) 155
Nazi Almanyası 117, 358
Neo-Osmanlıcı 238
Netanyahu, Benyamin 268
New York 127, 328, 342
New Yorker dergisi 344
New York Times gazetesi 127, 328
Nijerya 265-267, 364
Nizam-ı Cedid 75

- Nokta dergisi 297
 Norveç 252
 nüfus mübadelesi (Türkiye-
 Yunanistan) 107, 112
 nükleer enerji 331, 348
 nükleer rekabet 347
- O-Ö**
- Obama, Barack H. 305, 310, 313-
 316, 321-324, 327, 342,
 370
 Oğuzlu, Tarık 343
 Okkan, Gaffar 252
 Okyar, Ali Fethi 141
 Olmert, Ehut 340
 "one minute" olayı 340
 On iki Ada 106, 123, 124
 Orbay, Rauf 140
 Orta Doğu 20, 29, 32, 33, 36, 51,
 74, 92, 105, 124, 142, 143,
 147, 156, 161-170, 173,
 203, 204, 216-220, 231,
 232, 237, 245, 269, 281,
 282, 287, 291-294, 315-
 318, 321-326, 330-337,
 341-343, 346-349, 352,
 367-370
 Osmanlı anavatanı 84
 Osmanlılık 49, 52, 70-72, 82, 97,
 99, 233, 334
 Osmanlı İmparatorluğu 14, 20,
 21, 27, 31, 40, 42, 46-52,
 67-96, 100, 103-106, 109-
 116, 123, 129, 130, 140,
 146, 155, 158, 165, 182,
 238-240, 243, 255, 288,
 295, 311, 329, 356-359,
 362, 363
 Osmanlı İslâmcılığı 70
 Osmanlı liberal entelektüelleri 48
 Osman Paşa 94
 Öcalan, Abdullah 275, 307, 343,
 350, 364
 Öniş, Ziya 42, 257
 Örnek, Özden 297
 ötekilerin üç algısı 59
 Özal, Turgut 20, 28, 34, 35, 40,
 43, 51, 180, 199, 228, 229,
 233-251, 254, 259, 260,
 264, 271, 279-284, 294,
 299, 306, 307, 363-368
 Özbekistan 244
 Özdalga, Elizabeth 102
 Özkök, Hilmi 298
 Özturun, Necdet 235
- P**
- Pakistan 163-165, 225, 264, 267,
 324, 363
 Papen, Franz von 145
 Paris Antlaşması (1856) 86
 Parla, Taha 120
 Peker, Recep 116, 134-138
 Perez, Şimon 20, 340
 Perinçek, Doğu 295
 Peşmerge 246
 petrol 132, 219, 220, 241, 242,
 260, 269, 286, 331, 347,
 370
 petrol boru hattı
Bakü-Ceyhan 269
Kerkük-Yumurtalık 220
Samsun-Ceyhan 331
 PEW 323, 324
 Pittard, Eugène 115
 PJAK (Partiya Jiyana Azad a

- Kurdistanê, Kürdistan 73
 Özgür Yaşam Partisi) 348
 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı
 74
 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı
 89
 Rusya 22, 29, 46, 50, 72-75, 79,
 92, 93, 100, 104, 105, 128,
 136, 143-145, 155, 157,
 161-163, 185, 194, 243,
 255, 264, 282, 287, 292,
 296, 310, 311, 314, 319,
 323, 327-332, 338, 349,
 367
 Rus yayımlılığı 21, 50, 70, 79, 92
- S-Ş**
- Saadet Partisi (SP) 54
 Sadabat Paktı 65, 122, 126, 147,
 368
 Saddam Hüseyin 242, 245, 246,
 329
 Sadık, Muhammed 137
 Said Nursi 86
 SALT Antlaşmaları 217
 Sampson, Nikos 212
 Santoro cinayeti (2006) 319
 Saraçoğlu, Şükrü 117, 136, 144
 Sarkisyan, Serj 311
 Sarkozy, Nicolas 302-305
 seçimler
 1908 seçimleri 103
 1911 seçimleri 48
 1912 seçimleri "sopalı seçimler"
 103
 1946 genel seçimleri 150
 1950 genel seçimleri 150
 1954 genel seçimleri 151
 1957 genel seçimleri 151
- Rasmussen, Anders Fogh 323,
 366
 Refah Partisi (RP) 29, 34, 35, 40,
 51, 248, 249, 255, 259-
 262, 268, 273, 274, 280,
 364
 (Menemenli) Rifat Bey 83
 Rice, Condoleezza 316, 339
 Richardson, Eliot 201
 Robert Koleji 289
 Rodos 106, 123, 124
 Rogers, Bernard W. 227, 228
 Rogers Plânı 227
 Romanya 125, 243
 Rumsfeld, Donald 315, 316, 319
 Rus-Japon Savaşı (1905) 93
 Rusk, Dean 193
 Rus-Türk Savaşı
 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

- 1961 genel seçimleri 180
 1965 genel seçimleri 180, 197
 1973 genel seçimleri 199, 209, 210
 1977 genel seçimleri 214, 236
 1983 genel seçimleri 234
 1989 yerel seçimleri 255
 1991 genel seçimleri 249, 261
 1994 yerel seçimleri 255, 261
 1995 genel seçimleri 261, 271, 364
 1999 genel seçimleri 275
 2002 genel seçimleri 249, 279, 336
 2007 genel seçimleri 280
 2011 genel seçimleri 280
 sekülerist liberalizm 42
 sekülerist milliyetçilik 61, 64, 333, 359
 sekülarizm 26, 29, 37, 42-45, 55, 56, 102, 355
 Selahattin Eyyubî 205
 Selçuk, İlhan 208, 296, 297
 III. Selim 73, 75
 Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) 40, 134, 141
 Sevr (Sèvres) Antlaşması (1920) 47, 105, 106, 119, 120, 246, 318, 356
 Seyhan 254
 Sezen, Necdi 169
 Sezer, Ahmet Necdet 276, 321, 346, 350
 Sıfır Sorun politikası 281
 Sırbistan 74, 89, 247, 331, 332, 367
 Sırp İsyanı (1878) 75, 79
 da Silva, Lula 327
 Singapur 264
 Sivas Katliamı (1993) 251
 sivil toplum 24, 38
 Soğuk Savaş (1946-1989) 25-28, 33, 34, 50, 55, 66, 138, 146, 150, 157, 158, 163, 177, 203, 224, 231-244, 259, 262, 272, 286, 290, 293, 294, 306, 313, 314, 329, 359, 362-365, 370
 Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 40, 248, 249
 sosyalizm 37, 133, 136, 137, 155, 206, 296
 Sovyetler Birliği 51, 65, 122, 133, 142-146, 150, 160-166, 169, 172, 177, 181, 184-190, 194, 199-202, 216-221, 225, 231, 232, 241, 243, 330, 358-362
 Soydan, Mahmut 138
 soykırım 310-313, 321, 322, 325
 Soysal, Mümtaz 296
 sömürgecilik 87, 91, 119, 137
 Srebrenitsa 331
 Stratejik Derinlik (Davutoğlu) 288, 290
 Sudan 170
 süikast 104, 140, 251, 252, 311
 Sunay, Cevdet 203-206
 Suriye 75, 106, 122, 129, 164, 165, 169, 172, 196, 199, 205, 219, 226, 245, 254, 255, 269, 305, 316, 323, 329, 333-346, 350-352, 364, 367, 369
 Susurluk Skandalı (1996) 251, 272
 Suudî Arabistan 196, 205, 206, 313, 334
 Süleymaniye 318
 Sünniler 222, 225, 251, 339, 346, 347
 Süveyş Kanalı 162, 167, 168, 172
 Şam 172, 245, 254, 338
 Şark Meseles 74, 92
 Şaron, Ariel 337
 Şeyh Said 131, 147
 Şeyh Said İsyanı (1925) 126, 131, 140
 Şiiler 347
T
 Tachau, Frank 113
 Tacikistan 244
 Tadiç, Boris 331
 Tahran 126, 127, 185, 327, 338
 Takrir-i Sükûn Kanunu (1925) 131, 140
 Talu, Naim 188
 Tanpınar, Ahmet Hamdi 82
 Tanzimat dönemi 40, 48, 49, 65, 71, 76-79, 82, 86-92, 95, 117, 239, 240
 Tanzimat Fermanı 76
 Tarih dergisi 115
 tarikat düzeni 52, 55
 Tel Aviv 269
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) 40, 140
 terörizm 292
 Tibbiye 80
 Time dergisi 129, 153, 207
 Togan, Zeki Velidi 98
 Tongun, Lako 300
 Torumtay, Necip 236, 242
 Trablus 169
 TRT (Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu) 174, 341
 TRT Arapça 341
 TRT Şeş (6) 307
 Tunceli/Dersim Kalkışması (1936-1937) 126
 Tunus 92
 Turancılık / pan-Türkçülük 99, 144
 Türk Barışseverler Cemiyeti 159
 Türkçülük 70, 71, 82, 99, 100
 Türk dergisi 99
 Türk dış politikası 15, 21-29, 36, 45, 50, 64, 66, 82, 110, 120, 124, 128, 146, 149, 156, 157, 166, 167, 181, 187, 201-204, 208, 219, 224, 226, 233, 253, 255, 263-267, 277, 281, 282, 287-296, 301, 304, 306, 317, 321, 329, 332, 333, 355-360, 363-371
 Türkeş, Alparslan 186, 210, 215
 Türkeş, Mustafa 137
 Türki cumhuriyetler 241, 244
 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 107, 113, 130, 319, 322, 357
 Türkiye Cumhuriyeti 15, 31, 33, 47, 72, 76, 81, 102, 106, 109, 110, 132, 135
 Türkiye Halkın Kurtuluşu Örgütü 208
 Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması (1926) 132
 Türkiye İşçi Partisi (TİP) 193, 196, 198
 Türkiye Komünist Partisi (TKP) 137
 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) 210

Türkiye Sanayici ve İşadamları
Derneği (TÜSİAD) 273
Türkmenistan 244
Türk millî kimliği 34, 81, 356, 363
Türk Tarih Tezi 115

U-Ü

U-2 casus uçakları 217
Ukrayna 243, 244
uluslararası ilişkiler 58, 60, 239,
288, 289, 366
Uluslararası İlişkilerin Sosyal Teorisi
(Wendt) 58
Ulus, Bülend 188, 225
uranyum
düşük oranda zenginleştirilmiş
327
yüksek oranda zenginleştirilmiş
327
Uzak Doğu 93
Üç Cereyan 100
üçlü koalisyon dönemi 275
Üçok, Bahriye 251
üç Osmanlı kimlik söylemi 71
"Üç Tarz-ı Siyaset" (Akçura) 99
Üçüncü Dünya 184, 208, 211, 220
Ürdün 165, 166, 196, 205, 334,
352
Ürgüplü, Suad Hayri 188
Üruğ, Necdet 235

V

Vakay-ı Hayriye (1826) 76
VanderLippe, John M. 144
Varlık Vergisi (1942) 110, 117, 118
Vatan gazetesi 149

Vatikan 296
Venizelos, Eleftherios 123
Venizelos, Sofoklis 173, 228
vergilendirme 191
Versay (Versailles) Antlaşması
(1918) 124
Vietnam Savaşı (1955-1975) 181,
200
Viyana Kongresi (1814) 79, 239

W

Washington 161, 166, 171, 188,
190, 193, 199-201, 216,
217, 221, 242, 262, 269,
288, 314-316, 320-322,
326, 327, 361
Weizman, Ezer 253, 268
Weldes, Jutta 59
Wells Fargo 218
Wendt, Alexander 58-62
Wilders, Geert 305
Wilson, Ross 316, 339

Y

Yakın Komşular Ekonomik ve
Ticaret Ortaklık Konseyi
(CNETAC) 352
Yalta Zirvesi (1998) 243
yapısal realizm 58
Yassıada 20
Yaş Antlaşması (1792) 74
Yavuz Sultan Selim 90
Yeniçeri Ocağı 73, 80
Yeni Türkiye Partisi (YTP) 187, 188
Yılmaz, Mesut 247, 248, 261, 273,
275, 289
Yön dergisi/hareketi 138, 196, 296

Yugoslavya 33, 123, 125
"yumuşak" darbe 273
Yunanistan 48, 106, 107, 112, 122-
125, 170-175, 192-195,
199, 212, 227, 228, 241,
247, 254, 255, 258, 277,
292, 318, 361, 362, 365
Yunan İsyanı (1821) 75
Yunan Ortodoks Patrikhanesi 77
Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 307

Z

Zirve Kitabevi katliamı (2007) 319
Ziya Paşa 83
Ziya-ül Hak 225
Zorlu, Fatin Rüştü 150, 166, 174,
175, 182, 184
Zürcher, Erik Jan 112, 152
Zürih Antlaşması (1959) 175, 184